

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World
Журнал Гуманитарных Наук Тюркского Мира

YAZ SUMMER 2023 • SAYI ISSUE 106

Araştırma Makaleleri / Research Articles

- Fatmanur Altun** The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective
- Erkin Ekrem** Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi
- Emin Hüseyin Çetenak** Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries
Özkan Haykır
Özlem Öztürk Çetenak
- Ebubekir Güngör** Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)
- Handan Karakaş Demir** Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory
- Cevat Özyurt** Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri
- Selîm Tezcan** Arapça ve İbranice Filistin Basımından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

- Tunahan Eren Arslan** *Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları (2 cilt)*. Ed. Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel Kültür Yayınları, 2022.

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi

© Ahmet Yesevi Üniversitesi Müttevelli Heyet Başkanlığı

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihî ve güncel gerçeklerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak; Türk Dünyasıyla ilgili olarak, uluslararası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları kamuoyuna duyurmak amacıyla yayımlanan uluslararası standartlarda, hakemli bir dergidir. Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim sayısı olmak üzere yılda dört defa yayımlanır. *bilig*'e gönderilen yazılar, önce yayın kurulunca dergi yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir ve uygun bulunanlar, değerlendirilmek üzere o alandaki çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar beş yıl süreyle saklanır. Dergide yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu, yazarlarına aittir.

bilig,

- ♦ SSCI - Social Sciences Citation Index (Web of Science)
Social Scisearch (Web of Science)
Journal Citation Reports/Social Sciences Edition (Web of Science)
- ♦ SCOPUS (Elsevier Bibliographic Databases)
- ♦ MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/ABD
- ♦ CSA (Cambridge Scientific Abstracts) (Sociological Abstracts Worldwide Political Science Abstracts - Linguistics and Language Behavior Abstracts), Cambridge/ABD
- ♦ IBSS (International Bibliography of the Social Sciences), London/England
- ♦ Akademik Araştırmalar İndeksi (acarindex.com)
- ♦ SOBİAD Atf Dizini
- ♦ TUBİTAK / ULAKBİM TR DİZİN tarafından taranmakta ve dizinlenmektedir.

bilig

Journal of Social Sciences of the Turkic World

© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

bilig, is a refereed journal of international standards aiming to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities of the Turkic world within a scientific framework. It also aims to inform the public of scientific studies of international quality focusing on the Turkish World. It is published quarterly in Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. Contributions and articles submitted to *bilig* are first evaluated by the Editorial Board with regard to their compliance with the publishing principles, and those found acceptable are forwarded to two referees well-known for their scholarship in the relevant field. The names of the referees are kept confidential, and their reports are kept in record for a period of five years. The authors are responsible for the opinions stated in the articles published in the journal.

bilig, is indexed in

- ♦ SSCI - Social Sciences Citation Index (Web of Science)
Social Scisearch (Web of Science)
Journal Citation Reports/Social Sciences Edition (Web of Science)
- ♦ SCOPUS (Elsevier Bibliographic Databases)
- ♦ MLA (Modern Language Association) International Bibliography, New York/ABD
- ♦ CSA (Cambridge Scientific Abstracts) (Sociological Abstracts Worldwide Political Science Abstracts - Linguistics and Language Behavior Abstracts), Cambridge/ABD
- ♦ IBSS (International Bibliography of the Social Sciences), London/England
- ♦ Akademik Araştırmalar İndeksi (acarindex.com)
- ♦ SOBİAD Atf Dizini
- ♦ TUBİTAK / ULAKBİM TR DİZİN

OKUYUCU MEKTUPLARI / LETTERS

Lütfen yayımlanan yazılar hakkındaki görüş, yorum ve önerilerinizi
Yayın Yönetmenine gönderiniz.

*Readers are highly encouraged to express their views, comments or suggestions on published articles,
to the editor.*

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
firat.purtas@yesevi.edu.tr

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2023 • SAYI ISSUE 106

bilig

Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
Journal of Social Sciences of the Turkic World

YAZ SUMMER 2023 • SAYI ISSUE 106

Sahibi Owner
Ahmet Yesevi Üniversitesi Adına Mütavelli Heyet Başkanı
Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK

Yayın Yönetmeni Editor in Chief
Prof. Dr. Fırat PURTAŞ • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

Yayın Kurulu Editorial Board
Prof. Dr. Yüksel ÇELİK • Marmara Üniversitesi
Prof. Dr. Şahin KARASAR • Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi
Prof. Dr. Yunus KOÇ • Hacettepe Üniversitesi
Prof. Dr. Nâzım Hikmet POLAT • Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Murat YILMAZ • Cumhurbaşkanlığı Sosyal Politikalar Kurulu Üyesi

Editör Yardımcısı Assistant Editor
Dr. Öğr. Üyesi Nergis DAMA • Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi

Sorumlu Yazı İşleri Müdürü Managing Editor
Emine Sıdıka TOPTAŞ

Teknik Redaksiyon Redaction
Dr. Öğr. Üyesi Mikail CENGİZ

Özetlerin İngilizcesi English Abstracts
Ahmet Şahin ATA

Özetlerin Rusçası Russian Abstracts
Liliya SATTAROVA

Sekreteryası Secretariat
Harun SARIGÜL

Yönetim Merkezi Management Center
Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19 Çankaya/Ankara
Tel : (0 312) 216 06 00 • Faks : (0 312) 216 06 09
www.ayu.edu.tr
bilig.yesevi.edu.tr • e-posta: bilig@yesevi.edu.tr

Yayın Türü
3 aylık, yaygın, süreli

Tasarım&Baskı Design&Printed by
SfN Televizyon Tanıtım Tasarım Yayıncılık Ltd. Şti.
+90 (312) 472 37 73
www.sfn.com.tr

Basım Yeri: ANKARA
Basım Tarihi: 28/07/2023

ISSN: 1301-0549
E-ISSN: 2822-6348

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdıldacan AKMATALIYEV
Millî Bilimler Akademisi / Kırgızistan

Prof. Dr. Ramiz ASKER
Bakü Devlet Üniversitesi/Azərbaycan

Prof. Dr. Viktor BUTANAYEV
Hakas Katanov Devlet Üniversitesi /
Rusya Federasyonu

Dr. Serdar ÇAM
Kültür ve Turizm Bakanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Nurettin DEMİR
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Edward FOSTER
Talisman/ABD

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Ege Üniversitesi / Türkiye

Prof. Dr. Osman HORATA
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Lars JOHANSON
Mainz Üniversitesi/Almanya

Prof. Dr. Mustafa S. KAÇALIN
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. İbrahim KALIN
Cumhurbaşkanlığı/Türkiye

Prof. Dr. Rafael MUHAMMEDİNOV
Bilimler Akademisi/Rusya Federasyonu

Prof. Dr. Mahir NAKİP
Çankaya Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. M. Öcal OĞUZ
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Mehmet ÖZ
Hacettepe Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Ali Yaşar SARIBAY
Uludağ Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Muhittin ŞİMŞEK
Marmara Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Refik TURAN
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Prof. Dr. Musa YILDIZ
Gazi Üniversitesi/Türkiye

Makalelerde ifade edilen fikir ve görüşler sadece yazarların olup, Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütavelli Heyet Başkanlığının görüşlerini yansıtmazlar.

The opinions and views expressed in the articles are the authors' solely and do not reflect the views of the Ahmet Yesevi University Board of Trustees.

Kıymetli Okurlar,

bilig'in yeni sayısını dikkatlerinize sunuyoruz.

Bu sayıda Türk dünyasının güncel sorunlarına ve kültürel zenginliğine dair farklı konularda yedi makale ve bir kitap tanıtımı yer almaktadır.

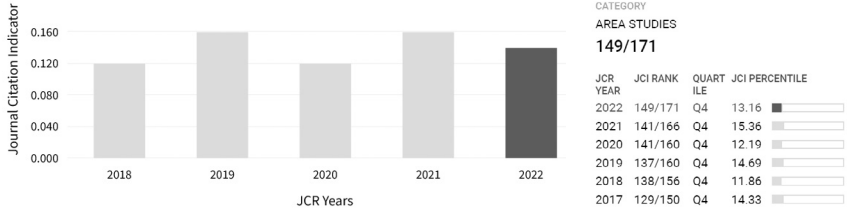
Fatmanur Altun'un makalesi Türk dünyası entegrasyonun çatı kuruluşu Türk Devletleri Teşkilatı'nın dijital iletişim ve dijital diplomasi perspektifini ele almakta, hızla dijitalleşen dünyada dijital diplomasinin Türk devletleri için sunduğu fırsatlara ve teşkilatın bu alandaki çalışmalarına odaklanmaktadır.

Erkin Ekrem ise "Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi" başlıklı makalesinde Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO) ile Moğol Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü tarafından yürütülen kazılar neticesinde 24 Ağustos 2022 tarihinde bulunan Nomgon Yazıtı'nı analiz etmektedir. Çalışmasında Çin kaynaklarını yoğun olarak kullanan Ekrem, yazıtta anlatılan şahsın II. Gök Türk Kağanlığın kurucusu İltiş Kağan değil, onun kardeşi ve ikinci kağan olan Kappan Kağan olduğunu iddia etmektedir.

Finansal kalkınma ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi Türk cumhuriyetleri örneği üzerinden ele alan 3. sıradaki makale; Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye'nin 1995-2017 yılları arasındaki verileri üzerinden finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki pozitif ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Ebubekir Güngör tarafından hazırlanan "Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi adet harita ile birlikte)" başlıklı makalede ise, Türkistan Askerî Valiliğinin kurulma süreci ve genişlemesiyle birlikte XX. yüzyılın başlarına kadar ulaştığı sınırlar tespit edilmektedir. Yazar, bölgeyi Coğrafi Bilgi Sistemi ArcGis ArcMap 10.5 programında çizerek haritalandırmıştır. Yazar bu haritaları çizerken Nizamname, Emirname, Kanunname, istatistiklerdeki sınırlar hakkında verilen bilgiler, Genel Kurmay Başkanlığının 1884 tarihli Türkistan Askerî Valiliği haritası, suyolları ve günümüz sınır verilerinden faydalanmıştır. Kaynaklardaki veriler, 1884 tarihli harita ve günümüzdeki idari birim sınırları karşılaştırılarak tespitler yapılmaya çalışılmıştır.

Kısaca tanıttığımız dört makaleden anlaşılacağı üzere *bilig*, Türk dünyasına odaklanmakla tarihten iletişime, iktisattan coğrafyaya sosyal bilimlerin farklı dallarından çalışmalara yer veren kapsamı hem sınırlı hem de oldukça geniş bir bilimsel dergidir. Bunun ortaya çıkardığı çeşitli avantajlar olduğu gibi güçlükler de söz konusudur. Sosyal bilimlerin tüm dallarından yazı kabulü bir fırsat gibi görünmekle birlikte bazı handikaplar da barındırmaktadır. *bilig*'de her ne kadar odak Türk dünyası olsa da farklı disiplinlerden makalelerin yayımlanması ilginin dağılmasına neden olabilmektedir. Dergimizin, Türk dünyası çalışan akademisyenler için ilk akla gelen başvuru kaynağı olması değişmeyen önceliğimizdir.

28 Haziran 2023 tarihinde Clarivate şirketi tarafından Web of Science Dergileri için Dergi Atıf Raporu (Journal Citation Report) yayımlanmıştır. Yukarıdaki grafikten de görüleceği üzere *bilişim*'in etki faktörü bir önceki yıla göre düşüş göstermiştir. Öte yandan dergimiz SS-CI'da Saha Çalışmaları kategorisinde indekslenmeye devam etmekte ve istikrarını sürdürmektedir. Yayın kurulu olarak etki faktörümüzü yükseltmeyi hedeflerken böyle bir düşüş moral bozucu olmuştur. Ancak bundan dersler çıkartarak editörlük, yazarlık, hakemlik süreçlerine dair kaliteyi artıracak tecrübe paylaşımı ve iş birliği girişimlerini artırmaya çalışacağız. İnanıyoruz ki bir sonraki yıl tabloyu olumlu yönde değiştireceğiz. Sizlerin de yazarlar ve hakemler olarak bu gayretimize destek vereceğinize yürekten inanıyoruz.

Yeni sayımızın hayırlı olmasını diler, saygılar sunarım.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ

Yayın Yönetmeni

Dear Readers,

We present you the new issue of *bilig*.

In this issue, there are seven articles and a book presentation on different topics related to the current issues and cultural richness of the Turkic world.

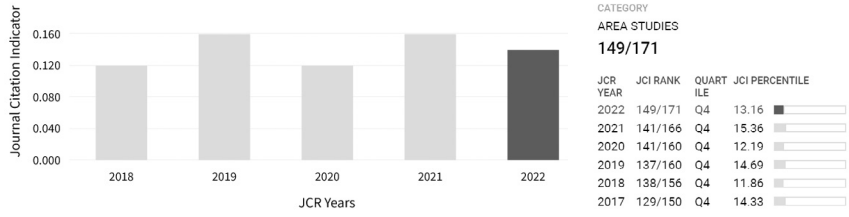
Fatmanur Altun's article deals with the digital communication and digital diplomacy perspective of the Organization of Turkic States, the umbrella organization for the integration of the Turkic world, and focuses on the opportunities offered by digital diplomacy for Turkic states in the rapidly digitalizing world and the organization's work in this field.

Erkin Ekrem, on the other hand, analyzes the Nomgon Inscription that was found on August 24, 2022, as a result of excavations carried out by the International Turkic Academy (TWESCO) and the Archeology Institute of the Mongolian Academy of Sciences. In his article titled "Identity of Kutlug Khagan in the Nomgon Inscription", Ekrem, who extensively uses the Chinese sources, claims that the person described in the inscription is not Ilteriş Khagan, the founder of the II. Göktürk Khaganate, but his brother and the second khagan Kappan Khagan.

The third article, which discusses the relationship between financial development and economic growth through the examples of Turkic republics, reveals the positive correlation between financial development and economic growth by Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Türkiye's data from 1995 to 2017.

In the article titled "The Establishment of the Turkestan Military Governorate and Determination of Its Boundaries (with seven maps)" written by Ebubekir Güngör, the boundaries that the Turkestan Military Governorate reached till the beginning of the 20th century with the establishment and expansion of it are described. The author mapped the region by drawing it in the Geographic Information System ArcGis ArcMap 10.5 program. While drawing these maps, the writer benefited from the Nizamname, Emirname, Kanunname, the details on the borders in the statistics, the Turkestan map of 1884 that belongs to Turkish General Staff, and waterways and today's border data. The data in the sources has been tried to be determined by comparing the map of 1884 and the borders of modern administrative unit.

Shortly, as seen in the articles briefly introduced, *bilig* is a scientific journal with a specific and a rather wide scope focusing on the Turkic world and covering studies from different branches of social sciences such as history, communication, economics, and geography. This creates advantages and difficulties together. Accepting articles from all branches of social sciences presents opportunities and also handicaps. Although *bilig* focuses on Turkic world, publishing articles from a wide range of disciplines may cause distraction. Our unchanging priority is being the first reference source that comes to mind for academics studying the Turkic world.

The Journal Citation Report for Web of Science Journals was published by Clarivate on June 28, 2023. As seen in the graphics above, *bilig's* impact factor has decreased compared to the previous year. On the other hand, our journal continued to be indexed in the Field Studies category in SSCI and maintains its stability. As the editorial board, in spite of aiming to increase our impact factor, such a decline has saddened us. However, by taking lessons from this, we will try to increase the experience sharing and cooperation initiatives that will improve the quality of editorial, authorship and refereeing processes. We believe that we will positively change this figure next year. We sincerely believe that you, as writers and referees, will support our efforts.

I wish the best for new issue and pay my respect.

Prof. Dr. Fırat PURTAŞ
Editor in Chief

Уважаемые читатели,

Представляем вашему вниманию свежий выпуск журнала «Билиг».

Публикуемые в номере семь статей и презентация книги связаны с актуальными проблемами и культурным богатством тюркского мира.

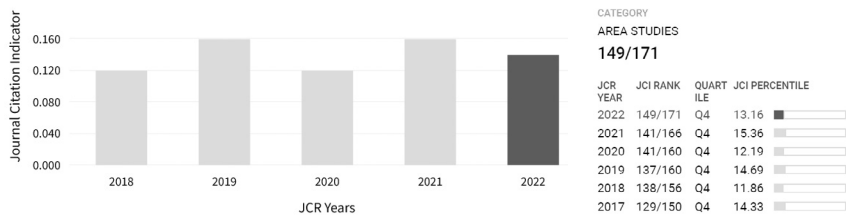
Статья Фатманур Алтун посвящена перспективам цифровой коммуникации и цифровой дипломатии Организации тюркских государств, обеспечивающей интеграцию тюркского мира, автор анализирует возможности, предлагаемые цифровой дипломатией для тюркских государств в быстро цифровизирующемся мире, и работу организации в этой области.

Эркин Экрем, с другой стороны, анализирует номгонскую надпись, найденную 24 августа 2022 года в результате раскопок, проведенных Международной тюркской академией (TWESCO) и Институтом археологии Монгольской академии наук, в своей статье под названием «Личность Кутлуг-кагана в номгонской надписи». Экрем, широко использующий в своей работе китайские источники, утверждает, что человек, описанный в надписи, не основатель Второго тюркского каганата Ильтериш Каган, а его брат и второй хан Капган Каган.

Третья статья, посвященная взаимосвязи финансового развития и экономического роста на примере тюркских республик, показывает положительную связь между финансовым развитием и экономическим ростом на данных Азербайджана, Казахстана, Кыргызстана и Турции в период с 1995 по 2017 год.

В статье «Учреждение Туркестанской военной губернии и определение ее границ (с семью картами)», подготовленной Эбубекиром Гюнгером, показывает границы, достигнутые к началу XX века. Автор нанес регион на карту с помощью чертежа в программе Географической информационной системы ArcGis ArcMap 10.5. При составлении этих карт автор использовал данные о границах из «Низамнаме», «Эмирнаме», «Кануннаме», данные в статистике, карты Туркестанского Военного Губернаторства Генерального Штаба 1884 г., водных путей и современных границ. Были сопоставлены данные из источников, карты 1884 г. и гранины нынешней административной единицы.

Как можно понять из четырех статей, которые мы кратко представили, «Билиг» — это научный журнал, посвященный тюркскому миру и охватывающий исследования из разных областей социальных наук, от истории до коммуникации, от экономики до географии, - тематика его хотя и имеет границы, но представляется довольно широкой. В этом есть как несколько преимуществ, так и трудности. Хотя прием статей по всем областям социальных наук является несомненной возможностью, он также имеет некоторые недостатки. Хотя тюркский мир находится в центре внимания «Билиг», публикация статей из разных дисциплин может отвлекать внимание. Нашим неизменным приоритетом является то, что наш журнал является справочным источником, который первым приходит на ум ученым, работающим в тюркском мире.

Отчет о цитировании журналов Web of Science был опубликован Clarivate 28 июня 2023 г. Как видно из диаграммы выше, импакт-фактор «Билиг» снизился по сравнению с прошлым годом. С другой стороны, наш журнал продолжает индексироваться в категории «Полевые исследования» в SSCI и сохраняет свою стабильность. Поскольку редакция стремится повысить наш импакт-фактор, такое снижение было неприятно. Однако, извлекая уроки из этого, мы постараемся расширить инициативы по обмену опытом и сотрудничеству, которые повысят качество редакционных, авторских и рецензирующих процессов. Мы верим, что в следующем году мы изменим картину в лучшую сторону. Мы искренне верим, что вы, как авторы и рецензенты, поддержите наши усилия.

Профессор Фырат Пурташ,
 Главный редактор

İÇİNDEKİLER / CONTENTS**Araştırma Makaleleri/Research Articles****Fatmanur Altun**

The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective / 01-33
Türk Devletleri Teşkilatının Dijital İletişim ve Dijital Diplomasi Perspektifi

Erkin Ekrem

Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi / 35-54
The Issue of Qutlug Qaghan's Identity in the Nomgon Inscription

Emin Hüseyin Çetenak, Özkan Haykır, Özlem Öztürk Çetenak

Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries / 55-76
Finansal Gelişme Ekonomik Büyümei Artırır mı? Türk Cumhuriyetleri Örneği

Ebubekir Güngör

Türkistan Askeri Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte) / 77-107
Foundation of Turkestan Military Governorship and Determination of Its Borders (Including Seven Maps)

Handan Karakaş Demir

Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory / 109-144
İslam Şehri Paradigmasına Meydan Okumak: Kolektif Eylem Teorisi Merceğinden Osmanlı Kentel Mekânları Üzerine Bir Deneme

Cevat Özyurt

Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri / 145-172
Soviet Work Life and Labor Relations in Aitmatov's Works

Selim Tezcan

Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922 / 173-198
The Turkish War of Independence in Examples from the Arabic and Hebrew Press of Palestine, 1919-1922

Yayın Değerlendirme / Book Reviews**Tunahan Eren Arslan**

Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları (2 cilt). Ed. Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel Kültür Yayınları, 2022. / 199-206

Yayın İlkeleri / 207-222

Araştırma Makalesi / Research Article

The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective*

Fatmanur Altun**

Abstract

As a result of digitalisation, digital diplomacy is employed to establish and maintain dialogue between publics. Digital diplomacy, a sub-heading of public diplomacy activities, offers a common communication platform for the Organisation of Turkic States and an absolute coordination mechanism in the fight against disinformation, the global security threat of our time. The article discusses the changes and transformations in digital communication and their reflections on the Organisation of Turkic States. The article examines the Organisation of Turkic States' digital communication and digital diplomacy activities as a case study and discusses the role of the effective use of digital media in the Organisation's ability to explain itself in the right way. This study provides a descriptive analysis of the digital communication activities and use of social media by political actors in the Organisation of Turkic States. The limitations of the research are the organisation's digital media activities. The study is the first of its kind to examine the Organisation's digital communication strategy. In conclusion, the Organisation of Turkic States should combat disinformative content by enhancing its common communication platform with digital diplomacy along the axis of digital image and reputation management at the institutional level.

Keywords

Organisation of Turkic States, digital communication, digital diplomacy, disinformation, strategic communication.

* Date of Arrival: 04 March 2022 – Date of Acceptance: 28 December 2022

You can refer to this article as follows:

Altun, Fatmanur. "The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 01-33.

** Assoc. Prof., Chairman of the Board, TÜRGEV – İstanbul/Türkiye
ORCID: 0000-0001-8139-1469
fatmanuraltun@gmail.com

Introduction

In the communication paradigm of the 21st century, which is dominated by global media cartels, combating new media-centred disinformation and exposing manipulations are as important as disseminating knowledge and information. Collaboration between states in the fight against media-based disinformation and manipulation strengthens the countries' hand against multinational media corporations and social media platforms and increases their capacity for sanctions. In the current political paradigm, where digitalisation has been accelerated by the COVID-19 pandemic, it is acknowledged that state independence and digital independence cannot be considered separately.

The encroachment of global popular culture on local cultures, the one-way news flow created by traditional media organisations over the years, and the rise of uninformative content on social media have increased the need for Turkic states to share a common information space. Numerous theoretical and practical studies have been conducted on this topic. Amanova (2011) emphasises the importance of conducting research in this field by using the example of a music channel called TMB to illustrate the youth's interest in popular things and states that they value TRT AVAZ's leadership in this field. Furthermore, Amanova emphasises the importance of efforts to build a common information network by enhancing the flow of information between media outlets.

The Organisation of Turkic States provides a common communication platform for its member and observer states. The Internet's increasing pervasiveness and integration with digital communication technologies and social media enable states and the publics to share a common information pool. Nonetheless, the veracity of this pool of information and knowledge emerges as a significant issue in the current environment. In a digital world where perceptions trump facts and social media and online news outlets suppress content, the Organisation of Turkic States stands out as an organisation that strives to uphold the truth in the communication and media fields.

The Turkic-speaking countries' shared religion, language, history, culture, and civilization make the Organisation of Turkic States stronger than other

international organisations. Yunus Emre Institute (YEE), one of Türkiye's most important public diplomacy actors, assumes a great deal of responsibility in teaching Turkish language by continuing its activities intensively so that Turkish can compete more effectively with English and Russian in regions that Türkiye refers to as "lands dear to our hearts." In addition to these efforts, dialogue channels must be made more effective by eliminating certain differences in the use of Turkish in Turkic states (Demirel 7).

According to data from "We are social" (2021) April 2021, Turkish is the fourth most prevalent language on digital channels in terms of online content (Kemp). It has been observed that Turkish TV series on various digital platforms are as effective in the emergence of Turkish content density as content produced by individual users on social media. Turkish television series dominate the social media agenda in countries where they are aired (Bhutto), thereby increasing the interest of foreign audiences in Turkish culture (Bhutto). In fact, some contend that Turkish television series have become a new type of diplomacy tool as an element of soft power employed by Türkiye (Çevik).

The purpose of this study is to assess the digital communication and social media use of political actors in the Organisation of Turkic States along the axis of digital diplomacy. The digital communication-based activities that the Organisation of Turkic States should implement in the near future are also discussed. In the study, a descriptive analysis is performed in terms of methodology, and a situational analysis is made. The significance of this article lies in the fact that it is the first study of the Organisation's digital communication strategy. Within the scope of the study, a literature review and document analysis of existing sources were also conducted. The limitations of the research are the Organisation of Turkic States' digital media activities. This study aims to contribute to the body of knowledge for future studies examining the digital communication activities of the Organisation of Turkic States.

Conceptual Framework: The Emergence of New Media and Digital Diplomacy

The emergence of the concept of digital diplomacy is linked to groundbreaking advancements in data transfer technologies and the most significant innovation in this context, the Internet. There is no doubt that the Internet,

which emerged concurrently with advances in computer technology, has held a significant place in the evolution of humanity throughout the ages. The Internet has enabled the creation of a global information superhighway and altered the nature and speed of communication. This has profound effects on both international and human relations. In international relations, conventional diplomacy is no longer the only form of diplomacy, and a new form of diplomacy based on the phenomenon of new media has emerged.

The relationship between this new form of diplomacy and new media also determines the nature of the concept. It is common knowledge that the vast majority of new media content is generated by end users. In accordance with the principle of end-user creation, development, and interaction, new media platforms present the technology they produce to their users in the form of a blank template, which the users then fill with their own content (Zagalo et al. 15). This results in content creation that is faster and more dynamic than traditional media production, but also less regulated. However, this speed and the technological support provided by the platforms enable users to deliver their messages and content rapidly and to a large audience. Thus, the perspective of a specific user can reach a large number of people at any given time, and a new form of communication known as “mass self-communication” emerges (Barassi 65). The ability to rapidly communicate one’s personal perspective to a large number of people has caused a paradigm shift that states have also been unable to ignore. The fact that many people, from low-level politicians to heads of state, began to participate in these channels, followed by the emergence of corporate accounts and states, are the most obvious indicators of the paradigm shift, and international relations is another field in which the paradigm shift is reflected.

According to Andreas Sandre, this new phenomenon known as e-diplomacy, digital diplomacy, or twiplomacy, which he identifies with the ancient Roman concept of *Vox Populi*, is altering our perception of the world, the structure of international relations, and our responses to international challenges. Sandre believes that although these concepts are not exact substitutes for one another, the Internet enables the use of information, communication technologies, and social media tools for diplomatic activities and international policymaking. Sabrina Sotiriu also notes that

the concept of digital diplomacy is used interchangeably with terms like e-diplomacy, cyber diplomacy, and twiplomacy, revealing the online nature of the space they encompass. Sotiriu, defines digital diplomacy as the use of the internet and information communication technologies to achieve diplomatic goals or, citing the Foreign Commonwealth Office, to resolve foreign policy issues. According to Sotiriu, the majority of definitions avoid explaining digital diplomacy in a narrow sense only in relation to social media platforms like Twitter, as digital diplomacy should fundamentally be acknowledged and employed as a new and practical extension of soft power and public diplomacy (Sotiriu 35).

Naci Koru, a former deputy undersecretary of the Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Türkiye, defines digital diplomacy as the utilisation of the most advanced technological infrastructure in the development and implementation of foreign policy (Westcott; Ezgin ve Saka 63; Koru). Digital diplomacy should not be limited to the use of social media by key actors. At the heart of digital diplomacy is the process of capitalising on all the opportunities presented by digitalisation. In this context, the method of resolving foreign policy issues and problems via digital tools and social media can be considered digital diplomacy. On the other hand, digital diplomacy refers to the use of social media, particularly Twitter and Facebook, to win over the hearts and minds of foreign publics. Soft power, data visualisation, digital diaspora, digital cultural diplomacy, and digital country branding are all topics of interest in digital diplomacy. Concepts such as futurism, online chat, and cybersecurity are also included in digital diplomacy. Digital diplomacy encompasses the use of digital tools by states or non-governmental organisations to communicate and convey information to foreign publics, but not the well-intentioned but irregular use of social media by political actors. This method of diplomacy involves interaction. The correct approach entails bolstering it with positive developments and maintaining it in a planned manner. Digital diplomacy addresses target individuals rather than audiences. Digital diplomacy is a method for preventing crises and risks (Sönmezşık; Varoğlu; Hocking ve Melissen). Digital diplomacy provides swift and practical opportunities to explain and transfer cultural characteristics to foreign societies. In the context of European countries and the current information age, digital diplomacy is the most effective cultural ambassador for reaching all of these stakeholders, from ordinary citizens

to artists and from various organisations to corporations (Grincheva 21). The potential for a negative relationship to develop between social media content and message effectiveness is the crucial issue with digital diplomacy. A simple error in this context can lead to diplomatic issues (Gleb; Digitalaffairs). Michael Habegger and Tobias Lemke both highlight a similar aspect of digital diplomacy. Accordingly, while diplomacy is essentially the ability to resolve conflicts through convergence and reconciliation, the logic of digital communication serves to distance users from one another and radicalise them. This makes it imperative to conclude that social media is not a suitable medium for well-intentioned efforts resembling traditional diplomatic practice, raises significant doubts about the conceptualisation of digital diplomacy, and calls for further work to elucidate this aspect of the issue (Bjola and Zaiotti 259).

The emergence and spread of digital diplomacy are not solely due to advancements in internet and computer technologies that facilitate communication in digital environments. Diplomatic relations between states in the previous century have shifted in the twenty-first century to emphasise inter-communal relations. In this process, the vision and actions of public diplomacy have acquired a strategic dimension. After being used in the 1960s, only in the 1990s was the concept of public diplomacy used as a functional method for diplomatic problem solving and as a state action to inform and influence different societies. In today's world, this approach includes actions by governments, civil society and private organisations that have the ability to cross existing borders by means of political leaders, the internet, social media, tourism, sports, TV series and movies, trade, fashion, news, and so on (Nye 8; Varoğlu 1; Yılmaz 222).

Public diplomacy refers to the skill that enables us to create a meaningful story and communicate it to the target audience using effective communication strategies. Countries that can create good stories and demonstrate effective story-telling abilities are known to be more persuasive and gain the sympathy of societies. (Özkan 23)

Public diplomacy is a strategic communication tool. In essence, it is the sum of all activities aimed at understanding, informing, influencing, and persuading public opinion. Public diplomacy serves various publics by developing a strategic communication concept based on concrete, measurable

data. There are two main contexts in which public diplomacy is practised: 'state-to-public' and 'public-to-public' (Yılmaz 44). Public opinion can be addressed through various forms of public diplomacy, including cultural diplomacy, sports diplomacy, education diplomacy, and gastrodiplomacy. However, given the impact of the internet and social media in order to address the public directly, digital diplomacy stands out as the fastest and most effective type of public diplomacy in modern times.

The US State Department officially launched digital diplomacy activities for the first time in 2002. Great Britain and Sweden are two of the forerunners in this field (Ezgin ve Saka 68). Many countries, ministries, and political actors began actively using social media in 2012, realising the power of social media. Libya represented one of the earliest examples of digital diplomacy in which Türkiye played a central role. The US journalists were rescued in 2011 as a result of Türkiye's strenuous efforts. The Turkish Ambassador to Washington announced the journalists' rescue via Twitter. He then shared photographs of media members. This was an event that demonstrated the power of Turkish digital diplomacy on social media. Again, due to the unavailability of telephone lines during the evacuation of Turkish citizens in Libya in 2011, the evacuation process was carried out by contacting these citizens via the internet (Kasapoğlu). At the beginning of the G20 summit in Türkiye in 2015, President Recep Tayyip Erdoğan greeted the participating heads of state in nine languages and sent a message to the global community via his Twitter account. Similar examples have become more common in recent years, and traditional diplomatic moulds have begun to break. Particularly in the new world order that emerged following the COVID-19 pandemic, Turkic states other than Türkiye have turned to digital diplomacy policies to restore their digital image, carry out promotion activities, and build relations. In this regard, digital communication efforts, social media visibility, and posts by heads of state and relevant ministers or senior bureaucrats have a significant impact on both new and conventional media, and it is possible to quickly inform large masses on critical issues. The Organisation of Turkic States and the Common Communication Platform stand out for the capacity to use digital communication and digital diplomacy practises in this context.

Organisation of Turkic States and Common Communication Platform

The structure, which was established on October 3, 2009, as the Cooperation Council of Turkic Speaking States (Turkic Council) and later became the Organisation of Turkic States with the signing of the Nakhchivan Agreement, has provided Turkic states with an institutional foundation and a safe roof for unity and solidarity. The Organisation is headquartered in İstanbul, and its Secretary General is Kubanychbek Omuraliev (Turkkon). The Organisation aims to make extensive use of the Turkic world's historical and cultural heritage, as well as to foster multilateral cooperation among Turkic-speaking countries. The primary goal of the Organisation of Turkic States is to increase political solidarity in the Turkic world, raise economic cooperation to the highest levels, establish mutual trust, and turn human relations into robust organisations. Summits of Heads of State of the Organisation of Turkic States are the most important events of this structure. Due to the new circumstances following the collapse of the Soviet Union in 1991, a type of forum has emerged with the participation of Türkiye and countries that share the same language with Türkiye. During the process initiated by Türkiye in 1992, ten summits were held until 2022 ("MFA, Türk Konseyi"; Turkkon, *Zirveler*).

The risks and threats that the world faces highlight the importance and function of strategic organisations like the Organisation of Turkic States. The member states of the Organisation of Turkic States are Türkiye, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan and Uzbekistan. Turkmenistan and Hungary are the Organisation's observer members. With the addition of Hungary as an observer in 2018 and Uzbekistan as a member in 2019, the Organisation has expanded and become stronger. Turkmenistan attended the summit held in İstanbul on November 12, 2021, as an observer. The Turkic Council was renamed and became the Organisation of Turkic States at the summit in İstanbul. The efforts undertaken by organisations such as the Turkic Culture and Heritage Foundation, Turkic Academy, TÜRKSOY, and TÜRKPA, which are affiliated or associated with the organisation, in areas such as parliamentary diplomacy, culture, and education are of great importance in terms of inter-communal relations (Turkkon).

Since its inception, the Organisation of Turkic States has engaged in a wide range of communication-related activities. The Turkic Council Group

for the Establishment of a Joint Educational Television Channel and the Establishment of an International Turkic News Channel held its first meeting under its former name. As the name implies, the purpose of this meeting was to establish a strong common information network among the member states, to establish an international news channel that would broadcast in English, Russian, and the member countries' native languages, to establish a common educational channel, and to collaborate with existing news channels and agencies (Turkkon, *Türk Keneşi Ortak Eğitim*).

On August 18, 2015, the First Meeting of Ministers and High Officials Responsible for Information and Media (Turkkon, *Türk Keneşi 5. Zirvesi*) adopted a protocol on the issues previously discussed at the theoretical level. The Concept Paper on the establishment of the International Turkic News Channel (ITNC) was approved, and the "Protocol of Cooperation among the National TV Channels of the Member States of the Cooperation Council of Turkic Speaking States" and the "Memorandum of Understanding for Cooperation among the Official News Agencies of the Member States of the Cooperation Council of Turkic Speaking States" were signed. Based on the groundwork laid by these efforts in the field of media and information, the Organisation of Turkic States held its 5th Summit in 2015 under the theme "Common Information Space and Deepening Multilateral Cooperation." The summit aimed to preserve common identity, belonging, culture, and tradition in an international system changing due to globalisation, as well as to develop a common perspective on international events by uniting around this context. The summit agreed to establish a new television channel called "International Turkic News Channel" to create a common media and information space, as well as steps to establish a new centre to implement Turkic-speaking countries' cultural-information development strategy (Turkkon, *Türk Keneşi 5. Zirvesi*).

The year 2021 was a very productive and constructive one for the Organisation of Turkic States. On March 31, 2021, leaders convened for an informal summit held online, and Kazakhstan's city of Turkistan was designated as one of the Spiritual Capitals of the Turkic world. The busy agenda of the Organisation of Turkic States in 2021 included an Extraordinary Meeting of Foreign Ministers of the Turkic Council held in İstanbul on September 27, 2021, upon the invitation of Foreign Minister Mevlüt Çavuşoğlu, to

discuss the situation in Afghanistan and its implications for the region. The Turkic Council Media Forum was successfully organised by the Turkish Presidency's Directorate of Communications in İstanbul on October 22-24. The forum agreed to promote greater collaboration among media platforms, national TV channels, and news agencies. The Media Forum was especially important because it coincides with the 30th anniversary of Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, and Turkmenistan's independence (TRT Haber).

At the “Turkic Council Media Forum,” organised by the Presidency's Directorate of Communications in Istanbul, Turkish President Recep Tayyip Erdoğan emphasised the importance of solidarity in the media, which is one of the most abused issues. It was stated that the unregulated space provided by social media poses a threat to democracy, social peace, and the national security of states due to the prevalence of fake and distorted news reports. Erdoğan emphasised digital fascism, noting that the international media pursues a broadcasting policy that is far from objective realities and that this hypocritical attitude was demonstrated once again during the Karabakh War. Erdoğan stated that they wanted to develop cooperation in the Turkic world on issues such as the national information technology move, information security, combating disinformation, and film and TV series projects that prioritise shared culture (Akşam). Hosting the forum, Prof. Fahrettin Altun, Director of Communications of the Presidency of the Republic of Türkiye, outlined a holistic and inclusive framework for past and future cooperation in the field of communication. Furthermore, Altun (2021) stated that they expect member states of the Organisation of Turkic States to support the Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform. All these steps are in line with the principle of “creating a common Turkic Information and Media Space through institutionalised cooperation among media outlets and contributing to initiatives to combat disinformation and information pollution”, which was highlighted in the Turkic World Vision 2040 document of the 8th Summit of the Organisation of Turkic States gathered in Istanbul in 2021 (Turkkon, *Zirveler*).

There are numerous examples of common information and communication platforms around the world. The areas of crisis, disaster, and disinformation have come to the forefront in the formation of a common information

space within international organisations. EPISECC is a European Union-funded collaboration project to create a Common-European Information Space to improve citizen safety. Its goal is to provide disaster-affected people with information on water, food, medicine, and shelter as soon as possible. NATO, as an international military alliance, takes measures to combat disinformation (Lanoszka). Additionally, there are joint activities in the information space with political goals. The media has played a crucial role in the European Union's efforts to foster a shared identity and promote integration. The publication of the Green Paper on the Establishment of a Common Broadcasting Market by the EU Commission in 1984 has addressed the harmonisation of the legislation of the member states (Kihitir), and an attempt has been made to establish a common information space. The 2010 "Television Without Frontiers" Directive is a legal regulation that aims to ensure the free movement of broadcasting services within the internal market and has been proposed to achieve the goal of a shared information space (Tambini ve Rother). BRICS, another organisation with political motives comprised of Brazil, Russia, India, China, and South Africa, also seeks to establish a common information space. A declaration of intent has been created to strengthen the ties between the leading media organisations in these countries and promote the exchange of information. This cooperation aims to strengthen state-to-state relations and raise awareness among citizens of other states about the cultural characteristics of each state. Among the objectives of this cooperation are the reduction of BRICS countries' reliance on the West for foreign news through the construction of a common media space and the creation of a multipolar world (Shishkov).

On the other hand, there is no international organisation whose objectives are as comprehensive as the Organisation of Turkic States in terms of unity of ideals and scope. The scope of NATO's activities, which it has limited to countering disinformation, is being shaped by a specific perception of the enemy. In addition, the primary goals of both the European Union and the BRICS countries are to counterbalance the unilateral news flow emanating from the United States and to ensure that all countries recognise one another's cultures. In the studies conducted by the Organisation of Turkic States, all of the aforementioned goals, such as combating disinformation, establishing a common information space, and fostering cultural unity, have been

addressed. The Organisation of Turkic States differs from other structures in its efforts regarding the monopoly of social media companies. In the context of combating cultural imperialism, the Organisation of Turkic States' desire for co-productions to preserve the shared cultural heritage is crucial. Although the establishment of a Joint Educational Television Channel of the Organisation of Turkic States and an International Turkic World News Channel are extremely important manifestations of intent, they have not yet been implemented due to the rapid evolution of this field. Utilising valuable examples such as TRT AVAZ and TRT WORLD, the implementation of these channels is of great importance for the Turkic world. As a concrete and operational platform, the Türkiye-Azerbaijan Joint Media Platform is currently of great significance. The six working committees of this platform have been established to address current and potential future issues. In order to establish a common information space, additional focus should be placed on digital diplomacy, cyber security, cyber homeland, inspection, and legal regulations (Directorate of Communications).

Table 1

Institutional Social Media Outlook of the Organisation and the Leaders of the Organisation of the Turkic States' Member and Observer Countries¹

Digital Diplomacy Actors	Twitter (Followers)	Instagram (Followers)	Facebook (Followers)	Youtube (Subscribers)
Recep Tayyip Erdoğan (President of Türkiye)	@RTErdogan 19M Followers	rterdogan 10.1M Followers	rterdogan 10M Followers	Rterdogan 225K Subscribers
Ilham Aliyev (President of Azerbaijan)	@azpresident 728K Followers	Presidentaz 1.3M Followers	President Ilham Aliyev 785K Followers	Presidentaz 58.9K Subscribers
Kassym Jomart Tokayev (President of Kazakhstan)	@tokayevkz 297.5K Followers	tokayev_ online 2.2M Followers	AkordaPress 63K Followers	Akordapress 32.05K Subscribers

Sadyr Japarov (President of Kyrgyz Republic)	@SadyrJaparov 919 Followers	SadyrJaparov 395K Followers	japarov.sadyr 63.7K Followers	None available
Shavkat Mirziyoyev (President of Uzbekistan)	@president_uz 60.2K Followers	mirziyoyev_ sh 4M Followers	Mirziyoyev 350K Followers	Shavkat Mirziyoyev's Press-service 126K Subscribers
Gurbanguly Berdimuhamedow (President of Turkmenistan)	None available	13BK	None available	None available
Viktor Orbán (Prime Minister of Hungary)	None available	Orbanviktor 156K Followers	Orbanviktor 1.2M Followers	None available
Organisation of Turkic States (Official Accounts)	@Turkic_ States 63.4K Followers	Organisation- ofturkicstates 17.6K Followers	Turkicstates 30K Followers	Organisa- tionofturkic- states 5.59K Subscribers

The social media metrics of the leaders of member and observer countries in the Organisation of Turkic States clearly demonstrate the organisation's digital diplomacy potential. The rapid increase in the online populations of Turkic-speaking countries, as well as the global peak in social media usage caused by the COVID-19 pandemic, have prompted the Organisation of Turkic States to utilise digital diplomacy opportunities. The statements, visions, and posts of heads of state on a variety of global, regional, and local issues mobilise the masses on social media, and their messages determine the direction of digital channels.

Table 2

Social Media Outlook of the Ministers and/or Ministries of Foreign Affairs of the Organisation of the Turkic States' Member and Observer Countries²

Digital Diplomacy Actors	Twitter (Followers)	Instagram (Followers)	Facebook (Followers)	Youtube (Subscribers)
Mevlüt Çavuşoğlu (Minister of Foreign Affairs, Republic of Türkiye)	@MevlutCavusoglu 2M Followers	mevlutcavusoglu 425K Followers	Mevlutcavusoglu 555K Followers	mevlutcavusoglu 20.3K Subscribers
Jeyhun Bayramov (Minister of Foreign Affairs, Republic of Azerbaijan)	@bayramov_jeyhun 140K Followers Azerbaijanmfa 161.4K Followers	Azerbaijanmfa 14.2.6K Followers	MFAAzerbaijan 26K Followers	MFAAzerbaijan 877 Subscribers
Mukhtar Tileuberdi (Minister of Foreign Affairs of the Republic of Kazakhstan)	@MFA_KZ 41.1K Followers	mfa_kz 8,855 Followers	KazakhstanMFA 19K Followers	Foreignministry 4,6K Subscribers
Ruslan Kazakbayev (Minister of Foreign Affairs of the Kyrgyz Republic)	@MFA_Kyrgyzstan 6,420 Followers	mfa_kg 10,3 Followers	KyrgyzstanMFA 12K Followers	MFA KR 480 Subscribers
Abdulaziz Khafizovich Kamilov (Minister of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan)	@uzbekmfa 2,406 Followers		Mfauzb 25BK Followers	Uzbekmfa 30,3K Subscribers

Rashid Meredov (Minister of Foreign Affairs of Turkmenistan)		
Péter Szijjártó (Minister of Foreign Affairs and Trade of Hungary)	Kormanyzat 907K Followers	Kormanyhu 55.1K Subscribers

It is possible to say that statements made at the level of foreign ministers on social media platforms also have a binding effect on the relevant states. The online population can be rapidly informed and enlightened about potential events, particularly during times of war, crisis, and extraordinary developments, without the need for traditional media. Some issues that would take a considerable amount of time to resolve through conventional diplomacy can be resolved through the use of digital diplomacy tools and by gaining the favour of the public in order to break the positive or negative pressure created by social media.

Table 3

Social Media Outlook of the Ministers/Bureaucrats in Charge of Communications and Information of the Organisation of the Turkic States' Member and Observer Countries³

Digital Diplomacy Actors	Twitter (Followers)	Instagram (Followers)	Facebook (Followers)	Youtube (Subscribers)
Fahrettin Altun (Director of Communications of the Presidency of the Republic of Türkiye)	@fahrettin-altun 1.2M Followers	fahrettinaltun_ 109K Followers	iletisimbaskanligi 608K Followers	Republic of Türkiye Directorate of Communications 29.1K Subscribers
Hikmet Hajiyev (Assistant of the President of the Republic of Azerbaijan)	@HikmetHajiyev 281.7K Followers	None available	None available	None available

Ministry of Information and Social Development of the Republic of Kazakhstan	None available	aqparatogam 5,273 Followers	@aqparatogam 5.8K Followers	None available
Ministry of Culture, Information, Sports and Youth Policy of the Republic of Kyrgyzstan	None available	jashtar.gov.kg 7,683 Followers	-	None available
Asadjon Hodjayev (Director of the Agency of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan)	None available	asadjon_khodjaev 380 Followers	-	None available
Agency of Information and Mass Communications under the Administration of the President of the Republic of Uzbekistan	None available	aoka_uz 4,279K Followers	None available	Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi 1.82K Subscribers
Turkmenistan Gurbanguly Berdimuhamedov (President of Turkmenistan)	@GBerdimuhamedov 98 Followers	gberdimuhamedov 13K Followers	None available	None available

Communication and information ministers/directors are among the most influential members of the Organisation of Turkic States. Communication activities, which are now as important as all diplomatic endeavours, can determine the value and prestige of diplomatic initiatives. Therefore, the efforts of high-level communications officials in digital diplomacy play an indispensable role in the success of the Organisation by setting the agenda in the international arena and achieving positive digital reputation and perception management. On the other hand, high-level public officials of states play a role in building resistance against digital disinformation and proactive digital diplomacy efforts, ensuring the public is informed and crises are managed correctly. In this context, it is necessary to mention the Turkic Council Media Forum. The Forum, which was held in Istanbul in October 2021 and garnered attention as an event in which digital diplomacy tools were utilised, was shared in digital media and social media at every stage of its organisation, from promotion and announcement to the actual events, and had a significant impact on these channels. In addition to the posts of member states, social media content created by participants from various nations ensured that this event dominated the digital space for a period of time. Additionally, by enabling the Organisation to reach a wider audience through digital content created by citizen diplomats, these events strengthen its soft power capacity.

In the context of the digital diplomacy actions of the Organisation of Turkic States, posts on corporate social media accounts, posts before, during, and after summits and events, and posts and digital content shared by leaders and ministers are crucial for presenting a unified viewpoint, political arguments, unity, and a forward-looking perspective among states. Instead of waiting for large stakeholder-attended events to declare their political stance on global issues, heads of state are using social media to set the agenda. The tweets of Hikmet Hajiyev, Vice President of Azerbaijan, in the lead-up to the Karabakh victory are among the most striking examples of digital diplomacy. In addition to informing foreign public opinion, Hajiyev urged international organisations to take action by posting images and photographs of the war crimes committed by Armenia on his social media accounts. Not only did Hajiyev's digital diplomacy initiatives resonate with the public opinion of Turkic states, but they also reached a broad audience via social media. On the other hand, Hikmet Hajiyev's rapid dissemination

of news regarding events in the battlefield via digital communication tools also revealed the subjective editorial policies of international news agencies, and the images of Armenia destroying even cemeteries received widespread coverage in world public opinion, bolstering public support for Azerbaijan. As demonstrated by this instance, digital diplomacy actions during times of war and crisis are of equal strategic value to the fight on the front lines. Digital diplomacy can quickly resolve issues that cannot be resolved through diplomatic initiatives when actual images captured by soldiers or citizens are presented to the world public opinion by senior state officials.

Political Position of Communication and Media in the Organisation of Turkic States Vision – 2040

While the Organisation aims to contribute to regional and international peace and strengthen cooperation and coordination among Turkic-speaking nations, it also serves as a common information, communication, and digital diplomacy platform for member states. In addition to communication and media-related activities, communication objectives, and a digital diplomacy perspective, the Organisation of Turkic States Vision – 2040 document also includes communication and media-related activities. In this context, key elements in the domains of information and communication technologies, information, media, and culture are highlighted, and future projections are made (Turkic World Vision – 2040).

It is intended to ensure strong coordination between Member States and relevant stakeholders on information and communication technologies and to harmonise Member State legislation in the field of Information Communication Technologies (ICT). In terms of digital technology, cooperation projects on e-government and e-services are planned, particularly in the domains of education, health, transportation, and tourism. On the other hand, cybersecurity is accorded a high priority, and it is proposed to influence regional security issues through close collaboration with international cybersecurity centres. In addition, the concentration will be on university-led space studies and research initiatives (Turkic World Vision – 2040).

The values, traditions, and historical elements of the brotherly peoples are prioritised in the field of information and media. In this context, the

objective is to strengthen the dialogue between public communication institutions and private media organs, to increase cooperation with a focus on new media, to benefit from the experience of media professionals, to create a conducive environment for qualified journalism, and to place innovation at the forefront of both traditional and new media. On the other hand, among the priorities is direct support for productions such as television series, films, digital content, animations, and documentaries that emphasise the shared history, culture, and values of the member states. Establishing joint production companies and R&D bodies in order to reach a wider audience, focusing on artificial intelligence studies, and establishing entrepreneurial hubs for digital media stand out as fundamental principles (Turkic World 2040 – Vision).

Culture is one of the vital issues for the Organisation of Turkic States. Therefore, in addition to preserving the Turkic culture, it is crucial to promote it in member states and to a variety of audiences. In this framework, the cultural heritage of Turkic states should be communicated to the world through a variety of activities, actions, productions, and audio-visual programmes in a more accurate and effective manner. By resurrecting collective values that are on the verge of oblivion, it is intended to further strengthen the unity and solidarity of Turkic societies. To attain this objective, it is planned to develop joint cultural and didactic programmes. Particularly, it is intended to expand the influence of eminent scientists, artists, and poets in the development of the Turkic heritage. Popularising the folklore and customs of the member states and enhancing the role of the Turkic world in interpersonal and intercultural relations are also deemed important. Lastly, it is planned to organise joint award ceremonies, art and music activities, and film and documentary festivals on a regular basis to strengthen the friendship between the peoples and promote the exchange of current information (Turkic World Vision – 2040).

Counter Disinformation Strategies and Joint Social Media Networks

Internet users over the age of 18 are extremely concerned that the information they encounter online may be false information or fake/misleading news. 84% of Brazilian internet users, 67.5% of American internet users, and 62.9% of British internet users are very concerned about whether the information they receive online is true or fake. Despite Internet users'

awareness of disinformation and manipulation in the new media, the fact that 63% of them use the Internet as a source of information stands in stark contrast. This demonstrates that the Internet plays a much larger role in our lives than is commonly believed. Another finding of the research pertains to manipulation. In Türkiye, 61.6% of Internet users over the age of 18 are extremely concerned that the information they encounter online may be false information or fake/misleading news (Wearesocial). Another study supporting this finding was conducted by Oxford University. According to the University of Oxford Reuters Institute's 2018 Digital News Report, Türkiye had the highest exposure to disinformation, at 49%, among the 37 countries surveyed. Following Türkiye, the European nations most exposed to disinformation were Greece (44%) and Hungary (42%). This rate remained at 31% in the United States, where the concept of fake news originated (*Reuters Institute Digital News Report 2018*).

With the social network map project implemented by the Presidency's Directorate of Communications of the Republic of Türkiye, internet access, device ownership, gaming habits, and social media usage habits are investigated, and the results are transparently shared with the public. This reduces dependence on global organisations and research on big data exploitation, data mining, and journalism. Consequently, data-based disinformation is also prevented. Projects to that end should be implemented in all member states of the Organisation of Turkic States, as well as other countries in the Turkic States' hinterland.

According to a survey conducted by Social Network Map in Türkiye in October 2021 via face-to-face interviews, only 37% of respondents believe that the information they receive from social media is better and of higher quality than the information they receive from traditional media. On the other hand, the protection of the personal data of social media users emerges as another problem. 73% of social media users in Türkiye believe that their personal data is not adequately protected and that their digital privacy is violated. The global crisis of trust in digital content and digital communication is also evident in Türkiye. This suggests that users are concerned about disinformation, either directly or indirectly, and feel compelled to verify the information they acquire from digital platforms.

Digital disinformation and the protection of personal data are global challenges for states. International organisations and structures are attempting to combat digital disinformation through various collaborations and joint sanctions. The European Commission recognises that citizens are exposed to a high level of disinformation in online applications and social networks and that the irregular processing of personal data exposes citizens to micro-targeting, particularly during election periods. Social media platforms that advocate for higher democratic standards are now viewed as a potential threat to European democracy. The European Commission has been focusing on holistic measures to combat disinformation by introducing the 'European Approach' and working on legislation and sanctions to ensure that users have access to accurate information (Nenadić 3) especially in election periods.

Türkiye views disinformation, particularly digital disinformation, as a threat to its national security. To address this sensitive issue, it is working on a confirmation platform, "DOĞRU MU? (IS IT TRUE?)" through the Presidency's Directorate of Communications to monitor fake news and fake content on social media platforms and to inform citizens quickly and accurately about current events, while also organising training programmes. The Organisation of Turkic States should also increase its efforts to counter manipulations through such practises and data-driven journalism (Altaş).

Islamophobic content is among the most prevalent disinformation topics. No tolerance should be shown for any of the concepts, especially "Islamic terrorism," that are disseminated through the media in an effort to defame and smear. In this era, which is synonymous with the concept of "post-truth," an us-versus-them dichotomy is being built through disinformation and misinformation using false and fake news, fictionalised content, and disinformation. New media outlets are the most important players in this process. A significant number of online news media outlets, in particular, disregard the responsible media approach, the principles of press profession and ethics, and the press law, and mislead the public with false news and fake content, gain popularity, obtain political gain, and protect capital owners. To achieve their own goals and objectives, the media distorts the truth in order to create an illusion for their audiences.

As stated in its Vision 2040 document, the Organisation of Turkic States has to fight global lobbies, international news agencies, world-famous singers, social media phenomena, negative perception management, and visual manipulations in the fight against digital disinformation, misinformation, and malinformation. Moreover, the algorithms of social media platforms appear to represent an additional risk. As stated in the preceding subheadings, Western social media platforms are able to deftly and subtly direct users in the context of micro-targeting through the use of sophisticated software and algorithms. Local and national social networks are, therefore, the most essential project of the near future. As previously described, the Armenian lobby and fake social media accounts waged a high-level disinformation campaign against Azerbaijan between September 27 and November 10, 2021, during the liberation of Karabakh by Azerbaijan. While the war continued on the front, another front was opened in the field of communication, where Türkiye provided strategic communication support to Azerbaijan in both conventional and new media, ensuring that the truth was disseminated against disinformation on all digital communication fronts and that Azerbaijan's just cause was quickly and accurately communicated to foreign audiences.

To counter the psychological and asymmetric warfare that may be waged against Turkic states in the international media, international news channels, internet news sites, and social media accounts must be utilised. The political and social agenda must be effectively managed, particularly through positive communication campaigns against disinformation and misinformation. Today, digital disinformation is viewed as a threat to national security and is used as a weapon to destabilise countries. Therefore, the Organisation of Turkic States should jointly adopt legislation to combat disinformation and react to the unlawful actions of social networks and their practises that undermine freedom of expression and democracy. In addition, the risk of steering citizens with powerful software and micro-targeting through social networks, particularly during election periods, must be eradicated by increasing awareness of data mining, digital media literacy, and algorithms (Göksu 205-232).

Current and Potential Collaborations in Digital Diplomacy among Turkic States

In the twenty-first century, any user with even limited access to social media can become a content producer. Web 2.0 technology has improved content creation and given users the ability to disseminate information in addition to conventional media. From the standpoint of states, countries position themselves as a primary source during emergencies by acting swiftly on foreign policy matters. This makes sure that only one reliable source is used to disseminate the necessary information and that any other nefarious groups are kept out. In cases where countries fail to provide sufficient information to citizens regarding domestic or global developments, it becomes essential to counteract disinformation that social media originates.

According to “We Are Social” and “Hootsuite” data from April 2021, out of a global population of 7.85 billion, 5.27 billion are unique mobile phone users, 4.72 billion are internet users, and 4.33 billion are social media users. 2021 saw an increase of 7.6% in internet users and 13.2% in social media users compared to 2020. Globally, internet users between the ages of 16 and 64 spend 6 hours 56 minutes online on average, 2 hours 22 minutes on social media, and 1 hour 56 minutes on any device reading the news and keeping up with the media. 63% of internet users between the ages of 16 and 64 primarily use the internet for “information access.” 52.5% of users in the same age group watch videos, television shows, and movies online (Kemp). According to data from “We Are Social” and “Hootsuite” for January 2021, Türkiye has 65.8 million internet users and 60 million active social media users. Internet users aged 16 to 64 spend an average of 7 hours and 57 minutes online, 2 hours and 57 minutes on social media, and 1 hour and 33 minutes on any device following the media (Wearesocial).

Digital diplomacy is merely a method for persuading users and shaping perceptions along a strategic axis; the crucial question is how states will design digital diplomacy and create contents. Digital diplomacy determines which messages countries will communicate to foreign publics and other stakeholders, as well as how they will present these messages conceptually. According to Corneliu Bjola and Lu Jiang (2015), social media plays a transformative role in the hands of diplomats. The use of social media by diplomats demonstrates the effectiveness of digital diplomacy in setting

agendas, informing audiences, and designing creative communication. Due to the rapid development of new media and digital communication tools, both diplomats and the institutional operation of diplomatic relations have undergone significant transformations (Ezgin ve Saka 69). Traditional methods used for interstate relations have been largely abandoned in recent years, and states now communicate their positions to the public through social media posts, both at the level of heads of state and ministers.

In this regard, it is believed that the Organisation of Turkic States should implement a number of actions in its current and future communications, in addition to actively engaging in all forms of digital communication. In light of the communication, media use, and digital diplomacy objectives outlined in the Organisation's 2040 Vision, it is useful to specify what must be done: All high-quality digital content generated in the Turkic world should be gathered on a single platform to counter the cultural hegemony of global TV series, movies, and video streaming platforms. A media strategy that prioritises its own values should be employed in opposition to media content that promotes immoral behaviour and contradicts its traditions and core values.

The role of new media in our lives is evolving in every way as a result of digitalization, the use of social media, and internet-based video streaming services. In its future planning, the Organisation of Turkic States will place a greater emphasis on digital communication tools, depending on the effects of these tools and investments in new media. It will also safeguard young people, who are surrounded by digital platforms, and bring them accurate information.

It is evident that countries' political borders now begin with their cyber homelands. A more sophisticated form of digital fascism is demonstrated by Instagram and YouTube's censorship policies, which prohibit specific videos and images based on their own anti-democratic standards. As a result, one of the top priorities on the Organisation of Turkic States' agenda should be creating and utilising domestic and national digital applications to safeguard its citizens against all forms of digital fascism. While digital data security is paramount, it is also important to develop domestic and national digital applications, social networks, and games. Furthermore, despite the fact that global social networks generate enormous revenues proportional to the number of users, they evade the digital legal norms of the countries

in which they operate and use various legal loopholes to avoid taxation processes. The Organisation of Turkish States should not only prevent digital platforms from evading taxes but also increase cooperation in this area by acting collaboratively to ensure that countries follow the rules of the law. The role of algorithms and micro-targeting in international politics should be recognised, as should the working styles of technology companies with the ability to manipulate citizens. In this regard, it is necessary to ensure the dissemination of digital media literacy through the use of artificial intelligence technology and the protection of citizens against manipulation by powerful softwares.

We must treat each platform on social media as a digital front. The actions taken by states in the political, social, cultural, economic, and technological realms should be systematically communicated to the public, with representation provided on all platforms, keeping in mind the existence of international media organisations eager to tell the rest of the world about the Turkic states in an unfavourable context. Search engines, global news channels, social media influencers, and celebrity opinions about those countries are just as influential in the twenty-first century as how those countries describe themselves. Therefore, Turkic states should continue their battle on all digital fronts with fresh projects for digital image, digital reputation, and digital perception management and trigger a positive agenda (Göksu 11-36).

Azerbaijan's victory over Armenia in Karabakh in November 2021 also illustrates some of the most significant initiatives of digital diplomacy in recent history. At the end of the 44-day war, the liberation of Karabakh from occupation by Azerbaijan was fictionalised against Azerbaijan in the Western media and international news platforms using biased and non-objective rhetoric. The Armenian lobby attempted to create the impression that Azerbaijan occupied Karabakh by ensuring that many Western statesmen shared various social media posts, as well as laying the groundwork for world-famous figures living in the United States to become involved in the issue through their social media posts. Nevertheless, despite all of these digital initiatives, Türkiye's digital diplomacy and strategic communication support, as well as the support of high-ranking officials of Turkic states to Azerbaijan in its righteous cause through digital content and

the arguments put forth by officials on social media, and effective images from the battlefield depicting Armenia's destruction in Karabakh, played a role in winning the war on the ground as well as on the communication and digital diplomacy fronts.

Conclusion

The digital communication activities and use of social media by political actors involved in the Organisation of Turkic States should be evaluated along the axis of digital diplomacy and reveal the digital capacity of the Organisation. This article examines digital communication strategies that the Organisation of Turkic States could potentially embrace in the years to come. It suggests that Turkic countries should engage in proactive communication and media initiatives, guided by a cohesive and integrated approach within the framework of the Organisation of Turkic States.

In the realms of digital communication and digital diplomacy, Turkic states have, for the first time in recent years, attained the ability to construct their own unique image. The evolution of this situation is notably influenced by the endeavours of the Organisation of Turkic States. To bolster the previously stated stance, it appears significant for the Organisation of Turkish States to pursue specific courses of action. In this regard, the Organisation should target global public opinion to improve the digital image of states. Digital diplomacy is regarded as the optimal approach for this task, as it is recognised that it is essential to communicate with the public and not with states. Digital diplomacy has the potential to prevent crises, resolve ongoing crises, and manage information disorder by rapidly informing large audiences. In the context of digital diplomacy, it is recommended that content be quickly created for use on video streaming platforms in order to more effectively promote Turkic culture to international audiences. It should also be ensured that all information processes carried out using conventional techniques are creatively converted to new media environments in order to establish social media as an information tool.

The establishment of collaborative graduate education programmes is necessary to cultivate the human resources needed to balance the Western-oriented digital communication ecosystem. Additionally, coordinated efforts should be made to develop alternative initiatives to counter the monopolistic

nature of social media platforms. The outage of two major global social media platforms and one messaging application for a duration of 5-6 hours in October 2021 has presented compelling evidence for the need of the Organisation of Turkic States to establish its presence in the global market by creating its own social networks and messaging applications. Under these circumstances, the development of a secure cyber infrastructure is crucial for Turkic-speaking countries to effectively implement their digital applications across different avenues of communication, including mobile applications, social networks, e-sports, digital advertisements, media planning, and streaming platforms. Turkic states, which share a common history, language, culture, and values, must band together to combat external disinformation campaigns and digital communication warfare by collaborating and expressing solidarity in the domains of communication and media. It is critical for Turkic Republics to work together on critical issues such as independence, territorial integrity, and sovereignty, as well as to protect national interests, combat misinformation, and resist manipulative content. Additionally, it is essential to establish a strong presence in both mainstream and new media.

In conclusion, the Organisation of Turkic States should prioritise its digital diplomacy strategy along the axis of digital image and reputation management at the institutional level. Turkic states are utilising digital communication and diplomacy in response to growing Islamophobia in Western countries on the one hand, and they should take steps to protect their citizens' personal data based on digital privacy while striving to strengthen digital infrastructures. Furthermore, the digital diplomacy activities of the Turkic states should align with their foreign policy visions. The Organisation of Turkic States should establish emotional connections with the public through digital communication campaigns, thereby introducing ideas and collaborations that promote a sense of affinity with the target audience. Interest and trust from many societies in Turkic states will grow when the international discourse of the Organisation of Turkish States and digital diplomacy efforts are aligned. This, in turn, can amplify the effectiveness of communication activities undertaken by the Organisation of Turkic States in front of the global public.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

Notes

- 1 Updated on June 22, 2022.
- 2 Updated on June 22, 2022. Some countries' foreign ministers do not have personal social media accounts. In such instances, the official ministry accounts are reflected in the table.
- 3 Updated on June 22, 2022. Some countries' Ministers of Communications and Information do not have personal social media accounts. In such instances, the official ministry accounts are reflected in the table.

References

- Akşam. *Başkan Erdoğan, Türk Konseyi Medya Forumu'na video mesaj gönderdi: Kendi göbeğimizi kendimiz kesmeliyiz.* 2021, <https://www.aksam.com.tr/guncel/baskan-erdogan-turk-konseyi-medya-forumuna-video-mesaj-gonderdi/haber-1213369>.
- Altaş, Mümin. “İletişim Başkanlığı, sosyal medya yalanlarıyla mücadele için yeni nesil doğrulama platformu hazırladı.” AA, 2021, <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/iletisim-baskanligi-sosyal-medya-yalanlariyla-mucadele-icin-yeni-nesil-dogrulama-platformu-hazirladi/2151442>
- Amanova, R. *Bağımsızlıklarının 20. Yılında Türk Cumhuriyetleri – Azerbaycan • Kazakistan • Kırgızistan • Özbekistan • Türkmenistan – Uluslararası Toplantı 05-06 Ekim 2011 – Ankara Konuşmalar*, Ed. M. Yılmaz, 2011.
- Barassi, Veronica. *Activism on the Web, Everyday Struggles against Digital Capitalism*. New York Routledge, 2015.
- Bhutto, Fatima. “How Turkish TV is taking over the world”. *The Guardian*, 2019, <https://www.theguardian.com/tv-and-radio/2019/sep/13/turkish-tv-magnificent-century-dizi-taking-over-world>.
- Bhutto, Fatima. “On the Surge of Bollywood, K-Pop and Turkish TV.” *The New York Times*, 2019, <https://www.nytimes.com/2019/11/15/us/fatima-bhutto-new-kings-interview.html>
- Bjola, Corneliu, ed. *Digital Diplomacy, Between Promises and Reality*. Practice, Routledge, 2015.
- Bjola, Corneliu, and Jiang, Lu. “Social Media and Public Diplomacy: a Comparative Analysis of the Digital Diplomatic Strategies of the EU, US and Japan in China.” *Digital Diplomacy Theory and Practice*, Ed. Corneliu Bjola and Marcus Holmes, Routledge, 2015, pp. 71-73.
- Bjola, Corneliu, and Ruben Zaiotti. *Digital Diplomacy and International Organisations, Autonomy, Legitimacy and Contestation*. Routledge, 2021.

- Bostancı, Naci, ed. *İletişim ve Diplomasi*. Yeni Medya | New Media, 2013. <https://www.iletisim.gov.tr/images/uploads/dosyalar/ID1.pdf>
- Çevik, Senem. "Turkish Soap Opera Diplomacy: A Western Projection by a Muslim Source." *Exchange: The Journal of Public Diplomacy*, Vol. 5 : Iss. 1 , Article 6. 2014, <https://surface.syr.edu/exchange/vol5/iss1/6/>.
- Çınar, Ömer Furkan. "Türk dizileri ön yargıları yıkıyor." *Gzt*, 2018, <https://www.gzt.com/jurnalist/turk-dizileri-on-yargilari-yikiyor-3431893>.
- Demirel, Serhat. *Türkçe Telaffuz Sözlüğü*. RTÜK (Radio and Television Supreme Council), 2021.
- Digital 2021: Turkey*. 11 February 2021, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-turkey>.
- Digitalaffairs*. 23 January 2010, <http://www.digitalaffairs.org/?p=7>.
- European University Institute. <https://www.futurelearn.com/info/courses/cultural-diplomacy/0/steps/46511>.
- Ezgin, Sevgül Akbuz, and Erkan Saka. "Dijital Diplomasi: Bir Literatür İncelemesi." *Uluslararası İlişkilere Disiplinlerarası Bir Yaklaşım: Uluslararası İletişim Perspektifi*, ed. Burcu Sunar Cankurtaran, Röle Akademik Yayıncılık, 2016, ss. 55-74.
- Gleb, Mytko. *The United Kingdom and the Rise of Digital Public Diplomacy*. February 2012, <http://www.exchangediplomacy.com/the-united-kingdom-and-the-rise-of-digital-public-diplomacy>.
- Grincheva, Natalia. "Digital Diplomacy Rhetoric: International Policy Frame Transformations in Diplomatic Discourse." *Journal of Cultural Management and Policy*, Vol. 2, January 2012, pp. 12-30.
- Göksu, Oğuz. "Algı Yönetimi ve Reklam." Ed. Seda Çakar Mengü, Derin Publishing, 2016, pp. 205-232.
- Göksu, Oğuz. "Algı yönetimi: Geleneksel Medya, Siyasal İletişim ve Dijital Medya Üçgeni Üzerine." *Algı Yönetimi*, ed. Oğuz Göksu, Literatürk Publishing, 2021, pp. 11-36.
- Hocking, Brian, and Jan Melissen. *Diplomacy in the Digital Age*. Clingendael Report, 2015.
- İletişim Başkanlığı. *Türk Konseyi'ndeki üye ülkeleri Türkiye-Azerbaycan Ortak Medya Platformu'na davet ediyoruz*. 2021, <https://www.iletisim.gov.tr/turkcel/haberler/detay/iletisim-baskani-altun-turk-konseyindeki-uye-ulkeleri-turkiye-azerbaycan-ortak-medya-platformuna-davet-ediyoruz/>
- Kalsın, Berrin. "Kovid-19 Sürecinden Dijital Diplomasi." *AA*, 2020, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kovid-19-surecinde-dijital-diplomasi/1822867>
- Kasapoğlu, Çağrı M. "Türkiye dijital diplomasi'de emekliyor." *Radikal*, http://www.radikal.com.tr/dunya/turkiye_dijital_diplomaside_emekliyor-1081387.

- Kemp, Simon. *Digital 2021 April Global Statshot Report*. 2021, <https://datareportal.com/reports/digital-2021-april-global-statshot>.
- Kihtir, Arzu. "Avrupa Birliği Görsel İşitsel Politikası Bağlamında Ab Medya Hukukunun Temel Çerçevesi." *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, Iss. 26, 26, January 2012, pp. 75-92.
- Koru, Naci. *Dijital Diplomasi Bölüm 1*. 2011, <https://www.youtube.com/watch?v=ZlrrwL9Fenw>.
- Lanoszka, Alexander. "Disinformation in International Politics." *European Journal of International Security*, Vol. 4, Iss. 2, June 2019, pp. 227-48. Cambridge University Press.
- "MFA, Türk Konseyi". MFA, 2021, <https://www.mfa.gov.tr/turk-konseyi.tr.mfa>.
- Nenadic, Iva. "Unpacking the 'European Approach' to Tackling Challenges of Disinformation and Political Manipulation". *Internet Policy Review*, Vol. 8, Iss. 4, December 2019, pp. 1-22.
- Nye, Joseph S. *Yumuşak Güç | Soft Power*. Translated by R. İnan Aydın, Elips Kitap, 2005.
- Özkan, Abdullah. *21. Yüzyılın Stratejik Vizyonu Kamu Diplomasisi ve Türkiye'nin Kamu Diplomasisi İmkânları*. TASAM, 2015, https://tasam.org/tr-TR/Raporlar/Rapor/1065/21_yuzyilin_stratejik_vizyonu_kamu_diplomasisi_ve_turkiyenin_kamu_diplomasisi_imkanlari.
- Reuters Institute Digital News Report 2018*. Reuters Institute, <https://www.digitalnewsreport.org/survey/2018/>.
- Sandre, Andreas. *Twitter For Diplomats, DiploFoundation, Istituto Diplomatico*. 2013.
- Semerciöğlu, Cengiz. *Maduro'nun Diriliş sevgisi*. 2018, <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/cengiz-semercioglu/maduronun-dirilis-sevgisi-40893709>.
- Shishkov, Alexander. *BRICS on the Path Towards Creating a Common Information Space*. 2015, <http://www.brics-info.org/brics-on-the-path-towards-creating-a-common-information-space/>.
- Sotiriu, Sabrina. "Digital Diplomacy: Between Promises and Reality." *Digital Diplomacy Theory and Practice*, Ed. Corneliu Bjola and MarcusHolmes, Routledge, 2015, pp. 33-51.
- Sönmezışık, Kübra. *Siber Şövalyeler*. 04 January 2014, <https://www.yenisafak.com/dunya/siber-sovalyeler-601150>.
- Tambini, Damian, and Nina ROTHER. "A Common Information Space? The Media Use of EU Movers". *Pioneers of European Integration*, Edward Elgar Publishing, 2009. DOI.org (Crossref).

- TRT Haber, *Türk Konseyi 'Medya Forumu' ile İstanbul'da buluşacak*. 2021, <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turk-konseyi-medya-forumu-ile-istanbulda-bulusacak-617737.html>.
- Turkkon. <https://www.turkkon.org/tr/organizasyon-tarihcesi>.
- Turkkon. *Türk Keneşi 5. Zirvesi: Ortak Enformasyon Alanı ve Çok Taraflı İşbirliğinin Derinleştirilmesi – 5th Summit Of The Turkic Council: Common Information Space And Enhancing Multilateral Cooperation*. <https://www.turansam.org/makale.php?id=8978>.
- Turkkon. *Türk Keneşi Beşinci Zirvesi Basın Duyurusu | Press Release of the Fifth Summit of the Turkic Council* 11 September 2015, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-kenesi-besinci-zirvesi-basin-duyurusu_552.
- Turkkon. *Türk Keneşi Ortak Eğitim Televizyon Kanalı ve Uluslararası Türk Dünyası Haber Kanalı kurulması hakkında Koordinasyon Grubu Toplantısı başladı*. 21 Ekim 2014, https://www.turkkon.org/tr/haberler/turk-kenesi-ortak-egitim-televizyon-kanali-ve-uluslararasi-turk-dunyasi-haber-kanali-kurulmasi-hakkinda-koordinasyon-grubu-toplantisi-basladi_231.
- Turkkon. *Zirveler | Summits*. 2021, <https://www.turkkon.org/tr/zirveler>.
- Turkic World Vision 2040 | Türk Dünyası 2040 Vizyonu. 2021, <https://turkicstates.org/assets/pdf/haberler/turk-dunyasi-2040-vizyonu-2396-98.pdf>
- Varoğlu, Abdülkadir. “Kamu diplomasisinde kavramsal ve kuramsal süreç.” *Kamu Diplomasisi*, ed. A. Yalçınkaya and Yeşim Özgen, Bahçeşehir University Publishing, 2013, pp. 1-29.
- Wearesocial. *Digital 2021*. 2021, <https://wearesocial.com/uk/blog/2021/01/digital-2021-uk/>.
- Westcott, Nicholas. *Digital Diplomacy: The Impact of the Internet on International Relations*. SSRN Scholarly Paper, ID 1326476, Social Science Research Network, 2008.
- Yılmaz, Sait. *Akıllı Güç*. Kum Saati Publishing, 2012.
- Yılmaz, Ayhan N., and Gökmen Kılıçoğlu. “Ortadoğu’da Türkiye Etkisi; Yumuşak Güç ve Kamu Diplomasisi Açısından Bölgedeki Siyasi Projeksiyonlar.” *Yeni Türkiye*, no. 87, 2016, pp. 87-118.
- Zagalo, Nelson. Leonel Morgado, and Ana Boa-Ventura. *Virtual Worlds and Metaverse Platforms: New Communication and Identity Paradigms*. IGI Global, 2012.

Türk Devletleri Teşkilatının Dijital İletişim ve Dijital Diplomasi Perspektifi*

Fatmanur Altun**

Öz

Dijitalleşmenin etkisiyle kamuoyları arasındaki diyalog dijital diplomasiyle kurulmakta ve sürdürülmektedir. Kamu diplomasisi faaliyetlerinin bir alt başlığı olan dijital diplomasi, Türk Devletleri Teşkilatı açısından ortak bir iletişim platformu ve çağımızın küresel güvenlik tehdidi olan dezenformasyonla mücadelede mutlak bir koordinasyon mekanizması sunmaktadır. Makale, dijital iletişimdeki değişim, dönüşüm ve bu değişimlerin Türk Devletleri Teşkilatına yansımalarını ele almaktadır. Makalede örnek olay incelemesi olarak Türk Devletleri Teşkilatının dijital iletişim ve dijital diplomasi faaliyetleri irdelenmekte ve Teşkilatın kendisini doğru şekilde anlatmasında dijital mecraların etkin kullanımının rolü tartışılmaktadır. Çalışmada metodolojik açıdan Türk Devletleri Teşkilatında yer alan siyasal aktörlerin dijital iletişim faaliyetleri ve sosyal medya kullanımları üzerine betimsel analiz gerçekleştirilmiştir. Teşkilatın dijital mecradaki faaliyetleri araştırmanın sınırlılıklarını oluşturmaktadır. Çalışma Teşkilatın dijital iletişim stratejisini konu edinmesi açısından ilk olma özelliğini taşımaktadır. Netice itibarıyla Türk Devletleri Teşkilatının kurumsal düzeyde dijital imaj ve itibar yönetimi ekseninde ve dijital diplomasi ile ortak iletişim platformunu güçlendirerek dezenformatif içeriklerle mücadele etmesi gerektiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler

Türk Devletleri Teşkilatı, dijital iletişim, dijital diplomasi, dezenformasyon, stratejik iletişim.

* Geliş Tarihi: 04 Mart 2022 – Kabul Tarihi: 28 Aralık 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Altun, Fatmanur. "The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective." *bilig*, no. 106, 2023, ss. 01-33.

** Doç. Dr., Yönetim Kurulu Başkanı, TÜRGEV – İstanbul/Türkiye

ORCID: 0000-0001-8139-1469

fatmanuraltun@gmail.com

Организация тюркских государств: цифровые коммуникации и перспектива цифровой дипломатии*

Фатманур Алтун**

Аннотация

В результате цифровизации цифровая дипломатия используется для установления и поддержания диалога между сообществами. Цифровая дипломатия, подраздел деятельности публичной дипломатии, предлагает общую коммуникационную платформу для Организации тюркских государств и абсолютный механизм координации в борьбе с дезинформацией, глобальной угрозой безопасности современности. В статье рассматриваются изменения и трансформации в цифровой коммуникации и их отражение в Организации тюркских государств. В статье в качестве примера рассматривается деятельность Организации тюркских государств в области цифровой коммуникации и цифровой дипломатии, а также обсуждается роль эффективного использования цифровых медиа в способности Организации правильно объяснять себя. В данном исследовании представлен описательный анализ цифровой коммуникационной деятельности и использования социальных сетей политическими деятелями в Организации тюркских государств. Ограничениями исследования являются деятельность организации в цифровых медиа. Исследование является первым в своем роде исследованием стратегии Организации в области цифровых коммуникаций. В заключение Организация тюркских государств должна бороться с дезинформационным контентом, укрепляя свою общую коммуникационную платформу цифровой дипломатией по оси управления цифровым имиджем и репутацией на институциональном уровне.

Ключевые слова

Организация тюркских государств, цифровая коммуникация, цифровая дипломатия, дезинформация.

* Поступило в редакцию: 04 марта 2022 г. – Принято в номер: 28 декабря 2022 г.

Ссылка на статью:

Altun, Fatmanur. "The Organisation of Turkic States' Digital Communication and Digital Diplomacy Perspective." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 01-33.

** Доц., Председатель правления, TÜRGEV – Стамбул/Турция

ORCID: 0000-0001-8139-1469

fatmanuraltun@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi*

Erkin Ekrem**

Öz

Moğolistan'da yeni keşfedilen yazıtlar Türkoloji camiasında heyecan uyandırmıştır. Bu yazıtların keşfini duyuran Uluslararası Türk Akademisi yetkilileri, yazıtların içeriği hakkında bazı bilgiler vermiş ve yazıttaki ifadelerde adı geçen kağanın kimliği konusunda bir tartışma başlatmıştır. Bu çalışmada, Çin kaynaklarından yararlanılarak Nomgon Yazıtı'ndaki “İnek yılı”, “Tengri oğlu” (Teñri oylu) ve “Kutlug Kagan” anahtar sözcükleriyle II. Gök Türk dönemi sınırları içinde, yazıtın sahibinin kim olduğu tespit edilmeye çalışılmıştır. Neticede yazıtta anlatılan şahsın II. Gök Türk Kağanlığın kurucusu İteriş Kağan değil, onun kardeşi ve ikinci kağan olan Kapgan Kağan olduğu ortaya koyulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Sözcükler

Gök Türk Kağanlığı, İteriş Kağan, Kapgan Kağan, Kutluk Kağan, Tian-nan, Nomgon Yazıtı.

* Geliş Tarihi: 28 Kasım 2022 – Kabul Tarihi: 23 Haziran 2023

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Ekrem, Erkin. “Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi.” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 35-54.

** Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Tarih Bölümü –Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-3482-9998

ekrem@hacettepe.edu.tr

Giriş

Uluslararası Türk Akademisi (TWESCO) 24 Ağustos 2022 tarihinde önemli bir yazıtın keşfedildiğini açıklamıştı. Moğol Bilimler Akademisi Arkeoloji Enstitüsü ile iş birliği sonucunda Moğolistan'daki Nomgon Ovası'nda bulunan bu yazıtın II. Gök Türk Kağanlığı'nın kurucusu İleriş Kağan'a ait olduğu ileri sürülmüştür. Bu yazıtı ilgili uzmanlar deşifre etmişler ve geçici bir metin olarak ilan etmişlerdir.

Transkripsiyon	Türkçe çevirisi
<i>Ud yıl: toquzunç: ay: ...[.....]</i>	İnek yılı: dokuzuncu ay
.....
<i>.....Teyri: oylu: [.....]</i>	..Tanrı oğlu
<i>Qutluγ qaγan: Türuk [.....]</i>	Kutlug Kagan: Türk
<i>Ur oylum: M[k]ön.....yü...[.....]</i>	Erkek çocuklarım, köz...
<i>Biziñ:öylig:..t. [.....]</i>	Bizim güzel....
<i>es[?] : İtdim: bizi: yat: er: [.....]</i>	Etdim: Bizi yabancı: erler....
<i>Yerde:tuz.....[.....]</i>	Yerde..
<i>Tümen: Tümen: [.....]</i>	On bin: on bin
<i>es[?] el[is]ig [?]:küçüg: biz[ber-?]</i>	İşimi gücümü ver...
<i>Atadim: bi tidim [.....]</i>	Tayin ettim (unvan verdim): bi..tidim..
<i>es[?] : Qop ești [.....]</i>	Tamamı eşitti

İnek Yılları	Kağanlar	Kağanlık Dönemi
689	İleriş Kağan	682-691
701 713	Kapgan Kağan	691-716
725	Bilge Kağan	716-734
737	Yi-ran Kağan/ Bilge Kutluk Kağan	734-741
749	Orhun Uygur Kağanlığı Moyan Çor Kağan	747-759

Bu yazıtta verilen *İnek yılı: dokuzuncu ay* tarihinin hangi İnek Yılı ya da Miladi takvimin hangi yıllarına denk geldiği bilinmemektedir. II. Gök Türk Kağanlığı ile Orhun Uygur Kağanlığı arasında altı İnek Yılı geçmektedir. İleriş Kağan ile Bilge Kağan arasında 689, 701 ve 713 olarak üç İnek Yılı bulunmaktadır. Bu yazıtta adı yazılmayan kağan, bu üç tarihin arasında aranabilir. İkinci önemli bir anahtar sözcük “Kutlug Kagan” ifadesidir, ancak

eski Türk tarihinde birden fazla “Kutluk Kağan” olduğu için “inek” yılına denk gelen veya bu tarihe yakın “Kutluk Kağan” aranabilir. Üçüncü anahar sözcük ise Türkçe kayıtlarda nadir rastlanan “Tengri oğlu” (Müller 7; Clauson, *An Etymological* 84a; Sertkaya 309) olup Çin kaynaklarıyla karşılaştırmalı yöntemle hem İnek Yılı hem de Kutluk Kağan ve Tengri oğlu sözcüklerle denk gelen bu yazıttaki şahsı bulmaya çalışılacaktır.

Kutluk ve Kutluk Kağan Meselesi

Eski Türk Tarihinde Kutluk (Kutlug) ismine (Clauson, *An Etymological* 601) ve Kutluk Kağan unvanına (Clauson, *An Etymological* 427) sıkça rastlanmaktadır. 618 yılının dokuzuncu ayında Gök Türk Shi-bi Kağan (609-619) Tang Sülâlesi'ne elçi olarak Kutluk Tigin'i 骨咄祿特勒 göndermişti (Wang Qin-ruo 11396a). Beşinci ayın yirmi yedinci gününde (25 Haziran 618) Kutluk Tigin için Tang Sülâlesi sarayında ziyafet verilmişti (Liu Xu 5153). 682 yılının on ikinci ayında Gök Türkler A-shi-na Kutluk'un 阿史那骨咄祿 (İlteriş Kağan, 682-691) liderliğinde tekrar ayaklanmıştı ve II. Gök Türk Kağanlığını kurmuştu (Liu Xu 110). Gök Türklerle karşı savaşı devamlı kaybetmesinin sonucunda öfkelenen İmparatoriçe Wu 武則天 (624-705), Kutluk'un Çince yazılışı Bu-zu-lu 不卒祿 (“Ölmez mi bu Kutluk” manasında) diye değiştirmişti (Si-ma 6446). 714 yılının dördüncü ayında Mo-chuo Kağan (Kapgan Kağan, 691-716) kendisini Tang Sülâlesi'ne Kutluk Kağan 骨咄祿可汗 olarak tanıtmıştı (Si-ma 6699). 718 yılının on birinci ayında Tibetlilerin Tang Sülâlesi ile barış sağlamak için hazırlanan bir mektupta, Tibetlerin Tang Sülâlesi'ne karşı Kuzey Gök Türk Kutluk 骨咄/吐祿 ile temasta bulunduğu yazılmaktadır (Dong Gao 10543b; Wang Qin-ruo 11526-11527ab, 11500a; Si-ma 6734; Ou-yang 6082-6083). Mektupta geçen Kutluk, Mo-chuo Kağan olmalıdır, neticede mektupta bahsedilen olaylar 718 yılı öncesine aittir. Tang Sülâlesi Gök Türklerle karşı sefer düzenlemek için farklı topluluklardan destek almaya çalışmıştı. Bunun üzerine, Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong'un (712-75) 718 yılı üçüncü ayının yirmi üçüncü gününde (29 Mart 718) yayınladığı bir fermana yer alan yabancıların arasında Kırgız Kutluk Bilge Kağan'ın 骨篤祿毗伽可汗 adı da geçmektedir (Si-ma 6732; Ou-yang 6052). 720 yılında Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong, Hu-mi 護蜜 (Vahan) ülkesi hükümdarına unvan bahşetmişti ve unvanında Kutluk ibaresini kullanmıştı (Ou-yang 6255; Chavannes Notes 49). 727 yılın yedinci ayında Gök

Türklerden unvanı Kutluk 突厥骨吐祿 olan biri Tang Sülâlesine at hediye etmişti (Wang Qin-ruo 11408a). 729 yılında Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong, Tohar bölgesinin (Toharistan) hükümdarı Kutluk Dun Tardu'ya 骨咄祿頓達度 Tohar Yabgusu unvanı 吐火羅葉護 bahşetmişti (Wang Pu, 1773; Ou-yang 6252).

Bilge Kağan'ın (716-734) oğullarından Yi-ran Kağan'ın ölümünden sonra yerine kardeşi Bilge Kutluk Kağan 苾伽骨咄祿可汗, geçti, yani Tengri Kağan 登利可汗 Gök Türk kağanlığına geçmişti (Ou-yang 6054). 740 yılın üçüncü ayın yirmi altıncı gününde (26 Nisan 740) Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong Bilge Kutluk Kağan'ı 苾伽骨吐祿可汗 tanıyan bir mektup hazırlayıp göndermişti (Dong Gao 423a; Song Min-qiu 695-696).

742 yılı altıncı ayın on ikinci gününde (26 Temmuz 744) Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong, Kara Türgiş Yi-li Di-mi Kutluk Bilge'yi 伊里底蜜施骨咄祿毗伽 On-Ok Kağan 十姓可汗 olarak tanıdı (Dong Gao 424a; Ou-yang 6068-6069; Si-ma 6860). Édouard Chavannes (1865-1918) Yi-li Di-mi unvan adını Alatismisch olarak okumuştur (Chavannes, *Documents* 331). Bu yılın altıncı ayının yirmi ikinci gününde (28 Temmuz 742) Tang Sülâlesi, Türgişlerin Büyük Tuğcu 大纛官 Kutluk Bilge Du-mo-du Kül Erkin'i 骨咄祿毗伽都摩度闕頡斤 Üç Soylu Yabgu 三姓葉護 unvanıyla görevlendirmişti (Dong Gao 423b; Wang Qin-ruo 11348ab; Ou-yang 6069; Si-ma 6854; Chavannes, Notes 67). 744 yılında Uygurların reisi Gu-li Peiluo 骨力裴羅 (*Kutlug Boyla) Karluklarla birlikte Basmil Kağanını 拔悉蜜可汗 öldürdükten sonra kendini Kutluk Bilge Kül Kağan 骨咄祿毗伽闕可汗 olarak ilan etmişti. 745 yılında Gök Türklerin son kağan Bai-mei Kağan'ı 白眉可汗 öldürdükten sonra kafasını Tang Sülâlesi sarayına getirmişti. Kutluk Bilge Kül Kağan'ın eşi Kutluk Po-fu Hatun 骨咄祿婆匐可敦 (*Kutluk Säbäg Hatun) Tang Sülâlesi sarayına gelmişti (Liu Xu 5198; Ou-yang 6055, 6114; Wang Pu 1744; Si-ma 6860). Tang Sülâlesi 749 yılın (inek yılı) yedinci ayında Türgiş Kutluk Bilge Ju-zhi'yi 骨咄/吐祿毗伽俱支 On-Ok Türgiş Yi-ba Kağan 十姓突騎施移撥可汗 olarak tayin etmişti (Dong Gao 424b; Wang Qin-ruo 11349b). Tang Sülâlesi 753 yılının doku-zuncu ayının altıncı gününde (7 Ekim 753) Kara Türgişlerin Kutluk İnan-cu Üç Soylu Bilge Elteber'i 骨咄/吐祿伊難如三姓毗方伽頡利發 saray muhafız ordusunun kuzey bölük komutanlığın büyük generali olarak tayin

etmişti (Song Min-qiu 696; Dong Gao 425ab; Chavannes, Notes 86-87; Wang Qin-ruo 11350a).

Orhun Uygur Kağanlığın kurucusu dışında 780-789 yılları arasında kağan olan Alp Kutluk Bilge Kağan 合骨咄祿毗伽可汗 da “Kutluk” unvanı kullanmıştı (Wang Pu 1745-1746; Liu Xu 5208; Ou-yang 6121; Si-ma 7282). Alp Kutluk Bilge Kağan'ın kız kardeşi prenses Kutluk Bilge'nin 骨咄祿毗伽公主 unvanında da “Kutluk” sözünü kullanmıştı (Si-ma 7282, 7515). Alp Kutluk Bilge Kağan daha sonra Tang Sülâlesi tarafından Kutluk Chang-shou (uzun ömürlü) Tian-qing (Tengriye yakın) Bilge Kağan 汨咄祿長壽天親毗伽可汗 unvanı da verilmişti (Liu Xu 368; Ou-yang 5209). Kutluk Bilge Feng-cheng Kağan 骨咄祿毘伽奉誠可汗 (790-795) öldükten sonra (Liu Xu 381) yerine veziri Kutluk 骨咄祿 geçerek Tengride Ulug Bolmuş Al Külüg Bilge Huai-xin Kağan 騰里邏羽錄沒密施合胡祿毗伽懷信可汗 (795-808) unvanı almıştı (Wang Pu 1947; Liu Xu 381; Ou-yang 6126; Si-ma 7568).

Gök Türk ve Uygurlarda Kutluk ismi ve Kutluk Kağan unvanı kullananların sayısı az değildir. İleriş Kağan ile Bilge Kağan arasında Kutluk Kağan unvanı kullananlardan biri Mo-chuo Kağan (Kapgan Kağan, Kutluk Kağan, 691-716) 骨咄祿可汗, diğeri ise 718 yılında Çince kayıtlarda görünen Kırgız hükümdarı Kutluk Bilge Kağan 骨篤祿毗伽可汗 idi. Orhun yazıtlarında geçen İleriş (Elteriş) Kağan unvanı (Orkun 34, 128; Tekin, *Orhon Yazıtları* 11, 41; Tekin, *Tunyukuk Yazıtı* 4) Çin kaynaklarında geçmeyip, yalnızca Kutluk adıyla anılmaktadır. Çin kaynaklarında Kutluk Kağan gibi bitişik bir terim de geçmemektedir, sadece Kül Tigin yazıtının Çince yüzünde Kutluk Kağan 骨咄祿可汗 olarak bir kez geçmektedir (Cen 828). İleriş Kağan'ın babası Kutluk Erkin 骨咄祿頡斤 ve dedesi de Yi-di Mi-shi Bey 伊地米施匐 unvanlarla yazıtta geçmektedir (Cen 828). Yukarıdaki tahlillerden sonra inek yılında Kutluk Kağan unvanıyla bilinen kağanın yalnızca Mo-chuo/Kapgan Kağan olduğu görülmektedir.

İnek Yılı'nın (689) dokuzuncu ayına kadar Gök Türkler ile Tang Sülâlesi arasında bir dizi savaş yaşanmıştı. Gök Türklerin saldırısına karşı Tang Sülâlesi 689 yılının beşinci ayının on sekizinci gününde (10 Haziran 689) Budist rahibi Xue Huai-yi'yi 薛懷義 (662-695) görevlendirmişti (Ou-yang 89). Tang Sülâlesi ordusunun Zi-he 紫河 (Ulan Moron) Nehri'ne (Yun-zhong valiliğın kuzeybatısında) kadar gelmişler ancak Gök Türk ordusunu bula-

mamışlar, Xue Huai-yi, Chan-yü Tai 單于臺 (Yun-zhong valiliğın kuzevbatısında) bölgesindeki kaya taşlarında kendilerinin gelmiş olduğuna dair yazı kazarak geri dönmüşlerdir (Si-ma 6457; Yue Shi 1034; Li Ji-fu 410). Diğer kaynaklara göre aynı yıl Gök Türk Mo-chuo sınır bölgelerine saldırı düzenlemişti, Xue Huai-yi ordusu ile karşılamak için gönderilmişti (Ou-yang 4742). Bu yılın sekizinci ayının üçüncü gününde (23 Ağustos 689) Xue Huai-yi'nin liderliğindeki Tang Sülâlesi ordusu Gök Türklere sefer düzenlemişti (Ou-yang 89). Dokuzuncu ayın üçüncü gününde (21 Eylül 689) Xue Huai-yi 200 bin ordusu ile Gök Türk Kağanı Kutluk'a karşı sefer düzenlemişti (Si-ma 6460). Tang Sülâlesinin Gök Türklere düzenlenen bu seferler sonuç alamadığı gibi Gök Türklere zayıt verememişti. Nomgon Yazıtı'nda zikredilen İnek yılının dokuzuncu ayında geçen gelişmeler Çin kaynaklarında bulunmamaktadır.

Mo-chuo Kağan ve Kutluk Kağan Meselesi

Çin kaynaklarına göre, Kutluk öldükten sonra çocukları (Bilge Kağan, 684-734; Kül Tigin, 685-731. Wada 547, 559) küçük olduğu için Kutluk'un kardeşi Mo-chuo kendini kağan ilân etmiş ve hâkimiyeti gasp etmiştir (Liu Xu 5168; Ou-yang 6044-6045, 6493). Tunyukuk Yazıtına (51) göre, “Kapgan Kağan (olarak) tahta oturttum” (Tekin, *Tunyukuk Yazıtı* 20; Clauson, “A Note on Qapqan” 73-77). Bilge Kağan Yazıtında (D14) “O (zamanki) töreye göre amcam kağan (olarak tahta) oturdu” şeklinde yazılmaktadır (Orkun 67). Anlaşılan Mo-chou töreye göre tahta geçmiş ama Çinli tarihçilerin gözünde tahtı “gasp” etmişti. Çin kaynaklarına göre Mo-chuo, kağan olduktan birkaç yıl sonra Ling-zhou 靈州 (Dormâgai, Ning-xia Özerk Bölgesi Ling-wu Nahiyesinin 靈武縣 güneybatısı) vilayetine akın düzenlemeye başlamıştı (Ou-yang 6044-6045; Yan (a) 77-122). Bu akının tarihi ile ilgili farklı bilgiler bulunmaktadır, bazı kaynaklarında 693 yılı olarak yazarken (Liu Xu 5168), bazı kaynaklarında 694 yılı olarak göstermektedir (Du You 1073c; Si-ma 6493; Ou-yang 94). Bu tarihten sonra Mo-chuo, Tang Sülâlesi'ne karşı bir dizi akın düzenledi ve Tang Sülâlesi de karşılık vermeye çalıştı, ancak başarılı olamadı. Mo-chuo, Tang Sülâlesi'ne karşı en büyük tehdit olmuştu (Liu Xu 127; Ou-yang 94; Si-ma 6493). Bazen Mo-chuo, Tang Sülâlesine barış teklif sunmuştur. Çin kaynaklarına göre 695 yılının onuncu ayında Mo-chuo, Tang Sülâlesi'ne teslim olmak için elçi göndermişti. İmparatoriçe Wu Ze-tian 武則天 (690-705) memnun olmuş ve Mo-chuo'ya

Sol Muhafız Ordusu Büyük General ve Gui-guo (Ülkeye Dönen) Beyi 左衛大將軍歸國公 unvanı vermişti (Si-ma 6503). 696 yılının onuncu ayında Mo-chuo'nun Kıtaylara düzenlediği saldırı başarılı olmuş ve Kıtayların tehdidine maruz kalan Tang Sülâlesi de memnun kalmıştı. Bu nedenle Mo-chuo'ya Tekin İlteriş Büyük Chan-yü 特進頡跌利施大單于 ve Ülkeye Değerli Hizmet Eden Kağan 立功報國可汗 unvanı vermişti (Si-ma 6509, 6510; Liu Xu 5168; Ou-yang 6045). Kang-a-yi Kül Tarkan 康阿义屈达干 (690-764) adlı bir Soğd reisinin mezar yazıtında 23 yaşında (712 yılında) A-shi-na İlteriş Mo-chuo 阿史那頡佚施默啜 Kağan'ın hizmetinde bulunduğu yazılmaktadır (Yan Zhen-qing 37b; Hu Ke-xian 105-116). Bu kayıtlara göre Mo-chuo Kağan da "İlteriş" unvanını kullanmıştır.

Tang Sülâlesi aynı zamanda Mo-chuo için Qian-shan (İyiliğe Taşınan) Kağan 遷善可汗 unvanı da verilmişti (Liu Xu 5168; Ou-yang, 6045; Si-ma 6509, 6516). Ancak Mo-chuo'nun Tang Sülâlesi kuzey vilayetlere saldırısı devam etmişti (Liu Xu 5168; Si-ma 6512, 6514). 697 yılının üçüncü ayında (7 Nisan-6 Mayıs 696) Mo-chuo, Tang Sülâlesi'nin kuzeyinde bulunan altı vilayette ikamet eden insanları 六州降戶 ve Chan-yü Genel Valiliğin 單于都護府 bulunduğu bölgeyi istemişti. Ayrıca 40 bin Hu 斛 (takriben 550 bin kilo) hububat tohumu, 50 bin 段 (takriben 1 milyon 667 metre), 3 bin çiftlik aletleri ve 40 bin 斤 (takriben 24 bin kilo) demir istemişti. Bununla birlikte evlilik talebi de vardı (Si-ma 6509, 6515; Liu Xu 4794, 5168-5169; Ou Yang Xiu 5624, 6045). Ancak Kağan Mo-chuo, Tang Sülâlesi'nin gönderdiklerinin beklenen kalitede olmadığını belirterek Sarı Nehrin kuzeyindeki bölgeleri geri alacağını ifade etmişti (Si-ma 6531). Gök Türk-Tang ilişkileri bozulmaya başlamıştı.

Tang Sülâlesi'ne karşı Gök Türkler giderek güçlenmişti ve Tang Sülâlesi'ni küçümsüyorlardı (Liu Xu 5168; Ou-yang 6045-6046). Çin kaynaklarına göre 699 yılının onuncu ayında (29 Ekim-26 Kasım 699) Kağan Mo-chuo yönetiminde bazı düzenlemeler yapılmıştı. Kağan Mo-chuo kendi kardeşi Duo-xi Fu'yu 咄悉匐 (Duo-xi Beyi) Sol Yönetim Bölgesi (Tölis Bölgesi) Şadı 左察/左廂察, Kutluk'un oğlu Mo-ju'yu 默矩 (Bilge Kağan) Sağ Yönetim Bölgesi (Tarduş Bölgesi) Şadı 右察/右廂察 yapmıştı, her iki yönetim 20 binden fazla asker 兵馬 gücüne sahiptir. Ayrıca Mo-chuo kendi oğlu Fu-ju'yu 匐具 Küçük Kağan 小可汗 (İnel Kağan) yapmış ve yetkisi iki Şad'ın üstündedir. Küçük Kağan Fu-ju, Chu-mu-kun 處木昆 boyları (Batı Gök

Türklerin bir boyu) gibi On-okları yönetmekte ve 40 binden fazla asker gücüne sahip, bundan dolayı onu Tuo-xi Kağan 拓西可汗 (Batıyı genişleten Kağan) olarak da anar (Wang Pu 1692; Du You 1074a; Liu Xu 5169-5170; Ou-yang 6044-6046; Si-ma 6543). Çin kaynaklarında bu kağan Yi-nie Kağan 移涅可汗 (移江可汗) olarak kaydedilmiştir (Liu Xu 3187, 5172; Ou-yang 6047). Yani Kapgan Kağan'ın oğlu İnel Kağan/İni İl Kağan olarak bilinmektedir (Sertkaya 76-98). Ancak Vilhelm Thomsen (1842-1927) gibi araştırmacılar Tunyukuk Yazıtı'nda (34, 50) geçen Böğü Kağan'ın İnel Kağan olabileceğini ileri sürmüştü (Thomsen, *Orhun Yazıtları Araştırmaları* 413-414). Bu görüşe Masao Mori (1921-1996) karşı çıkmıştı (Mori (d) 62-89; Sümer 42). 701 yılının (inek yılı) beşinci ayında (11 Haziran-9 Temmuz 701) Tang Sülâlesi İmparatoriçe Wu-hou, Gök Türklerle karşı koymak için Wei Yuan-zhong'u 魏元忠 (?-707) görevlendirmişti (Liu Xu 130; Ou-yang 102). Sekizinci ayda (7 Eylül-5 Ekim 701) Mo-chuo Tang Sülâlesi sınır bölgelere saldırmıştı. An-bei Büyük Askerî Valiliği 安北大都護 valisi Kral Li Dan'ı 李旦 (veliaht prens) umumi askerî komutanı olarak tayin etmiş ve Gök Türklerle karşı koymasını emretmişti. Ancak daha yola çıkmadan Gök Türkler çekilip gitmişti (Si-ma 6556). İnek yılında yani 701 yılında Gök Türklerle ilgili bilgiler çok yoktur.

Mo-chuo Kağan'ın yönetim üzerindeki yeni düzenlemelerle birlikte Gök Türkler daha da güçlenmişti ve Tang Sülâlesine karşı akınlar daha fazlaşmıştı (Du You 1074a; Liu Xu 5170). Tang Sülâlesi Gök Türklerin saldırısına karşı devamlı savunma pozisyonunda bulunmuştu (Si-ma 6533, 6535, 6537, 6556). Kağan Mo-chuo kızını Tang Sülâlesi'nden bir prensle evlendirme konusunu konuşmak için elçi Mo-he Gan'ı 莫賀干 göndermiş ve elçi 703 yılının altıncı ayının birinci gününde (19 Temmuz 703) Tang Sülâlesi saraya ulaşmıştı (Si-ma 6562). Cen Zhong-mian'e göre bu elçinin adı Mo-he Da-gan 莫賀達干 (Baga Tarkan) olarak düzeltilmelidir (Cen 360). 704 yılının sekizinci ayının yirmi beşinci gününde (28 Eylül 704) Tang Sülâlesi evlilik teklifini kabul etmişti (Sima Guang 6574). Buna rağmen Tang Sülâlesi Gök Türklerle karşı savunma tedbiri almaya devam etmişti (705 yılın altıncı ay) (Wang Qin-ruo 11648a) ve karşı stratejisini geliştirecekti (707 yılı birinci ay) (Wang Qin-ruo 11649a). 706 yılının on ikinci ayın dokuzuncu gününde (17 Ocak 707) Mo-chuo Ling-zhou vilayetinin Ming-sha nahiyesine 靈州鳴沙縣 sefer düzenlemişti. Askerî Valisi Sha-tuo Zhong-yi 沙吒忠義 karşı koyamamış 30 bin civarında insan öldürülmüştü (Liu Xu

143; Ou-yang 109; Si-ma 6607; Ekrem 333-339). On ikinci ayın on birinci günü (19 Ocak 707) Gök Türkler Yuan-zhou 原州 (Ning-xia Özerk Bölgesi Gu-yuan 固原 kenti) ve Hui-zhou 會州 (Gan-su eyaleti Jing-yuan nahiyesi 靖遠縣) gibi vilayetlere saldırmışlar ve Long-you 隴右 bölgele-
rindeki (Gan-su eyaleti) 10 binden fazla atı alıp götürmüşlerdi. On ikinci ayın onuncu gününde (22 Ocak 707) Tang Sülâlesi Mo-chuo'yu öldürene Muhafız Ordusunun Büyük Generali unvanı vereceğini açıklamıştı. Ancak Gök Türklerin akını devam ediyordu (Liu Xu 143). 708-712 yılları arasında Sarı Nehri kıvrım 河套 bölgesinin kuzeyinde üç adet Shou-xiang şehri 受降城 (teslim almak şehri) inşa etmişti (Liu Xu 146; Si-ma 6620; Li Ji-fu 116). Güney Moğolistan'ın ortasında bulunan bu şehirler, Yin-shan dağların güneyi ile Sarı Nehrin kuzeyinde olup hepsi Sarı Nehrin kuzey kıyısında kurulmuştu. Bu şehirler savunma kalesi olarak inşa edilmişti ve yakınlarında bulunan Zhen-wu Ordusu 振武軍 ile Tian-de Ordusu 天德軍 gibi hisarlarla Gök Türklerin güneye inmesine karşı oluşturduğu ilk savunma hattı olmuştur (Ou-yang 976; Yan (b) 233-248; Yan (c) 143-167; Yan (d) 43-58).

707-711 yılları arasında Tang Sülâlesi Gök Türklerin akınlarına karşı yoğun bir uğraş içinde kalmıştı. 711 yılının birinci ayında Tang Sülâlesi ile evlilik konusunu konuşmak için Mo-chuo Tang Sülâlesi sarayına elçi göndermiş ve teklifi kabul edilmişti (Liu Xu 156). 711 yılının on birinci ayının sekizinci gününde (21 Aralık 711) evliliği gerçekleştirmek için Mo-chuo'nun oğlu müstakbel damat Yang-wo-zhi 楊我支 Tang sarayına gelmişti (Si-ma 6669; Liu Xu 5172). Tigin Yang-wo-zhi aynı zamanda saray muhafız ordusunda Büyük General 右驍衛員外大將軍 olarak görevlendirilmişti (Ou-yang 6047). Yang-wo-zhi bir süre sonra bilinmeyen bir sebeple ölmüştü (Ou-yang 6048). Yeni tahta geçen Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong (712-756) bu evliliği askıya almıştı. 714 yılının bahar ayında (2-5 Şubat ile 19-21 Nisan arasında) Beşbalık şehrini almak için Kağan Mo-chuo, oğulları İnel Kağan 移涅可汗 ve Tong-e Tigin 同俄特勤 (*Tonga Tigin) ile damadı (Mo-chuo'nun kız kardeşinin kocası) Huo-ba Eltebir Shi-a Shi-bi 火拔頡利發 石阿失畢 liderliğindeki bir orduyu sevk etmişti. Ancak Beşbalık şehrini alamadığı gibi Tong-e Tigin de General Guo Qian-guan 郭虔瓘 tarafından yakalanıp öldürülmüştü (25 Şubat 714) (Liu Xu 3187, 5172; Ou-yang 6048; Si-ma 6696). Mo-chuo'nun damadı sorumluluğundan korktuğu için eşi ile birlikte Tang Sülâlesi'ne sığınmıştı (21 Mart 714) (Liu Xu 172). 714 yılının üçüncü ayın on sekizinci gününde (6 Mayıs 714) Tang Sülâlesi İm-

paratoru Xuan-zong (712-756) Gök Türklere karşı kapsamlı sefer planı yaptırmıştı (Li Fang 2336ab-2337a).

Kağan Mo-chuo, Tang Sülâlesi ailesi ile evlenmekle ilişkilerini yeniden tesis etmek istemişti. 714 yılının dördüncü ayının yirmi beşinci gününde (11 Haziran 714, Pazartesi) Mo-chuo'nun elçisi Tang Sülâlesi sarayına ulaşmıştı. Mo-chuo elçi vasıtasıyla kendisini “Gan-he Yong-qing Tai Fu-ma 乾和永清太駙馬 (*Katkısız ve daima temiz büyük damat*), Tian-shang-de Guo-bao Tian-nan 天上得果報天男 (*Tengride yaratılmış/olmuş tengri oğlu*), Tu-jue Sheng-tian Gu-duo-lu Ke-han 突厥聖天骨咄祿可汗 (*Gök Türk Tengriken Kutluk Kağan*)” olarak tanıtmıştı (Si-ma 6699; Wang Qin-ruo 11499b). Yirmi dokuzuncu gününde (15 Haziran 714, Cuma) Tang Sülâlesi İmparatoru Xuan-zong prensesin Kağan Mo-chuo ile evlenmesine karar vermişti (Wang Qin-ruo 11499b). Ancak bu evlilik gerçekleşmemiştir.

Kağan Mo-chuo'nun bu unvanın benzeri Mo-chuo'nun kızı Prenses Xian-li Bilge'nin (699-723) mezar yazıtında (714 yılı) da geçmektedir (Lu 842; Zhang Ning 140; Zhou, Shao-liang 1280). Xian-li Bilge'nin babası Mo-chuo'nun ölümünden sonra Tang Sülâlesine sığındığı tahmin edilmektedir (Moriyasu 305; Wu (a) 152). Bu mezar yazıtında babasının unvanı “Tian-shang-de Guo-bao Tian-nan” 天上得果報天男 (*Tengride yaratılmış/olmuş tengri oğlu*), “Tu-jue Sheng-tian Gu-duo-lu Mo-chuo Da Ke-han” 突厥聖天骨咄祿默啜大可汗 (*Gök Türk Tengriken Kutluk Mo-chuo Büyük Kağan*) olarak geçmektedir. Bu mezar yazıtında Bilge Kağan'ın (716-734) unvanı da “San-shi Xing Tian-shang-de” 三十姓天上得 (*30 Soylu Tengride yaratılmış/olmuş*), “Pi-jia Sha Ke-han 毗伽煞可汗” (*Bilge Şad Kağan*) yazılmaktadır. Orhun Yazıtları'nda Bilge Kağan'ın unvanına da yer vermektedir: “*teñriteg teñride bolmış türük bilge kagan*” (KT G1; BK K1) veya “*teñriteg teñri yaratmış türük bilge kagan*” (BK D1, BK G13). Türk kağanlarının Tengri (tanrı) tarafından yaratıldığı anlayış diğer yazıtlarda da geçmektedir (Şine Usu K1; Terhin G6, B1, B6; Tes D1, D4). Bu iki kayıta Mo-chuo'nun “Kutluk Kağan” unvanı kullanıldığı açıkça görünmektedir.

Tian-nan 天男 ve Tengri Oğlu Meselesi

Mo-chuo Kağan'ın Tengri Oğlu unvanının alıp almadığı ve kaynaklarındaki Tian-nan sözün Tengri Oğlu olarak okunmasının doğru olup olmaması da incelenmesi gereken bir konudur. Tarihçi Hu San-sheng 胡三省 (1230-

1302) yukarıdaki unvanlarda geçen “Tian-nan” 天男 sözünü “Tengri oğlu gibidir” olarak izah etmişti (Si-ma 6699). Ancak Paul Pelliot (1878-1945) Tian-nan sözünün Türkçe karşılığının bulunmadığını ileri sürerek (Pelliot, L'édition collective 152 not 3), bu sözün Tengri oğlu (Fils du ciel) ile eş anlamda olabileceğini işaret etmektedir (Pelliot, L'édition collective 153). Haneda Tōru 羽田亨 (1882-1955) “Tian-nan” sözünü “Tengri tarafından yaratılan oğlan” olarak belirtmektedir (Haneda 373). Cen Zhong-mian (1885-1961) “Tian-nan” sözünün “tengri tarafından yaratılan erkek/oğlan” olarak açıklamıştı (Cen 821). Bir başka araştırmasında Tian-nan sözünün “tengride bolmuş” ve “tengri oğlu” ile aynı manada olduğunu belirtmektedir (Cen 1047). Bazı araştırmacılar arasında “Tian-nan” sözünün nasıl tercüme ve anlamlandırma konusunda farklılıklar olmasına rağmen genel olarak Tengri oğlu (son of Heaven) olarak tercüme etmektedir (Rybatzki 226). Bazı araştırmacılar Mo-chuo Kağan'ın unvanındaki “Tian-nan” sözünü Türkçeden Çinceye tercüme edilen bir sözcük değil, Çinli hükümdarın unvanını taklit eden bir unvan olduğunu ileri sürmektedir (Pelliot, Neuf notes 208-212; Feng 118-118; Rybatzki 205-292). Fakat Çin kaynaklarında yazıldığı gibi, bu unvanları Mo-chuo'nun kendisi tarafından kullanıldığı açıkça görülmektedir.

“Tian-nan” unvanı Çin kaynaklarında pek rastlanan bir terim değildi. Mançuların menşei rivayetlerinde hükümdarının Tengri tarafından yaratıldığını ve yaratan kişinin Çincece Tian-nan 天男, Mançucada ise *abkai haha juitengri* yani Tengri'nin erkek çocuğu olarak yazılmaktadır (Agüi 4-5; Nata 56). Bu örnek dışında Çince Budist eserlerde “Tian-nan” (cennet erkeği) sözü de geçmektedir (Takakusu (a) 346-2). Bazen Nan-tian 男天 olarak da geçmektedir (Takakusu (b) 323-2). Çoğu zaman Tian-nan Tian-nü 天男天女 (*deva-putro vā deva-duhitā vā*) yani cennet erkekler ve cennet bayanlar olarak tercüme edilmektedir (Takakusu (c) 419-2). Sonsuz elysium/cennet (Sukhāvati) dünyasında yaşayan bu “cennet erkekler” yakışıklı olmasından dolayı onları resimlendirirken, heykelini yaparken sakalsız ve bıyiksız 16 yaşındaki genç erkekler gibi yapılması şartlandırılmıştır (Takakusu (d) 940-1, 946-1, 949-3). Bu nedenle Çince Budist eserlerde Tian-nan yani cennet erkeklerine güzel ve yakışıklı 美男子 anlamı yüklenmiştir (Zheng-wen 3361; Luo 1417). Bunun bir örneği ise sanatçı Dai Kui'nin 戴逵 (331-396) resmini Tian-nan görünümü 天男相 olarak çizmesidir (Mi 2a, 8b, 36b; Hong 17). Japon Budist eserinde de Tian-nan 天男 (deva) sözü geçmekte

(Hirakawa 737) ve yakışıklı, üstün kişilik, öğrenmeye hevesli olarak açıklanmaktadır (Moriyasu 2772).

Çin kaynaklarında Hunlar kendi hükümdarına Cheng-li Gu-tu Chan-yü 撐犁孤塗單于 (Tengri Oğlu Chan-yü) (Ban 3751) denmesi dışında Gök Türk İşbara 沙鉢略 Kağan'ın (581-587) da Tian-zi yani Tengri Oğlu unvanı kullandığı yazılmaktadır. Çin kaynaklarına göre, 584 yılının (ejderha yılı) dokuzuncu ayının onuncu gününde (19 Ekim 584) Gök Türk İşbara 沙鉢略 Kağan'ın (581-587) Sui Sülâlesi (581-618) İmparatoru Wen-di'ye (581-604) yazdığı bir mektupta kendisini “Tian-zi” 天子 yani “Tengri Oğlu” olarak tanıtmaktadır. Ancak Wen-di'nin iade mektubunda bilinçli olarak “Tian-zi” sözünü kullanmamıştı (Wei Zheng 3293; Bombaci 284-291; Dobrovits 257-262; Bazin 122). 607 yılında Japon kralının elçi aracılığıyla Wen-di'ye yazdığı mektupta da kendisinin “*güneşin doğduğu yerdeki Tian-zi*” 日出處天子 olduğunu ve Wen-di için “*Güneşin battığı yerdeki Tian-zi'ye* 日沒處天子 *mektup*” ibaresini kullanmıştı. Aynı zamanda “*denizin batısında Bodhisattva Tian-zi*” 海西菩薩天子 de zikredilmişti. Fakat Wen-di ve saraydakiler Japonların bu davranışından da memnun kalmamıştı (Wei Zheng 1827). Çin'in siyasal kültüründe Tian-zi (Tengri oğlu) yalnızca Çinlilerin kendi hükümdarına ait bir unvan olarak benimsemişlerdi. Sui Sülâlesi'nin elçisi Zhang-sun Cheng'in 長孫晟 (552-609) İşbara Kağan'ın huzuruna çıktığında “Gök Türk ve Sui Sülâlesi (hükümdarı) hepsi büyük ülkenin Tengri oğlusundur” 突厥與隋俱大國天子 ibaresini kullanmıştı (Wei Zheng 1332). Bu ibareden Sui Sülâlesi İşbara Kağan'ın “Tengri oğlu” statüsünü kabul ettiği anlaşılmaktadır. Bazı araştırmacılara göre, İşbara Kağan'ın Sui Sülâlesi hükümdara yazan mektupta kullanan Tian-zi unvanı, Kapgan Kağan'ın kullandığı Tian-nan unvanı ile aynı mahiyettedir (Haned 373; Mori 73; Cai (a) 126; Cai (b) 137; Cheng 489). Eğer eski Türkler “Tengri oğlu” unvanı kullandığı bir gerçekse, Mo-chuo'nun da “Tengri oğlu” unvanını kullanmış olabilir.

Çinlilere göre yabancılar tarafından Tian-zi (tengri oğlu) unvanı kullanılmadı (Fang 2961; Si-ma 2861), ancak Çince kayıtlarda birçok topluluğun bu unvanı kullandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Kushan devleti (30-375) (Narain 251-273; Rosenfield 202-206), Kucha devleti (Winter 239-251), Hotan devleti (Sha (a) 60-68; Sha (b) 22-30), Piçan (Turfan) hâkimiyeti (Lin 178-197) hükümdarlarının bazıları Tengri oğlu (*Devaputra*)

unvanını kullanmışlardı (Konow ixix, 188; Lévi 1-21; Rosenfield 186-188, 202, 205-206). Eski Japon hükümdarı kendisini Tian-zi olarak tanıtmada dışında Vietnam (Anonim 144; Zhang Deng-gui 1114; Wu Zhi 104) ve Kore (Zhang Zhe-ting 53; Seung 304-306; Sun 418-423) hükümdarları da kendilerini Tian-zi olarak deklare etmişti. 10-13. yüzyıllarda Kıtay (Liao 遼), Jürjen (Jin 金) ve Moğul hükümdarları da Tian-zi unvanını kullanmıştı (Jiang 25). Çin'in eski siyasi kültürüne göre, yeryüzü (Tian-xia) tek olduğu gibi yeryüzünü yöneten Tian-zi de tek olacak, o da Çin hükümdarı olacaktır; Çinli olmayan yabancıların ona Tian-zi ile hitap etmesi gerekmektedir (Wang Ke 6; Wang Zhen-ping 236). Buna rağmen Çinli olmayan hükümdarların Tengri Oğlu unvanı kullanmasını önleyememiştir. Chen Sanping, Tian-nan sözünün kavramsal olarak Tian-zi (tengri oğlu) ile eş anlamda olduğunu, ancak hem Gök Türklerin Tengri oğlu unvanı hem de Çin hükümdarların kullandığı Tian-zi (tengri oğlu) unvanı arasındaki benzerlikleri farklı Çince karakterle karşılamak için Çinli tercümanların gayret gösterdiğini belirtmektedir (Chen, Son of Heaven 309; Chen, *Multicultural China* 140). Yani Çin kaynaklarında Kapgan Kağan'ın Tengri Oğlu unvanı Tian-zi ile değil, anlamı yakın olan Tian-nan sözünü tercih edilmiştir.

Sonuç

Yukarıdaki incelemelere göre Nomgon Yazıtı'nda zikredilen “*Tengri oğlu*” ve “*Kutlug Kagan*” unvanlı kişinin büyük ihtimalle Mo-chuo Kağan (Kapgan Kağan) olmalıdır. İleriş Kağan ihtimali söz konusu olsa da Mo-chuo Kağan ihtimali kadar destekleyici kaynaklar kadar çok değildir. Nomgon Yazıtı'nda geçen “*İnek yılı dokuzuncu ay*” ibaresi de 713 yılı dokuzuncu ayı (24 Eylül-23 Ekim 713) olmalıdır. Büyük ihtimalle Mo-chuo Kağan *Tengri oğlu* unvanını bu tarihte ya da bu tarihten sonra kullanmaya başlamıştır. Tang Sülâlesi ise bu unvanı yedi ayından sonra yani 714 yılının dördüncü ayında öğrenmiş olabilir. Nomgon Yazıtı'nın kaybolan diğer parça/parçaları bulunduğu daha doğru bilgilere ulaşma ihtimali ortaya çıkacaktır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynakça

- Agüi. 阿桂等奉敕纂. 《皇清開國方略》卷首上 <聯句詩>, 《影印文淵閣四庫全書》史部 99 編年類, 第0341冊, 台北: 臺灣商務印書館, 1986年; 滿文本, 臺北國立故宮博物院藏.
- Anonim. 《皇越春秋》, 台北: 臺灣學生書局, 1987年.
- Ban, Gu. 班固. 《漢書》, 北京: 中華書局, 1962年.
- Bazin, Louis. *Eski Türk Dünyasında Kronoloji Yöntemleri*. Çev. Vedat Köken, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.
- Bombaci, Alessio. “Qutluy bolzun! A contribution to the history of the concept of ‘fortune’ among the Turks.” (Part one), *Ural-Altaysche jabrbücher*, Vol. 36, Fasc. 3-4, 1965: ss. 284-291.
- Cai, Hong-sheng. 蔡鸿生. (a) 《唐代九姓胡与突厥文化》, 北京: 中华书局, 1998年.
- Cai, Hong-sheng. 蔡鸿生. (b) 《中外交流史事考述》, 郑州: 大象出版社, 2007年.
- Cen, Zhong-mian. 岑仲勉. 《突厥集史》上下册, 北京: 中華書局, 1958年.
- Chavannes, Édouard. *Documents sur les Tou-Kiue (Turcs) occidentaux*. Commissionnaires de l'Académie impériale des sciences, 1903.
- Chavannes, Édouard. “Notes additionnelles sur les Tou-kiue (Turcs) occidentaux.” *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 5, No. 1 (1904), pp. 1-110.
- Chen, Sanping. “Son of Heaven and Son of God: Interactions among Ancient Asiatic Cultures regarding Sacral Kingship and Theophoric Names.” *Journal of the Royal Asiatic Society*, Third Series, Vol. 12, No. 3 (Nov., 2002), pp. 289-325.
- Chen, Sanping. *Multicultural China in the Early Middle Ages*. PA: University of Pennsylvania Press, 2012.
- Cheng, Shu-guo. 陈戌国. 《中国礼制史·隋唐五代卷》, 长沙: 湖南教育出版社, 2010年.
- Clauson, Gerard. “A Note on Qapqan.” *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1/2 (Apr., 1956), pp. 73-77.
- Clauson, Sir Gerard. *An Etymological Dictionary of Pre-13th Century Turkish*. Oxford University Press, 1972.
- Dai, Wei-guang 戴巍光. 《中國名勝大典》, 北京: 经济科学出版社, 1997年.
- Dobrovits, Mihály. “The Thirty Tribes of the Turks.” *Acta Orientalia*, Vol. 57, No. 3 (October 2004), pp. 257-262.
- Dong, Gao 董誥. 《全唐文》, 北京: 中華書局, 1983年.
- Du, You 杜佑. 《通典》, 上海: 商務印書館, 1935年.

- Ekrem, Erkin. “General Çaça ve Gök Türk-Çin Ming-Sha Savaşı.” *III. Uluslararası Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, ed. Ülkü Çelik Şavk, 26-29 Mayıs 2010, Cilt I, Hacettepe Üniversitesi Basımevi, 2011, ss. 333-340.
- Fang, Xuan-ling. 房玄齡, 《晉書》, 北京: 中華書局, 1974年.
- Feng, Cheng-jun. 馮承鈞. 《西域南海史地考證譯叢五編》, 北京: 中華書局, 1956年.
- Grousset, René. *The empire of the steppes: a history of central Asia*. N.J.: Rutgers University Press, 1970.
- Haneda, Tōru. 羽田亨. 「唐故三十姓可汗貴女阿那氏之墓誌」, 『東洋學報』第3卷, 第1号 (1913年02月), 頁135-152.
- Hirakawa, Akira. 平川彰. 『佛教漢梵大辭典』, 東京: 靈友会, 1997年.
- Hong, Hui-zhen. 洪惠镇, 《戴逵》, 上海: 上海人民美术出版社, 1988年.
- Hu, Ke-xian. 胡可先. <新发现颜真卿撰《康阿义屈达干墓志》释证>, 《浙江大学学报(人文社会科学版)》2022年第4期, 頁105-116.
- Iwasa, Seiichirō. 岩佐精一郎. 「突厥毘伽可汗碑文の紀年」, 『東洋學報』第23卷第4號, 1936年8月, 頁550-583.
- Jiang, Mei. 江湄. <宋人的「华夷之辨」与「中国」意识—以出使辽金行记为中心的考察>, 《民族社会学研究通讯》第243期 (2017年11月15日), 頁25-38.
- Konow, Sten (ed). *Kharoṣṭhī Inscriptions*. Vol. II, Part I, Clarendon Press, 1929.
- Lévi, Sylvain. “Devaputra.” *Journal Asiatique*, Tome ccxxiv, No. 1 (Jan-Mars, 1934), pp. 1-21.
- Li Ji-fu. 李吉甫. 《元和郡縣圖志》, 北京: 中華書局, 1983年.
- Li, Fang. 李昉. 《文苑英華》, 北京: 中華書局, 1966年.
- Lin, Mei-cun. 林梅村. <尼雅新发现的鄯善王童格罗伽纪年文书考>, 林梅村, 《汉唐西域与中国文明》, 北京: 文物出版社, 1998:178-197.
- Liu, Xu. 劉昫. 《舊唐書》, 北京: 中華書局, 1975年.
- Lu, Xin-yuan. 陸心源. 《唐文拾遺》, 台北: 文海出版社, 1962年.
- Luo, Zhu-feng. 罗竹风. 《漢語大詞典》第2卷, 上海: 汉语大词典出版社, 2001年.
- Mi, Fei. 米芾. 《画史》(宝晋山林集拾遗本), 北京: 北京图书馆出版社, 2003年.
- Mori, Masao. 護雅夫 (a). 『古代トルコ民族史研究』第I編, 東京: 山川出版社, 1967年.
- Mori, Masao. 護雅夫 (b). 『遊牧騎馬民族国家』, 東京: 講談社, 1967年.
- Mori, Masao. 護雅夫 (c). 「突厥の啓民可汗の上表文の文章: 読「突厥碑文」劄記(二)」, 『東洋學報』第48卷第1期 (1965年06月), 頁49-79.
- Mori, Masao. 護雅夫 (d). 「Tonyuquq碑文に見えるböğü-, bögü-qayanについて」, 『東洋學報』第52卷第1号, 1969年06月, 頁62-89.

- Moriyasu, Takao. 森安孝夫. 張雅婷譯, 《絲路、遊牧民與唐帝國: 從中央歐亞出發, 遊牧民眼中的拓跋國家》, 臺北: 八旗文化事業股份有限公司, 2018年.
- Morohashi, Tetsuji. 諸橋轍次. 『大漢和辭典』第3卷, 東京: 大修館書店, 1966年.
- Müller, F. W. K. *Uigurica I*. Akademie der Wissenschaften, Nr. 2, 1908.
- Narain, A. K. "The Kushan State: A Preliminary Study." *The Study of the State*, in Henri J. M. Classen and Peter Skalnik (ed.), The Hague: Mouton Publishers, 1981, pp. 251-273.
- Nata. 納塔. 《金蔓》(喬吉校注), 呼和浩特: 內蒙古人民出版社, 1999年.
- Orkun, Hüseyin Namık. *Eski Türk Yazıtları*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1987.
- Ou-yang, Xiu. 歐陽修. 《新唐書》, 北京: 中華書局, 1975年.
- Pelliot, Paul. "L'édition collective des œuvres de Wang Kouo-wei." *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 26, No. 2/3 (1928), pp. 113-182.
- Pelliot, Paul. "Neuf notes sur des questions d'Asie centrale." *T'oung Pao*, Second Series, Vol. 26, No. 4/5 (1929), pp. 205-207.
- Pritsak, Omeljan. "Old Turkic regnal Names in the Chinese Sources." *Journal of the Turkish Studies*, Vol. 9, 1985:205-211.
- Rosenfield, John M. *The Dynastic Arts of the Kushans*. University of California Press, 1967.
- Rybatzki, Volker. "Titles of Türk and Uigur Rulers in the Old Turkic Inscriptions." *Central Asiatic Journal*, Vol. 44, No. 2 (2000), pp. 205-292.
- Saito, Shigeo 齊藤茂雄. 「突厥「阿史那感德墓誌」記注考—唐羈縻支配下における突厥集團の性格—」, 『內陸アジア言語の研究』卷26, 2011年8月, 頁1-38.
- Sertkaya, Osman Fikri. *Göktürk Tarihinin Meseleleri*. Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 1995.
- Seung, Ha seung. 成海應. <正統論>, 《研經齋全集》本集 2, 卷 32, 漢城: 昨晨社, 1982年.
- Sha, Wu-tian. 沙武田 (a). <敦煌石窟于阗国王「天子窟」考>, 《西域研究》2004年第2期, 頁60-68.
- Sha, Wu-tian. 沙武田 (b). <敦煌石窟于阗国王画像研究>, 《新疆师范大学学报(哲学社会科学版)》2006年第4期, 頁22-30.
- Si-ma, Guang. 司馬光. 《資治通鑑》, 北京: 中華書局, 1956年.
- Song, Min-qiu. 宋敏求. 《唐大詔令集》, 北京: 商務印書館, 1959年.
- Sun, Wei-guo. 孫卫国. 《大明旗号与小中华意识—朝鲜王朝尊周思明问题研究(1637-1800)》, 北京: 商务印书馆, 2007年.
- Sümer, Faruk. *Türk Devletleri Tarihinde Şahıs Adları*. Cilt I, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, 1999.

- Takakusu, Junjirō. 高楠順次郎 (a). 『大正新脩大藏經』第1冊「阿含部上二四·起世經十卷 第七卷 三十三天品之二」, 東京: 大正一切經刊行會, 1988年.
- Takakusu, Junjirō. 高楠順次郎 (b). 『大正新脩大藏經』第21冊「密教部四·大聖歡喜雙身毘那夜迦天形像品儀軌一卷」, 東京: 大正一切經刊行會, 1989年.
- Takakusu, Junjirō. 高楠順次郎 (c). 『大正新脩大藏經』第19冊「密教部二·佛母大孔雀明王經三卷卷上」, 東京: 大正一切經刊行會, 1989年.
- Takakusu, Junjirō. 高楠順次郎 (d). 『大正新脩大藏經』第21冊「密教部四·造像量度經解一卷」, 東京: 大正一切經刊行會, 1989年.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları*. Türk Dil Kurumu Yayını, 1988.
- Tekin, Talat. *Tunyukuk Yazıtı*. Simurg, 1994.
- Tekin, Talat. *Orhon Yazıtları: Kül Tigin, Bilge Kağan, Tunyukuk*. Simurg Yayınları, 1998.
- Thomsen, Vilhelm. *Orhun Yazıtları Araştırmaları*. Türk Dil Kurumu Yayınları, 2002.
- Wada, Kiyoshi 和田清. 《岩佐精一郎遺稿》, 東京: 岩佐傳一, 1936年.
- Wang, Guo-wei 王國維. 《觀堂集林·別集》, 北京: 中華書局, 1959年.
- Wang, Ke 王柯. 《中國: 從天下到民族國家》, 台北: 政大出版社, 2014年.
- Wang, Pu 王溥. 《唐會要》, 上海: 商務印書館, 1936年.
- Wang, Qin-ruo 王欽若. 《冊府元龜》, 北京: 中華書局, 1994年.
- Wang, Zhen-ping 王貞平. 《漢唐中日關係論》, 台北: 文津出版社, 1997年.
- Wei, Zheng 魏徵. 《隋書》, 北京: 中華書局, 1974年.
- Winter, W. "Tocharians and Turks." in Deniz Sinor (ed.), *Aspects of Altaic Civilization*, Ural and Altaic Series 23, Bloomington: Indiana University, 1963:239-251.
- Wu, Yu-gui. 吳玉貴. 《突厥第二汗國漢文史料編年輯考》, 北京: 中華書局, 2009年.
- Wu, Yu-gui. 吳玉貴 (a). <古代突厥漢文碑志叙錄>, 《理論與史學》第1輯, 北京: 中國社會科學出版社, 2015年12月, 頁133-160.
- Wu, Zhi. 吳誌. 《皇黎一統志》(吳悠續、吳任輯編), 陳慶浩、王三慶主編, 《越南漢文小說叢刊》第5冊, 臺北: 臺灣學生書局, 1987年.
- Xue Zong-zheng. 薛宗正. 《突厥史》, 北京: 中國社會科學出版社1992年.
- Yan, Geng-wang. 嚴耕望 (a). <唐代長安靈州道及靈州在西北交通上之地位>, 《中國文化研究所學報》第5卷第1期(1972年12月), 頁77-122.
- Yan, Geng-wang. 嚴耕望 (b). <唐代長安東北通勝州振武軍驛道考>, 《新亞學報》第10卷第1期(下)(1973年07月), 頁233-248.
- Yan, Geng-wang. 嚴耕望 (c). <唐代長安北通豐州天德軍驛道考>, 《中國文化研究所學報》第6卷第1期(1973年12月), 頁143-167.

- Yan, Geng-wang. 嚴耕望 (d). <唐代太原西北通單于督護府及河上三城道>, 《中國文化研究所學報》第10卷上 (1979年01月), 頁43-58.
- Yan, Geng-wang. 嚴耕望. 《唐代交通圖考》, 台北: 中央研究院歷史語言研究所, 1985年.
- Yan, Zhen-qing. 顏真卿. 《顏魯公集》卷六, 上海: 上海古籍出版社, 1992年.
- Yue, Shi. 樂史. 《太平寰宇記》, 北京: 中華書局, 2007年.
- Zhang, Deng-gui. 張登桂. 《大南正編列傳初集》, 《大南寔錄》4, 東京: 慶應義塾大學言語文化研究所, 1971年.
- Zhang, Ning. 張寧. 《隋唐五代墓誌匯編·北京卷附遼寧卷》, 天津: 天津古籍出版社, 1991年.
- Zhang, Zhe-ting. 張哲挺. <越南燕行使李文馥文化中華觀之特色>, 《臺灣東亞文明研究學刊》第14卷第1期 (2017年6月), 頁47-82.
- Zhao, Wen-run 趙文潤 ve Zhao, Ji-hui 趙吉惠. 《兩唐書辭典》, 濟南: 山東教育出版社, 2004年.
- Zheng-wen, Da-ci-dian 中文大辭典編纂委員會編. 《中文大辭典》第8卷 (共40冊), 台北: 中國文化研究所出版, 1962-1968年.
- Zhou, Shao-liang 周紹良 ve Zhao, Chao 趙超. 《唐代墓志匯編》上海: 上海古籍出版社, 1992年.

The Issue of Qutlug Qaghan's Identity in the Nomgon Inscription*

Erkin Ekrem **

Abstract

The newly discovered inscriptions in Mongolia have aroused excitement in the Turcology community. Announcing the discovery of these inscriptions, the officials of the International Turkish Academy informed the public about the content of the inscription and initiated a discussion about the identity of the khan mentioned in the inscription. In this paper, by using Chinese historical sources within the boundaries of the Second Turkic Khaganate period, the owner of the inscription is tried to be appointed with the keywords of “the year of cow”, the “Son of Heaven,” and “Qutlugh Kaghan” in the Nomgon Inscription. As a result, it has been revealed that the person described in the inscription was not the founder of the Second Turkic Khaganate Elterish Qaghan, but instead, second Qaghan and his brother Qapghan Qaghan.

Keywords

Turkic Khaganate, Elterish Qaghan, Qapghan Qaghan, Qutlugh Kaghan, Tian-nan, Nomgon Inscription.

* Date of Arrival: 28 November 2022 – Date of Acceptance: 23 June 2023

You can refer to this article as follows:

Ekrem, Erkin. “Nomgon Yazıtı'ndaki Kutlug Kagan'ın Kimliği Meselesi.” *bilig*, no. 106, 2023, pp. 35-54.

** Assoc. Prof. Dr., Hacettepe University, Department of History –Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-3482-9998

ekrem@hacettepe.edu.tr

Проблема личности Кутлуг-кагана в Номгонской надписи*

Эркин Экрем **

Аннотация

Недавно обнаруженные в Монголии надписи вызвали волнение в тюркологическом сообществе. Сообщив об обнаружении этих надписей, официальные лица Международной тюркской академии дали некоторые сведения о содержании надписей и начали дискуссию о личности хана, упомянутого в тексте надписи. В данной работе предпринята попытка определить, кто был владельцем надписи, в пределах периода Второго Тюркского каганата, с ключевыми словами «Год коровы», «Сын Неба» и «Кутлуг Каган», имеющимися в Номгонской надписи. Автор провел анализ с использованием китайских исторических источников. В результате выяснилось, что человек, описанный в надписи, был не основателем Второго Тюркского каганата Эльтериш-каганом, а вторым каганом и его братом Капган-каганом.

Ключевые слова

Тюркский каганат, Эльтериш-каган, Капган-каган, Кутлуг-каган, Тянь-нан, Номгонская надпись.

* Поступило в редакцию: 28 ноября 2022 г. – Принято в номер: 23 июня 2023 г.

Ссылка на статью:

Ekrem, Erkin. “Nomgon Yazıtı’ndaki Kutlug Kagan’ın Kimliği Meselesi.” *bilig*, no. 106, 2023, pp. 35-54.

** Доц., д-р, Университет Хаджеттепе, исторический факультет – Анкара/Турция

ORCID: 0000-0002-3482-9998

eekrem@hacettepe.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries*

Emin Hüseyin Çetenak**

Özkan Haykır***

Özlem Öztürk Çetenak****

Abstract

In this study, we investigate whether financial development enhances economic growth in Turkic countries, namely, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye from 1995 to 2017. The financial development index is obtained from the International Monetary Fund to proxy for the level of financial development. The index shows the level of development of financial institutions and financial markets in terms of depth, access, and efficiency. The annual percentage growth rate of GDP per capita based on constant local currency is taken as an indicator of economic growth. The main result of the analysis shows that there is a positive relationship between financial development and economic growth. The result is robust using random effect regression, adding inflation, and including Banking Z Score. However, the main impact can be seen in the financial institution instead of the financial market proxy. The results support the supply-leading hypothesis for the economies of four Turkic countries.

Keywords

Financial development, economic growth, Turkic countries, financial institutions, financial markets.

* Date of Arrival: 01 June 2022 – Date of Acceptance: 12 December 2022

You can refer to this article as follows:

Çetenak, Emin Hüseyin, Özkan Haykır, and Özlem Öztürk Çetenak. "Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 55-76.

** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Business and Administrative Sciences, Finance and Banking Department – Nevşehir/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-2900-4948
cetenak@gmail.com

*** Assoc. Prof. Dr., Nigde Omer Halisdemir University, Faculty of Business and Administrative Sciences, Finance and Banking Department – Nigde/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-2800-8699
ozkanhaykır@gmail.com

**** Assoc. Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli University, Faculty of Business and Administrative Sciences, Department of Economics – Nevşehir/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4959-6031
ozlemcetenak@hotmail.com

Introduction

The financial development and economic growth nexus are well-addressed in the economics literature. A strand of literature claims that financial development is essential for economic growth (Levine, *Financial Development* 688). A strong financial system is considered one of the fundamental pillars that can support long-term economic growth (Demirgüç-Kunt 19). Another strand of literature asserts that financial development is not the main driver of economic growth (Lucas 40). Thus, the finance-growth nexus remains one of the main areas that generates many discussions in the economic development literature.

Despite the intensity of academic studies regarding the impact of financial development on economic growth in developed economies, the impact of financial development on Turkic countries remains unanswered. The paper aims to fulfill this gap by investigating whether financial development affects economic growth in four Turkic countries, specifically Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye from 1995 to 2017. The contribution of the study is twofold: (i) to discover the impact of financial development on economic growth in Turkic countries which are considered emerging markets and transition economies with high growth potential, and (ii) to investigate which components of the financial development index has an impact on economic growth.

Two main theories explain the link between financial development and economic growth. In traditional growth theory, the growth rate is a beneficial effect of exogenous technological advancement. Traditional growth theory suggests that financial development is only related to the ratio of physical capital per worker, so it does not support economic growth (Pagano 613). On the other hand, pioneered by Solow, the endogenous growth theory claims that the performance of economic growth is correlated with technology, human capital, public goods, international trade, income distribution, and financial development.

Patrick (174) proposed two mainstream views regarding the link between financial development and economic growth. The first mainstream hypothesis called the supply-led view reveals that financial development is the main driver of economic growth. Ağayev (156) determines that enhancing

the financial system helps to transfer the resources from traditional sectors to the innovative sector which leads to higher economic growth for a country. On the other hand, the demand-led view, the second mainstream hypothesis, suggests that economic growth increases the demand for the financial system to be developed. Prior empirical studies determine that the relationship between financial development and economic growth depends on the structural characteristics of the countries as well as the sample period examined in studies (Öztürk et al. 54). Studies suggest that the supply-leading hypothesis is generally valid in developing or underdeveloped countries, and the demand-following hypothesis is valid in developed or industrialized countries (Jung 333-346; Calderon and Liu 321-334). Therefore, it is essential to determine the effect of financial development on economic growth in Turkic countries.

Although the effect of financial development on economic growth is well-recognized in development economics studies, it is important to determine which aspect of financial development, institution, or market side, leads to economic growth. On the one hand, banks are essential players in mobilizing savings, allocating money, monitoring corporate managers' investment choices, and offering risk management tools in countries with a bank-based financial system that infers the institution aspect of the financial development. On the other hand, stock markets and banks share the spotlight for channeling individual savings to businesses, exercising corporate governance, and facilitating risk management in market-based financial systems. The current study concentrates on this aspect and uses the financial development index proposed by the International Monetary Fund (IMF). The index is formed based on two main components, financial institutions, and financial markets which allow us to understand which aspect of financial development contributes to economic growth. This is particularly important since financial development is relatively new in these countries and regulations for international financial integration are observed intensively in these countries in the sample period of the study.

The paper proceeds as follows: Section 2 discusses the prior studies, Section 3 explains the data and econometric methodology, Section 4 presents the empirical results, and Section 5 concludes the paper.

Literature Review

Schumpeter (1911) carried out the first study to question the relationship between financial development and economic growth. According to Schumpeter, financial intermediaries play an important role in increasing efficiency in the financial system by reducing transaction costs, enabling risk-sharing, and reducing adverse selection and moral risk problems caused by asymmetric information to accelerate economic growth. Most of the empirical studies support Schumpeter's view and show that a raise in financial development increases economic growth (King and Levine 717-737; Levine and Zervos 537-558; Beck et al. 423-442; Levine et al. Financial intermediation 31-77; Christopoulos and Tsionas 55-74; Hsueh et al. 294-301). However, several studies argue that the effect of financial development on economic growth depends on certain conditions such as income level (Arestis and Demetriades 790; Shan and Morris 153; Shan et al. 443).

In this study, we compile the existing literature into four groups. The first group of studies supports the supply-led view of Patrick (174-189) which suggests that financial development enhances economic growth. The second group of studies argues that economic growth is essential for financial development which is called the demand-led view of Patrick (174-189). The third group of studies empirically shows that there is a bi-directional relationship between financial development and economic growth. The last group of studies claims that there is an insignificant relationship between financial development and economic growth (Lucas 41).

Notwithstanding the mixed results of the link between financial development and economic growth, the topic is still the center of economic and finance literature. An immense literature has supported the supply-led hypothesis proposed by Patrick (174-189). Using the panel analysis method, Müslümov and Aras (90) find that financial development amplifies the economic growth of OECD countries over the 1982-2000 period. Examining 74 countries, Levine et al. (Financial intermediation 31) show that financial development increases economic growth by adopting the Generalized Method of Moments (GMM) panel estimation technique for 1960-1995. Beck and Levine (423) also implement GMM panel estimation for the period between 1976 and 1998 for 40 countries and conclude

that financial development has a positive effect on economic growth. Shahbaz (24) examines the relationship between financial development, economic growth, and income inequality in Pakistan and finds that there is a positive relationship between financial development and economic growth. Moreover, Nkoro and Uko (87) determine that development in the financial sector has a positive effect on economic growth in Nigeria using Error Correction Model (ECM) with an annual series covering the period 1980-2009.

Given that the supply-led hypothesis is mostly supported by empirical studies, the demand-led hypothesis is also found in prior studies. Adopting the Panel Vector Error Correction Model (VECM) over the period 2002-2016 for the fragile five countries, Helhel (761) supports that economic growth increases financial development. Ozturk et al. (66) determine that causality runs from economic growth to financial development using the Holtz-Eakin, Newey, and Rosen panel causality test for nine developing economies for the period of 1992-2009.

Numerous studies suggest that there is a bi-directional relationship between financial development and economic growth. The results of Andres et al. (941) indicate the bi-directional relationship employing panel data analysis for OECD countries over the period 1961-1993. Pehlivan Jenkins and Katircioğlu (1699) investigate the direction of causality between financial development, international trade, and real income growth in Cyprus using the Granger causality test and determine the bi-directional causality relationship between real income and financial development. Kyophilavong et al. (303) use the boundary test approach in the cointegration analysis (ARDL) for Laos and conclude that while financial development leads to economic growth, economic growth also feeds financial development.

According to many studies in literature, the relationship between financial development and economic growth may differ between countries or periods. According to Lucas (6), financial issues do not have to come to the fore in many popular debates. Using 95 countries around the world, Ram (164) points out that a weak relationship between financial development and economic growth exists. In addition, Ram (164) claims that country basis results do not support the results of country groups. Analyzing 19 OECD countries and China over the period 1985-1998, Shan and Morris (153) find an insignificant relationship

between financial development and economic growth using Toda and Yamamoto (1995) causality test procedure. Öztürk (85) investigate the causality relationship between financial development and economic growth in Türkiye using data from the 1975-2005 period. The results of the cointegration analysis show that there is no long-term relationship between financial development and economic growth, while the causality relationship runs from economic growth to financial development in a short period. Gries et al. (1849) test the causality relationship between financial deepening, trade openness, and economic development for 16 sub-Saharan African countries using the Hsiao-Granger method and find no relationship between financial deepening and economic growth. Using the data between 1998-2009 for Türkiye, Güneş (73) finds that there is no causal relationship between financial development and economic growth. Using the data for 52 middle-income countries over the period 1980-2008, Samargandi et al. (66) find an insignificant relationship between financial development and economic growth.

Even though vast literature on the nexus between financial development and economic growth, only a few studies focus on Turkic countries. Türkoğlu (84), using the Granger causality test for the period 1960-2013, reveals that there is a bi-directional causality between financial development and economic growth in the Turkish economy. Kumar et al. (95) examine the financial development economic growth nexus for Kyrgyzstan and Macedonia using Granger causality analysis and find that the effect of financial development on economic growth in Kyrgyzstan is negative. In a panel of six Turkic countries, Tufaner (126) uses the panel causality test and reveals that there is no relationship between financial development and economic growth over the period 1998-2017.

Data and Methodology

This paper aims to highlight the effect of financial development on economic growth in four Turkic countries. The purpose of the study is twofold: (i) to investigate whether financial development enhances economic growth, and (ii) to determine whether the financial institution or financial market aspect of financial development affects economic growth. To reach the aim of the study, first, we examine cross-sectional dependency and the stationary of the variables. Based on the results of the dependency and stationary tests, we implement panel estimation models.

The sample includes available data in four Turkic countries; namely, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye from 1995 to 2017. We use three sources of a database. Gross domestic product per capita growth, gross fixed capital formation (% of GDP), trade openness (% of GDP), employment, and inflation are retrieved from the “World Development Indicator” database published by World Bank. Employment variable is constructed based on total labor force of a country divided by the population of the country in each year. Bank Z Score is obtained from the “Global Financial Development” database published by the World Bank. The financial development indicator and its components are from the “Financial Development Index Database” constructed by the International Monetary Fund. Detailed descriptions and the list of the variables are shown in Table 1.

Table 1

List of Variables

Variables	Description
GGDP per-capita	The annual percentage growth rate of GDP per capita is based on constant local currency.
Capital Formation	Gross fixed capital formation (% of GDP) is a proxy for the quantity of capital in a country.
Openness	Trade openness (% of GDP) is the sum of exports plus imports.
Employment	The total labor force of a country is divided by the population of the country.
Inflation	Inflation rate for macroeconomic stability.
Z Score	Bank Z Score captures the probability of default of a country’s banking system.
Financial Development	The financial development index shows the level of development of financial institutions and financial markets in terms of depth, access, and efficiency.
FD institution	As a component of the financial development index, it captures the depth, access, and efficiency of the financial institution of a country mainly the banking sector.
FD market	As a component of the financial development index, it captures the depth, access is captured and efficiency of the financial markets of a country mainly stock markets.

The basic aggregated production function is as follows;

$$Y_t = f(L_t, K_t) \quad (1)$$

where Y_t stands for output (which is GDP in our case), L_t refers to the quantity of labor force and K_t is the quantity of capital formation in each country. Therefore, the output is a function of the labor force and capital formation in a country. The larger the labor force and capital formation the greater the output.

To analyze the effect of financial development on financial growth, we employ an augmented production function in a panel data framework and estimate the following regression model:

$$GGDP_{it} = \beta_0 + \beta_1 L_{it} + \beta_2 K_{it} + \beta_3 FD_{it} + \gamma X_{it} + \varepsilon_{it} \quad (2)$$

where the dependent variable $GGDP_{it}$ is the annual percentage growth rate of GDP per capita, L_{it} is the total labor force of a country divided by the population of the country, K_{it} defines as gross fixed capital formation (% of GDP) is a proxy for the quantity of capital in a country, and FD_{it} is the financial development index and X_{it} consists of the control variables (, trade openness, and crisis dummy). Since the countries that we have used in our analysis are emerging countries they are affected by the 2008 financial crisis. As we know the financial crisis begins mid-2007, we construct a dummy variable that is equal to one if the year is 2008 or above and zero otherwise.

Table 2 presents the summary statistics of the variables in the sample. The mean and the median of the variable are very close which suggests that the normality assumption of the Ordinary Least Square Estimation (OLS) is met. The average growth rate of the four countries between 1995 and 2017 is 4.39% and in the same period, the average financial development index is 25%. Trade openness is around 80%, which suggests that there is a large dependency between these four countries in terms of trade. The average inflation is 20.98% which is very high compared to the world average inflation rate during the same period which is 3.68%.

Table 2
Summary Statistics

Variable	Obs	Mean	Median	Std. Dev.	Min	Max
GGDP	92	4.3956	4.3300	6.3559	-12.8099	32.9970
Employment	92	0.4423	0.4452	0.0654	0.3234	0.5346
Capital Formation	92	24.8615	23.9286	7.2510	12.3901	57.7102
Financial Development	92	0.2535	0.2164	0.1316	0.0740	0.5190
Trade Openness	92	80.3812	78.6818	26.6315	37.4016	146.1061
Inflation	92	20.9875	8.0734	48.5563	-8.5251	411.7596
Z Score	86	9.6071	7.9764	6.1888	0.4227	27.0351

Empirical Results

Prior to our main regression methodology, we first examine the cross-sectional dependence of the countries. We adopt the Pesaran cross-sectional dependency analysis and get a coefficient of 0.611 with a p-value of 0.5413. The result indicates that there is no cross-sectional dependency in our regression. As a second analysis, we have investigated the stationary of our variables and have implemented the Levin, Lin, and Chu (LLC) panel unit root test. According to the test result, we reject the null hypothesis for our variables. In other words, all of our variables are stationary at their levels, I (0). Therefore, we decide to use a Pooled OLS regression model throughout the paper.

Table 3
 Main Result-Pooled OLS Regression

Dependent Variable: GGDP		
	Coefficient	p-value
Employment	0.1815**	0.032
Capital Formation	0.0026**	0.013
Financial Development	0.1015**	0.039
Trade Openness	0.0004**	0.039
Crisis	-0.0462***	0.000
Constant	-0.1449**	0.017
R-squared	0.2152	
F-statistic	3.64*** (0.004)	
Number of Observation	92	

Notes: *The standard errors were estimated with White’s correction approach for heteroscedasticity. *, **, and *** show significance levels at 10, 5, and 1 percent, respectively.*

Table 3 presents the results of our main regression. The coefficient of financial development is positive as suggested by earlier papers. It suggests that a one-unit increase in the financial development index leads to a 0.10 percent increase in GDP growth. This supports the supply-led hypothesis that financial development improves economic growth. If we turn our attention to our control variables, the coefficients of capital formation, trade openness and employment are positive and statistically significant either a five or one percent level of significance suggesting that more capital formation brings higher economic growth and similarly more employment helps the economic growth of a country. The striking results can be seen in the crisis dummy variable, it is significant at a one percent level and has a negative coefficient. It is shown that the global economic crisis is detrimental to the economic growth of the countries.

We also adopt the random and fixed effect regression estimations to show that the results are very similar to pooled OLS regression. The Hausman test result has a 9.24 Chi-squared with a 0.0997 p-value which suggests that we should use the random effect. Thus, we decide to report only random

effect regression. Table 4 presents the random effect regression results. The coefficients do not change, and the p-values are very close to our main analysis in Table 3.

Table 4

Main Result-Random Effect

Dependent Variable: GGDP		
	Coefficient	p-value
Employment	0.1815**	0.045
Capital Formation	0.0026***	0.000
Financial Development	0.1015***	0.008
Trade Openness	0.0004*	0.097
Crisis	-0.0462***	0.000
Constant	-0.1449***	0.000
R-squared	0.2152	
Number of Observation	92	

Notes: *The standard errors were estimated with White's correction approach for heteroscedasticity. *, **, and *** show significance levels at 10, 5, and 1 percent, respectively.*

Robustness Analysis

In the main analysis section, we include the main control variables that economic theory and prior literature suggest; however, some other covariates may also have an impact. Even though prior studies suggest that inflation is harmful to economic growth, the relationship is still ambiguous (Barro 85). Thus, it is important to control inflation while examining the nexus between financial development and economic growth. As a robustness analysis, we include inflation as an additional control variable for our main analysis. Table 5 presents the results of the regression with controlling inflation. Even though the level of significance of the financial development index is lower than before the magnitude is close to the main result. The financial development index is still positive and significant at the 10 percent level. The coefficient of capital formation and employment is positive and significant. The 2008 financial crisis dummy still harms economic growth.

The inflation is also negative, and significant at a one percent level. It also increases the power of our model specification.

Table 5
 Controlling Inflation

Dependent Variable: GGDP		
	Coefficient	p-value
Employment	0.1225*	0.097
Capital Formation	0.0020**	0.035
Financial Development	0.0717*	0.077
Trade Openness	0.0003	0.101
Crisis	-0.0530***	0.000
Inflation	-0.0004***	0.000
Constant	-0.0774	0.128
R-squared	0.3316	
F-statistic	10.48*** (0.000)	
Number of Observation	92	

Notes: *The standard errors were estimated with White's correction approach for heteroscedasticity. *, **, and *** show significance levels at 10, 5, and 1 percent, respectively.*

The second robustness analysis is to control the operation of the banking system. To do that we use the Bank Z Score which captures the probability of default of a country's banking system. Thus, we expect a negative relationship between Bank Z Score and economic growth. Table 6 shows the results of the regression with Bank Z Score and earlier control variables. As we can see that the number of observations in this analysis is less than the prior ones. Six missing variables mainly come from the beginning of our sample period. The effect of financial development on economic growth is positive and significant. Also, the 2008 financial crisis is negative and significant. Bank Z Score is also negative and significant at the 10 percent significance level.

Table 6
Banking Sector Default

Dependent Variable: GGDP		
	Coefficient	p-value
Employment	-0.0833	0.574
Capital Formation	0.0006	0.586
Financial Development	0.0704*	0.091
Trade Openness	0.0010**	0.021
Crisis	-0.0529***	0.000
Inflation	-0.0006**	0.012
Z Score	-0.0029*	0.079
Constant	0.0335	0.686
R-squared	0.3065	
F-statistic	3.97*** (0.009)	
Number of Observation	86	

Notes: *The standard errors were estimated with White's correction approach for heteroscedasticity. *, **, and *** show significance levels at 10, 5, and 1 percent, respectively.*

To achieve the second aim of the paper, we separate the two components of the financial development index. The financial development index is constructed using financial institutions and financial markets data together. However, as we know, only one country has developed a financial market of four countries in our sample. Therefore, it is worth analyzing to understand which component of the financial development index has more influence on economic growth. The financial institution index captures the depth, access, and efficiency in the financial institution of a country, mainly the banking sector. On the other hand, the financial market index captures the depth, access is captured and efficiency of the financial markets of a country, mainly stock markets.

Table 7 reports the results of two components of the financial development index separately. Panel A of Table 7 shows only the financial institution index and Panel B of Table 7 shows the financial market index. As we anticipate the financial institution index is positive and significant at a one percent level. On the contrary, the financial market index is positive but insignificant.

This is because the financial markets of Azerbaijan, Kazakhstan, and Kyrgyzstan are not well-developed. The financial crisis dummy is negative and significant as inflation. Trade openness is also positive and significant.

Table 7

Comparison between Components of the Financial Development Index

Dependent Variable: GGDP				
	Panel A: Financial Institution Index		Panel B: Financial Market Index	
	Coefficient	p-value	Coefficient	p-value
Employment	0.0113	0.874	0.0919	0.203
Capital Formation	0.0005	0.553	0.0021**	0.030
FD Institution	0.3572***	0.002		
FD Markets			0.0065	0.831
Trade Openness	0.0010**	0.012	0.0002	0.327
Crisis	-0.0908***	0.000	-0.0487***	0.000
Inflation	-0.0004**	0.000	-0.0004***	0.000
Constant	-0.0995*	0.057	-0.0364	0.457
R-squared	0.4099		0.3216	
F-statistic	12.17*** (0.000)		11.49*** (0.000)	
Obs.	92		92	

Notes: *The standard errors were estimated with White's correction approach for heteroscedasticity. *, **, and *** show significance levels at 10, 5, and 1 percent, respectively.*

Overall, the main analysis and the robustness analyses show that financial development enhances economic growth in four Turkic countries. One unit increase in the financial development index helps economic growth increase to around 0.07 to 0.10 percent. The result is robust when we control inflation and the probability of default of countries' banking systems. In addition, the positive effect mainly comes from the financial institution components of the financial development index rather than financial market components.

Conclusion

Financial development and economic growth nexus have been the center of macroeconomics and finance literature for a long time. The financial system, with its instruments, intermediaries, regulations, and markets, has an important place in the economic system and creates various effects on economic growth by transferring resources from those with surplus funds to those with a fund deficit. As a dominant view in the economics literature, the existence of the financial sector leads to the reduction of the asymmetric information problem and the transfer of funds in the economy to more efficient and effective areas. According to this view, the existence of the financial sector reduces market friction caused by asymmetric information and allows the markets to operate more effectively. Well-functioning, efficient financial markets based on a well-developed legal basis can have the power to influence economic growth (Levine, “The Corporate Governance” 35; La Porta et al. 1115).

This paper contributes to the topic by examining the Turkic countries, namely, Azerbaijan, Kazakhstan, Kyrgyzstan, and Türkiye from 1995 to 2017. The main result of the analysis shows that financial development enhances economic growth in Turkic countries. The result is robust using random effect regression, adding inflation, and Banking Z Score. More importantly, the findings of the paper show that the main channel of transmission from financial development to economic growth comes from the financial institution side rather than the financial market side.

Countries other than Türkiye included in the sample gained their independence in 1991 with the disintegration of the USSR. For this reason, both the real and financial sectors remain rather weak in these economies, which were governed by the rules of the Socialist system and depended on the Russian economy for many years. These countries, which could not get out of the Ruble area even after declaring their independence, were affected by the economic problems in Russia while experiencing the pain of transition to the market system. In the intervening 30 years, market economy conditions have not been fully achieved in these countries. In addition, a banking system-based financial system has emerged in these countries. Capital markets are still underdeveloped. Existing banking systems are open to development in terms of institution and instrument

diversity. Overall, the findings suggest further development of the financial system is vital for increasing the economic growth of Turkic countries. Therefore, governments should continue to enhance the financial system, especially financial institutions to have higher economic growth.

One of the main limitations of the study is the sample period. Since the countries gain their independence in 1991, the data starts afterward. Thus, this limits the sample period for the study. Secondly, the data availability is limited for Turkmenistan and Uzbekistan; hence, the sample does not cover all the Turkic countries. As a future study, one may adopt different econometrics techniques and try to include other countries by obtaining data from different sources.

Contribution Rate Statement

The authors' contribution rates in this study are equal.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study. There is no conflict of interest between the authors.

References

- Ağayev, Seymur. "Geçiş Ekonomilerinde Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi." *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. 32, no. 1, 2012, pp. 155-164.
- Andrés, Javier, Ignacio Hernando, and J. David López-Salido. "The Role of the Financial System in the Growth–Inflation Link: The OECD Experience." *European Journal of Political Economy*, vol. 20, no.4, 2004, pp. 941-961.
- Arestis, Philip, and Panicos Demetriades. "Financial Development and Economic Growth: Assessing the Evidence." *The Economic Journal*, vol. 107, no. 442, 1997, pp. 783-799.
- Barro, Robert J. "Inflation and Economic Growth." *Annals of Economics and Finance*, vol. 14, no. 1, 2013, pp. 85-109.
- Beck, Thorsten, and Ross Levine. "Stock Markets, Banks, and Growth: Panel Evidence." *Journal of Banking & Finance*, vol. 28, no. 3, 2004, pp. 423-442.
- Beck, Thorsten, Ross Levine, and Norman Loayza. "Finance and the Sources of Growth." *Journal of Financial Economics*, vol. 58, no. 1-2, 2000, pp. 261-300.

- Calderon, César, and Lin Liu. "The Direction of Causality between Financial Development and Economic Growth." *Journal of Development Economics*, vol. 72, no. 1, 2003, pp. 321-334.
- Christopoulos, Dimitris K., and Efthymios G. Tsionas. "Financial Development and Economic Growth: Evidence from Panel Unit Root and Cointegration Tests." *Journal of Development Economics*, vol. 73, no. 1, 2004, pp. 55-74.
- Demirgüç-Kunt, Asli. "Finance and economic development: Policy Choices for Developing Countries." *World Bank Policy Research Working Paper* no. 3955, 2006.
- Demirgüç-Kunt, Asli, and Ross Levine. "Finance, Financial Sector Policies, and Long-Run Growth." *World Bank Policy Research Working Paper* no. 4469, 2008.
- Gries, Thomas, Manfred Kraft, and Daniel Meierrieks. "Linkages Between Financial Deepening, Trade Openness, and Economic Development: Causality Evidence from Sub-Saharan Africa." *World Development*, vol. 37, no. 12, 2009, pp. 1849-1860.
- Güneş, Sevcin. "Finansal Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki Nedensellik Testi: Türkiye Örneği." *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, vol. 14, no. 1, 2013, pp. 73-85.
- Helhel, Yeşim. "Financial Development and Economic Growth Relationship: An Analysis with Credit Based Financial Index." *Business and Economics Research Journal*, vol. 9, no. 4, 2018, pp. 761-771.
- Hsueh, Shun-Jen, Yu-Hau Hu, and Chien-Heng Tu. "Economic Growth and Financial Development in Asian Countries: A Bootstrap Panel Granger Causality Analysis." *Economic Modelling*, vol. 32, May 2013, pp. 294-301.
- Jenkins, Hatice Pehlivan, and Salih Turan Katırcıoğlu. "The Bounds Test Approach for Cointegration and Causality Between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus." *Applied Economics*, vol. 42, no. 13, 2010, pp. 1699-1707.
- Jung, Woo S. "Financial Development and Economic Growth: International Evidence." *Economic Development and Cultural Change*, vol. 34, no. 2, 1986, pp. 333-346.
- King, Robert G., and Ross Levine. "Finance and Growth: Schumpeter Might Be Right." *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 108, no. 3, 1993, pp. 717-737.
- Kumar, Ronald Ravinesh, et al. "The effect of remittances on economic growth in Kyrgyzstan and Macedonia: Accounting for financial development." *International Migration*, vol. 56, no. 1, 2018, pp. 95-126.

- Kyophilavong, Phouphet, Gazi Salah Uddin, and Muhammad Shahbaz. "The Nexus Between Financial Development and Economic Growth in Lao PDR." *Global Business Review*, vol. 17, no. 2, 2016, pp. 303-317.
- La Porta, Rafael, Florencio Lopez-de-Silanes, Andrei Shleifer, and Robert W. Vishny. "Law and Finance." *Journal of Political Economy*, vol. 106, no. 6, 1998, pp. 1113-1155.
- Levine, Ross, Norman Loayza, and Thorsten Beck. "Financial Intermediation and Growth: Causality and Causes." *Journal of Monetary Economics*, vol. 46, no. 1, 2000, pp. 31-77.
- Levine, Ross. "Financial Development and Economic Growth: Views and Agenda." *Journal of Economic Literature*, vol. 35, no. 2, 1997, pp. 688-726.
- Levine, Ross. "The Corporate Governance of Banks: A Concise Discussion of Concepts and Evidence." *World Bank Policy Research Working Paper* no. 3404, 2004.
- Levine, Ross, and Sara Zervos. "Stock Markets, Banks, and Economic Growth." *American Economic Review*, vol. 88, no. 3, 1998, pp. 537-558.
- Lucas Jr, Robert E. "On the Mechanics of Economic Development." *Journal of Monetary Economics*, vol. 22, no. 1, 1988, pp. 3-42.
- Müslümov, Alövsat, and Güler Aras. "Sermaye Piyasası Gelişmesi ve Ekonomik Büyüme Arasında Nedensellik İlişkisi: OECD Ülkeleri Örneği." *İktisat İşletme ve Finans*, vol. 17, no. 198, 2002, pp. 90-100.
- Nkoro, Emeka, and Aham Kelvin Uko. "Financial Sector Development-Economic Growth Nexus: Empirical Evidence from Nigeria." *American International Journal of Contemporary Research*, vol. 3, no. 2, 2013, pp. 87-94.
- Ozturk, Ilhan. "Financial development and economic growth: Evidence from Turkey." *Applied Econometrics and International Development*, vol. 8, no. 1, 2008, pp. 85-98.
- Öztürk, Nurettin, Havva Kılıç Darıcı, and Ferdi Kesikoğlu. "Ekonomik Büyüme ve Finansal Gelisme İlişkisi: Gelişmekte Olan Piyasalar İçin Bir Panel Nedensellik Analizi." *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, vol. 30, no. 1, 2011, pp. 53-69.
- Pagano, Marco. "Financial Markets and Growth: An Overview." *European Economic Review*, vol. 37, no. 2-3, 1993, pp. 613-622.
- Patrick, Hugh T. "Financial Development and Economic Growth in Underdeveloped Countries". *Economic Development and Cultural Change*, vol. 14, no. 2, 1966, pp. 174-189.
- Ram, Rati. "Financial Development and Economic Growth: Additional Evidence." *The Journal of Development Studies*, vol. 35, no. 4, 1999, pp. 164-174.

- Samargandi, Nahla, Jan Fidrmuc, and Sugata Ghosh. "Is the Relationship between Financial Development and Economic Growth Monotonic? Evidence from a Sample of Middle-Income Countries." *World Development*, vol. 68, April 2015, pp. 66-81.
- Schumpeter, Joseph A. *The Theory of Economic Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press, 1911.
- Shahbaz, Muhammad. "Financial development, economics growth, income inequality nexus: A case study of Pakistan." *International Journal of Economics and Empirical Research (IJEER)*, vol. 1, no. 3, 2013, pp. 24-47.
- Shan, Jordan, and Alan Morris. "Does Financial Development 'Lead' Economic Growth?" *International Review of Applied Economics*, vol. 16, no. 2, 2002, pp. 153-168.
- Shan, Jordan Z., Alan G. Morris, and Fiona Sun. "Financial Development and Economic Growth: An Egg-And-Chicken Problem?" *Review of International Economics*, vol. 9, no. 3, 2001, pp. 443-454.
- Solow, Robert M. "A Contribution to The Theory of Economic Growth." *The Quarterly Journal of Economics*, vol. 70, no. 1, 1956, pp. 65-94.
- Tufaner, Mustafa Batuhan. "Trade liberalization, financial development, and economic growth: A panel Data Analysis on Turkey and the Turkic Republics." *Economic Journal of Emerging Markets*, vol. 14, no. 1, 2022, pp. 126-137.
- Türkoğlu, Musa. "Türkiye'de Finansal Gelişmenin Ekonomik Büyümeye Etkileri: Nedensellik Analizi." *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, vol. 6, no.1, 2016, pp. 84-93.

Finansal Gelişme Ekonomik Büyüme yi Artırır mı? Türk Cumhuriyetleri Örneği*

Emin Hüseyin Çetenak**

Özkan Haykır***

Özlem Öztürk Çetenak****

Öz

Bu çalışmada, 1995-2017 yılları arasında Türk Cumhuriyetleri olarak anılan Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Türkiye örnekleminde finansal gelişme ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki analiz edilmiştir. Analizde finansal gelişmişlik düzeyi göstergesi olarak IMF’den elde edilen finansal gelişmişlik endeksi kullanılmıştır. Endeks, finansal kurumların ve finansal piyasaların derinlik, erişim ve verimlilik açısından gelişmişlik düzeyini göstermektedir. Sabit yerel para birimine göre kişi başına düşen GSYİH’nin yıllık yüzde büyüme oranı, ekonomik büyümenin göstergesi olarak alınmıştır. Analizin sonucuna göre, anılan ülkelerde finansal gelişme ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki mevcuttur. Sonuçlar analize enflasyonu ve Bankacılık Z Skorunu dâhil ederek Rassal Modeli ile doğrulanmıştır. Ancak asıl etki, finansal piyasa endeksi yerine finansal kurumlar endeksinde görülmektedir. Sonuçlar aynı zamanda ekonomik büyüme ile finansal gelişme arasında Granger nedensellik olmadığını da göstermektedir. Sonuçlar, anılan ülke ekonomileri için Arz Öncüllü Hipotezi desteklemektedir.

Anahtar Kelimeler

Finansal gelişme, ekonomik büyüme, Türk Cumhuriyetleri, finansal kurumlar, finansal piyasalar.

* Geliş Tarihi: 01 Haziran 2022 – Kabul Tarihi: 12 Aralık 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz

Çetenak, Emin Hüseyin, Özkan Haykır, ve Özlem Öztürk Çetenak. “Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries.” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 55-76.

** Prof. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü – Nevşehir/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-2900-4948
cetenak@gmail.com

*** Doç. Dr., Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Finans ve Bankacılık Bölümü – Niğde/Türkiye
ORCID ID: 0000-0003-2800-8699
ozkanhaykır@gmail.com

**** Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü – Nevşehir/Türkiye
ORCID ID: 0000-0002-4959-6031
ozlemcetenak@hotmail.com

Способствует ли финансовое развитие экономическому росту? Случай тюркских стран*

Эмин Хусейн Четенак**

Озкан Хайкыр***

Озлем Озтюрк Четенак****

Аннотация

В данном исследовании мы анализируем взаимосвязь между финансовым развитием и экономическим ростом в тюркских странах, а именно в Азербайджане, Казахстане, Кыргызстане и Турции с 1995 по 2017 год. В качестве уровня финансового развития в исследовании использовался индекс финансового развития, полученный от МВФ. Индекс показывает уровень развития финансовых институтов и финансовых рынков с точки зрения глубины, доступности и эффективности. В качестве показателя экономического роста принимается годовой процентный темп роста ВВП на душу населения в постоянной местной валюте. Основным результатом анализа показывает, что существует положительная связь между финансовым развитием и экономическим ростом. Результат является надежным с использованием регрессии со случайным эффектом, добавлением инфляции и включением банковского Z Score.

* Поступило в редакцию: 01 июня 2022 г. – Принято в номер: 12 декабря 2022 г.

Ссылка на статью:

Çetenak, Emin Hüseyin, Özkan Haykır, and Özlem Öztürk Çetenak. “Does Financial Development Enhance Economic Growth? The Case of Turkic Countries.” *bilig*, no. 106, 2023, pp. 55-76.

** Проф., д-р, Университет Невшехир Хаджи Бекташ Вели, факультет бизнеса и административных наук, факультет финансов и банковского дела – Невшехир/Турция
ORCID ID: 0000-0003-2900-4948
cetenak@gmail.com

*** Доц., д-р, Университет Омера Халисдемира, Нииде, Факультет бизнеса и административных наук, Департамент финансов и банковского дела – Нииде/Турция
ORCID ID: 0000-0003-2800-8699
ozkanhaykır@gmail.com

**** Доц., д-р, Университет Невшехир Хаджи Бекташ Вели, факультет бизнеса и административных наук, факультет финансов и банковского дела – Невшехир/Турция
ORCID ID: 0000-0002-4959-6031
ozlemcetenak@hotmail.com

Однако основное влияние можно увидеть в финансовых организациях, а не в прокси финансового рынка. Результат также указывает на отсутствие причинно-следственной связи по Грейнджеру между экономическим ростом и финансовым развитием. Результаты подтверждают гипотезу об опережающем предложении для экономики четырех турецких стран.

Ключевые слова

Финансовое развитие, экономический рост, турецкие страны, Финансовые институты, финансовые рынки.

Araştırma Makalesi / Research Article

Türkistan Askerî Valiliğinin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte)*

Ebubekir Güngör**

Öz

Türkistan adı geçmişte farklı coğrafi sınırları içine alan bölgeleri tanımlamak için kullanılmakla birlikte bu çalışmada, “Rus Türkistan”ı olarak Rus Çarlığı tarafından oluşturulan Türkistan Askerî Valiliği ile mekân sınırlandırması yapılmıştır. XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinde işgallerle oluşmaya başlayan Türkistan Askerî Valiliğinin sınırları Rus Çarlığı’nın yıkılışına kadar (1917) korunmuş; 1897 Çarlık kanunnamesi süreci de dâhil meydana gelen değişimler göz önünde bulundurulmuştur. İlk etapta valiliğin sınırları Sirderya ve Yedisu (Almata/Vernıy) Askerî Mıntıka idarelerinin kurulması ile resmen şekillenmeye başlamıştır. Daha sonra işgal ve ilhak alanları genişledikçe yeni oluşturulan askerî mıntıka idareleri askerî eyalet ve vilayetlere dönüştürülmüştür. 1865’te kurulan Türkistan Askerî Eyaleti, 1867’de Türkistan Askerî Valiliğine evrilmiş, kendi içerisinde eyalet ve vilayetlere ayrılmıştır. Dolayısıyla Valiliğin idari ve coğrafi taksimatında XIX. yüzyılın sonuna kadar (1897) sürekli bir değişim söz konusu olmuştur.

Anahtar Kelimeler

Türkistan, Türkistan Valiliği, Rus Çarlığı, ArcGis ArcMap, Türkistan Haritası, Sirderya, Yedisu.

* Geliş Tarihi: 05 Eylül 2022 – Kabul Tarihi: 12 Aralık 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Güngör, Ebubekir. “Türkistan Askerî Valiliği’nin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi Adet Harita ile Birlikte).” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 77-107.

** Doç. Dr., Yozgat Bozok Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Yozgat/Türkiye
ORCID: 0000-0001-7394-4449
ebubekir.gungor@bozok.edu.tr

Giriş

Türkistan adının karşılık geldiği coğrafi alan konusunda bir görüş birliği mevcut değildir. Türkistan teriminin karşılıdığı alan zaman, tarih/kültür ve coğrafya açısından yapılan değerlendirmeler ile jeopolitik, etnik ve siyasi değerlendirmelere göre değişiklik göstermektedir. Literatürde kullanılan Türk İli, Büyük (Ulu) Türkistan, Turan, Doğu Türkistan, Rus Türkistan'ı, Batı Türkistan, Güney Türkistan-Afgan Türkistan'ı, Bozkır Bölgesi, Orta Asya gibi tüm bu adlandırmalar, tarihî Türkistan'ın parçalarını ifade etmektedir. Aynı zamanda Türkistan'ı ifade etmek için Orta Asya terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır (Gluşenko 4-5). Genel olarak bütün bu parçaları içerisine alan Türkistan, doğuda Kadırgan dağları, güneyde Hindikuş, batıda Hazar Gölü ve kuzeyde İdil-Ural, İrtiş nehri boyunca Moğolistan'ın doğusuna kadar uzanan hattın içerisindeki bölge olarak kabul edilir (Togan 24). Esasen genel itibarıyla XIX. yüzyıl Rus literatüründe Türkistan sınırları bu şekilde ifade edilmiştir (Makşeyev 4; Mayev 1-4; Yavorskiy 1-3; Lavrov 5-6; Konopka 63-65). Ancak gerek tarihî, etnik, siyasi süreçler, gerekse günümüzde ideolojik ve siyasi tartışmalar Türkistan ile ilgili anlam kargaşasını derinleştirmiştir (Okur 73-104; Togan 24; Hayit 120). Bu çalışmada doğrudan çarlık yönetimi tarafından idari olarak oluşturulmuş ve adlandırılmış olan Türkistan Askerî Valiliğinin zamansal ve mekânsal sınırlarının tespiti amaçlanmıştır. Rus Çarlığı'nın idari bir mekanizması olarak XIX. yüzyılın ikinci yarısında kurulan, ancak yüzyılın sonunda şekillenen Türkistan Askerî Valiliği ifadesi idari ve askerî bir adlandırmadır. Ancak bu adlandırma tarihsel coğrafya ve ilgili kaynaklarda belirtilmiş olan kadim Türkistan bölgesi ile de örtüşmektedir. Çarlık eseri olarak teşkilatlanan Türkistan Askerî Valiliği, tarihî süreç içerisinde değişken sınırlara sahip olsa da genel olarak, kuzeydoğuda İli nehri, güneydoğuda Tyanşan-Tanrı dağları, güneyde Hindikuş, batıda Amuderya-Buhara emirliği ve Hive Hanlığı hariç Hazar Gölü'ne uzanan havzalar, kuzeyde Aral Gölü, Sirderya ve Çu nehirleri ile Balkaş Gölü arasında kalan bölgelerden oluşmaktadır.

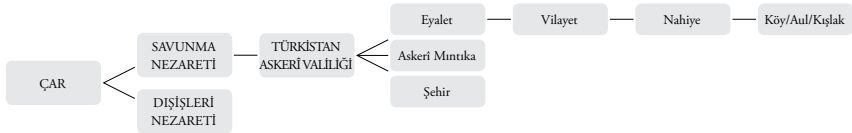
Bu çerçevede araştırmamızın ikinci amacı, Türkistan Askerî Valiliğinin kurulma süreci ve genişlemesiyle birlikte XX. yüzyılın başlarına kadar ulaştığı sınırları tespit etmektir. Ayrıca belirlenen sınırlar çerçevesinde valilik sınırlarının tespiti ve Coğrafi Bilgi Sistemi ArcGis ArcMap 10.5 programında çizilerek haritalandırılmasıdır. Sınırlar Arc Map programında çizilirken uygun bir altlık

harita tespit edilememiştir. Rus Çarlığı Genel Kurmay Başkanlığı tarafından ilk harita 1884 yılında hazırlanmıştır (*Karta Aziatskoy Rossii s Prilegayuşimi K Ney Vladeniyami* 1-9). Ancak çalışmanın bir diğer amacı da işgal ve Türkistan Askerî Valiliğinin kurulma süreçleri üzerine tespitler yapmaktır. Bu sebeple haritalar çizilirken Nizamname, Emirname, Kanunname, istatistiklerdeki sınırlar hakkında verilen bilgiler, Genel Kurmay Başkanlığının 1884 tarihli Türkistan Askerî Valiliği haritası, suyolları ve günümüz sınır verilerinden faydalanılmıştır. Kaynaklardaki veriler, 1884 tarihli harita ve günümüzdeki idari birim sınırları karşılaştırılarak tespitler yapılmaya çalışılmıştır. Örtüşen sınırların detay çizimleri günümüz idari sınırları üzerinden gösterilmiştir.

Türkistan Askerî Valiliğinin kurulması ve idari teşekkülü ile alakalı çalışmalar özellikle SSCB'nin yıkılmasından sonra yeni bakış açıları ile artarak devam etmektedir. Ancak yapılan çalışmalar genellikle Türkistan'da Rus İşgali, idari yapılanma, bölgede Rus – İngiliz rekabeti ve Rus sömürü politikaları üzerine yoğunlaşmış (Togan; Çapraz 51-78; Ziyayev; Hayit; Doğan 34-58; Şahsi; Özkan; Kerimov; Koçnev; “Turkestanskaya Oblast” 174-180; Vasilev, “K İstorii” 75-81; Yıldırım ve Egamberdiyev 227-277), Askerî Valiliğin sınırları hakkında müstakil bir araştırmaya rastlanmamıştır. Bu çalışmada ele alınan Askerî Valilik teşkilatının teşkili ve sınırların tespiti konusunda Rus Çarlığı kanun, emir ve nizamnameleri, Rus Çarlığı-Türkistan istatistik raporları; bunları ele alan temel/ana kaynak dönem literatürü ve SSCB ile SSCB sonrası araştırma eserlerinden faydalanılmıştır.

Aynı şekilde Türkistan Askerî Valiliği bünyesinde yer alan alt idari bölümlere ait iç sınırların tespit edilmesi konusunda idari taksimat süreci temel dayanak olarak belirlenmiştir. Ancak Rus idari yapılanması, içerik organizasyonu ve literatür olarak Türkçe literatürde yer alan ve Osmanlı geleneğini temsil eden idari hiyerarşiden farklılık göstermektedir. Rus idari terminolojisinin Türkçeye doğrudan tercüme ile aktarılması Türkçe terminolojide anlam eksikliği veya karmaşasına sebep olmuştur. Bu konuda müstakil bir araştırmaya rastlanmamış, ancak Türkistan Askerî Valiliğinin idari yapısı hakkında güncel çalışma Hatice Kerimov'un doktora tezi (Kerimov 1-3) ile Musa Çadırcı'nın *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi ve Türkiye'de Kaza Yönetimi (1840 – 1876)* adlı çalışmalarından faydalanılmıştır. Bu çalışmalara dayalı olarak belirlenen sistematik içerisinde Turkistanskiy Kray, Turkestanskoye Generalnogo Gubernatorstvo – Türkistan Askerî Valiliği

otonom (Beylerbeyilik) bir idari mekanizma kabul edilip, bölgedeki Rusça idari terminolojide Oblast-Eyalet, Uyezd – Vilayet (Sancak), Okrug-Mıntıka, Vayenniy Okrug – Askerî Mıntıka, Selo ve Aul – Köy, Prestavstvo – Kaza ve Nahiye olarak ifade edilmiştir. “Turkestanskoye General Gubernatorstvo” terminolojisindeki “General” ibaresi idarenin askerî unvan sahibi tarafından ve askerî prosedür çerçevesinde yönetilmesine vurgu amaçlıdır. Bu sebeple yaygın kullanımlardan birisi olan “genel” yerine daha doğru olduğunu düşündüğümüz “askerî” terimi kullanılmıştır. Burada karşımıza çıkan diğer bir önemli anlam karmaşası “Gubernatorstvo” ve “Oblast” terimlerinin hiyerarşisidir. Osmanlı idari sisteminde valilik, eyaletin içerisinde bulunmaktadır. Çalışmada oblast, eyalet olarak tanımlandığı için Türkistan Askerî Valiliğinin alt idari birimi olmuştur. Bu durumda Türkistan Askerî Valiliği, ne kadar adı valilik olsa da Türkçe literatürdeki Beylerbeyilik gibi düşünülmüştür. Çünkü Valilik içerisinde vilayetleri içeren oblastları yani eyaletleri barındırmıştır. Çalışmanın bağlamından uzaklaşmamak için daha ayrıntılı bir tartışma açılmamıştır. Konunun detaylı bir şekilde ele alınması ve Rus-Türk idari yapılanmalarının karşılaştırmalı olarak açıklanması için ayrı bir çalışmaya ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir.

Şekil 1. *Türkistan Askerî Valiliği İdari Organizasyon Şeması*

Sirderya – Yedisu (Verniy) Askerî Mıntıka İdarelerinin Kurulması ve Sınırları

Rus Çarlığının Türkistan’a olan ilgisi XVI. yüzyılın sonlarına doğru (1586) Buhara Emirliği ile diplomatik ve ticari ilişki kurma çabalarına kadar götürülebilir. Askerî girişimlerin ise I. Petro döneminde gerçekleştirildiği, Hive Hanlığı üzerine gönderilen A. Bekoviç Çerkaskiy (1714 – 1717) komutasındaki askerî keşif girişiminin başarısızlıkla sonuçlanmasına rağmen, ilginin daha etkin bir hâle geldiği söylenebilir. Bu girişimden sonra Rusların Türkistan’dan vazgeçmeyip, aksine işgal etmek için uzun zaman alan ve istikrarlı denebilecek politikalar ürettikleri anlaşılmaktadır. Özellikle askerî olarak Kafkaslar üzerinden Hazar Gölü’nün kuzeydoğusuna (Kızılsu), Orenburg’dan Aral Gölü doğusuna (Raim-Aral, Akmesjid) ve İrtiş, İli

nehirleri üzerinden Almata'ya (Verniy) uzanan üç ayrı saldırı mıntıkası kurulması (Makşeyev 108-141), Rusların Türkistan'ın ilhakına atfettikleri önemi göstermesi bakımından dikkate şayandır. Nitekim Türkistan içlerine saldırılar bu askerî mıntıklar tamamlandıktan sonra ilk olarak Orenburg Askerî Valisi V. A. Perovsk komutasında 1839 yılında Hive Hanlığı'na yapılmış, ancak yine bu girişim başarısız olmuştur (Kosırev 544). Burada başarı sağlayamayacağını anlayan Çarlık yönetimi, yeni askerî hazırlıklardan sonra Sirderya'nın Aral Gölü'ne döküldüğü bölgede kurulu Raim'i alarak, yeni bir müstahkem mevki kurmuştur. Böylece Sirderya ve kuzeyi boyunca yapılacak işgaller için hareket üssü oluşturulmuştur (1847).

İlk başarısız saldırıdan sonra ikinci girişimde Akmescid, Orenburg Askerî Valisi Perovsk tarafından teslim alınmıştır. 28 Temmuz 1853 tarihinde Çarlık tarafından işgal edilen Akmescid'in adı değiştirilerek, Perovsk Müstahkem Karakolu kurulmuş, ileri işgaller için Sibiryaya Askerî Mıntıkası'ndan ayrı Sirderya nehri boyunca güneye uzanan ve Aral Gölü'nün kuzeydoğusunda işgal edilmiş (Raim/Aral ve Akmescid'e kadar Sirderya nehrinin güneyi Kazalinsk) bölgelerden oluşan (*1. Askerî birliklerin ele geçirdiği Sirderya boyunda Kırgızların (Kazakların) yaşadığı ve müstahkemlerden oluşan, ayrıca Sirderya Askerî Mıntıkası Özel Askerî Komutanlığı sorumluluğundadır*) (PSZRİ, O Komanduyuşem Sırdarinskoy Liniey 679) Sirderya Askerî Mıntıkası İdaresi Komutanlığı, 5 Temmuz 1854 tarihli Çarlık emri ile resmen ilan edilmiştir. Böylelikle Türkistan Askerî Valiliğinin resmi ilk çekirdek idari bölgesi ve sınırlarının temeli atılmıştır.

Sirderya Askerî Mıntıkası İdaresi, 1847 yılında Aral bölgesinde kurulan Raim (Aral), Kazalinsk, Karmakçı, Kunanderya karakollarından oluşmuştur. Bu ileri komutanlığın idaresi, bölgede sınırları korumakla görevli Rus Kazak birliğine verilmiştir (PSZRİ, O Komanduyuşem Sırdarinskoy Liniey). 1856 yılında Kazakların Dışişleri Nezaretine bağlı hareket edeceklerine dair düzenleme ile Türkistan'ın işgali bürokratik açıdan mezkûr bakanlığa (PSZRİ, Polojeniye o Voyennom Ustroystve Kirgizskoy 526-536) ve 14 Ağustos 1856 tarihli kararname ile de mıntıkası Savunma Nezareti sorumluluğuna bırakılmıştır (Vasilev, "Turkestanskaya Oblast" 176). Böylelikle Kazaklarda olduğu gibi Orenburg Askerî Valiliği tarafında Askerî birimlerce yönetilen Sirderya Askerî Mıntıkası idari birimi de Dışişleri Nezareti'nden alınmış, Savunma Nezareti'ne bağlanmıştır. Bu durumda,

başlamışlardır. Buna göre 10 Aralık'ta "*Perovsk ve 1 ve 2 nolu ve C lek tahkimatları ve Sirderya boyunca ele geçirilmiş bölgeler Sirderya Askeri Mıntıka İdaresini oluşturmaktadır...*" (PSZRİ, Polojeniye o Voyennom Ustroystve Kirgizskoy 526) şeklindeki ar emri ile ilk kez sınırlar daha belirgin ifade edilerek, C lek'e kadar ilhak edildiğii ilan edilmiştir. Yayınlanan ar emrinin içeriğinde yer alan askerii ve idari hükümler, Türkistan Askeri Valiliğinin yönetim tarzını belirleyen temel kaideleri oluştururken, C lek'in alınmasıyla da Türkistan şehrinin yolu Ruslara açılmıştır. Dolayısıyla bundan sonraki hedef doğrudan Türkistan şehri olmuştur. Orenburg askerii valisi Katenin'in izinden giden halefi Bezak, Sirderya askerii mıntıkasını y lendirecek olan Orenburg Ordu Komutanlığına 1862'de M. G. ernyayev'i getirmiştir (Brejneva 106-117). Türkistan Askeri Valiliğine giden sürecin etkin olarak hızlandırılması ve y lendirilmesinde ernyayev'in yönetimi ve faaliyetleri oldukça belirleyici olmuştur. 1861 yılına kadar işgal edilen bölgelerde yönetim organizasyonun oluşturulma sürecinin başlaması ve bu sırada hedefin Türkistan şehri olması ileride kurulacak askerii valiliğın adının da Türkistan olmasında belirleyici rol oynamış olmalıdır.

Türkistan Askeri Eyaleti ve Sınırları

Rusların yeni kurulan Askeri Mıntıka bölgelerinde yerleşmelerinden sonra doğuda Yedisu (Verniy), batıda Sirderya Askeri Mıntıka idareleri birleştirilmiş (26 Aralık 1863), 1864'te aynı anda harekete geçmeleri ile başlatılan işgal saldırıları sonucu Evliyata (4 Haziran 1864), Türkistan (12 Haziran 1864), Çimkent (22 Eylül 1864) ilhak edilmiştir (Halfin 104). imkent'in işgali ile Sirderya ve Yedisu Askeri Mıntıka İdareleri fiil  olarak birleştirilmiş, Hokand Hanlığının sınır m stahkemleri Hokand Hanlığı için elden çıkmıştır. Dolayısıyla Hokand Hanlığının savunma hazırlığı olmayan i kısımları Rus işgallerine karşı savunmasız hâle gelmiştir. İşgaller için görece müsait bir zemin elde eden arlık, birleştirilen Askeri Mıntıka Bölgesi'nin adını Yeni Hokand Askeri Mıntıka İdaresi olarak değiişirmiştir. Başında General ernyayev'in bulunduğu askerii idare, saldırılarına ara vermeden devam etmiş, 1 Ekim 1864'te stratejik ve ticari açıdan bölgenin en önemli şehri Taşkent'e işgal girişiminde bulunmuştur. Ancak bu saldırı Alimkul komutasındaki Taşkent Hokand birlikleri tarafından İkanı köyü yakınlarında p sk rt lm ştir (Syarkovskiy 876-877). İşgal edilen bölgelerde karşı saldırıları engellemek, bölgeye daha kuvvetli yerleşmek amacıyla

Yaklaşık bir yıl içerisinde hazırlıklarını tamamlayan General ernyaev, 15 Haziran 1865'te saldırdığı Taşkent'i, sokak aralarına kadar süren çatışmaların ardından 17 Haziran'da işgal edebilmiştir (Terentyev 85). Ruslara karşı büyük bir mücadele azmi gösteren Hokand Hanlığı savunma komutanı Alimkul'un  l m , Taşkent'in düşmesinde belirleyici bir rol oynamıştır. Taşkent'in işgalinden sonra valiliğin idare merkezi, Türkistan şehrinden Taşkent'e taşınmıştır.

Taşkent'in Ruslar tarafından işgal edilmesi  zerine Buhara Emiri Muzafferhan Cizak, Uratepe ve Hocent'i hâkimiyeti altına almış; buna bağlı olarak da Taşkent'i işgal eden Rus birliklerinin Çimkent'e çekilmelerini istemiştir (Halfin 214). Ruslar ilk olarak Buhara emirine saldırmaya cesaret edememişlerse de bir tampon bölge oluşturma gayretine girmişlerdir. Bu amaçla önce Nau (17 Mayıs 1866) (Doneseniye Generala D.  . Romanovskogo 60), sonra Hocend (24 Mayıs 1866) (Mamadaliyev 95), Yenikurgan, Uratepe ve son olarak 18 Ekim 1866'da Cizak işgal edilerek (Terentyev 373), tampon bölge oluşturulmuştur. Diğer taraftan Ruslar böylece Taşkent, Hokand, Belh ve Buhara yollarını birbirine bağlayan önemli bir kavşak noktasında bulunan Hocend'i alarak bölgenin kontrolünde önemli bir üstünlük kazanmışlardır.

Türkistan Askeri Valiliğinin Kurulması

1865 yılında kurulan Türkistan Askeri Bölge  daresi, Taşkent ve Hocent'in alınmasından sonra 11 Temmuz 1867 tarihinde yayımlanan arlık Geçici Nizamnamesi ile Türkistan Askeri Valiliğine d n şt r lm ştir. Nizamnameye göre Türkistan Askeri Valiliği sınırları;

1. Çin ile askeri ve idari sınırların hanlıklar ve Çin toprakları temelinde belirlenmesi
2. Türkistan Askeri Valiliğinin sınırları: a). Batı Sibirya Askeri Valiliği sınırı Tarbagatay dağları ve Semipalatinsk Vilayeti içerindeki Sibirya Kırgızları (Kazakları) bölgesine kadar, (yani) Balkaş gölüne, devamında Balkaş gölü ortasından güney batı ucuna, buradan da düz bir şekilde uy nehrine, devamında Sarısu nehrine döküldüğü yere kadar ve b). Orenburg Askeri Valiliğinden ise Aral Gölü kuzeydoğu

ile şekillenmiştir (*Obzor Semireçenskoj* 1882 1). Buna göre doğu sınırları Tyanşan, Han Tengri, Terskeydağ, Küngey Aladağ, İli Nehri'nin doğusundaki Aladağ zirvelerinin batı yakaları şeklinde belirlenmiştir (*Obzor Semireçenskoj* 1895 1). Çarlık yönetimi sınırları, Türkistan'da yürüttüğü siyasi, ekonomik, askerî çıkarlarına uygun olacak şekilde belirlemiştir. Siyasi ve ekonomik bütünlük arz edecek olan Issık Göl, İli, Üç Kurgan'dan Sirderya'ya kadar doğu sınır hattını, kuzeyden Ak Mescit, İli ve Raim, batıdan Sirderya'nın bütün sol tarafındaki topraklar ile Çarçarı müstahkemine kadar; güneyden de Sirderya nehri boyunca bölge sınırını şekillendirmiştir (*Obzor Sırdarinskoy* 1904 1). Dolayısıyla yeni kurulan bu askerî idarenin sınırları Türkistan coğrafyası için stratejik, siyasi, ekonomik ve kültürel merkez niteliği taşıyan Taşkent'in etki alanına göre oluşturulmuştur.

Türkistan Askerî Valiliğine, 1867 yılında olağanüstü yetkiler ile vali olarak general K. P. von Kaufmann görevlendirilmiştir. 1868 Ocak ayında Hokand Hanlığı ile anlaşma sağlayan vali von Kaufmann, ilk iş olarak Buhara Emirliği üzerine saldırmıştır. 1 Mayıs 1868'de Semerkand yakınlarındaki Çupanata'yı ele geçiren Rus birlikleri, önce Kattakurgan'ı, 9 Haziran'da da Semerkand'ı işgal etmiştir (Kostenko 309). Rus baskısı karşısından askerî direnişin yetersiz kalması üzerine, 23 Haziran 1868'de, dönemin Buhara Emiri Muzafferhan, Türkistan Askerî Valisi von Kaufmann ile Semerkand ve Katta Kurgan'ı Ruslara bırakıp, Rus Çarlığı'nın vassalı statüsüne düştüğü Şehr-i Sebz antlaşmasını imzalamak zorunda kalmıştır. Antlaşmayla Rus işgal sınırları içerisine Semerkand, Kattakurgan, Cizak, Uratepe ve Hocend dahil edilmiştir. 1870 yılında Matça, Falgar, Kştut ve Magian gibi bölgelerde işgal edilerek, Zarefşan Vadisinin tamamı Rus hâkimiyetine girmiştir (Trever vd. 239). Ruslar tarafından işgal edilen bu bölgede Askerî Vali emri ile Zarefşan Askerî Mıntika İdaresi oluşturularak (29 Haziran 1868), Türkistan Askerî Valiliğine bağlanmıştır. 1871'de Sivil idare yetkisi de askerî mıntika komutanına verilmiş olan Askerî Mıntika idaresi, Semerkand ve Kattakurgan vilayetlerine bölünerek, Türkistan Askerî Valilik emirlerine göre yönetim planı uygulanmıştır (RGİA NSB 29).

1886 Nizamnamesi ile Zarefşan Askerî Mıntika İdaresinden dönüştürülen Semerkand Askerî Eyaleti, Türkistan Askerî Valiliğinin güneybatısında Buhara Emirliği ile sınırdadır. Türkistan, Zarefşan ve Hisar sınırları vilayetin batı, güney ve doğu sınırlarını oluşturmuştur. Sirderya, Zerafşan ve Sanzar

nehirleri sayesinde, bölge tarım üretimi yapılan önemli eyaletlerinden birisidir (*Obzor Samarkandskoy 1898* 1-21). Eyaletin baş şehri Semerkand, Zerefşan nehrinin sol kıyısında kurulmuştur. Semerkand Vilayetinin doğu kısmını Tyanşan/Tanrı dağları oluşturmaktadır. Vilayetin diğer bir şehri Pencekent'tir. Eyaletin ikinci vilayeti, arazilerini Sirderya, Aksu ve Hoca Bakırgan nehirlerinin suladığı verimli topraklara sahip Hocend'dir. Vilayetin idare merkezi yine Sirderya nehrinin sol tarafına kurulmuş Hocend şehridir. Aksu nehri üzerinde kurulu Uratepe ise vilayetin ikinci önemli şehridir (*Obzor Samarkandskoy 1901* 94). 1866 yılında oluşturulan Cizak şehrinin merkezlik ettiği Cizak Vilayeti ise Semarkand Askerî Eyaletinin güneybatı arazisini oluşturmuştur. Eyalete bağlı olmak üzere kurulan ve Zarefşan nehrinin suladığı Kattakurgan Vilayeti'nin merkezi yine Kattakurgan şehridir. Burası fiziki, siyasi ve beşeri anlamda Semerkand vilayetinin devamı niteliğindedir (*Obzor Samarkandskoy 1905* 87). Dolayısıyla Semerkand Eyaleti dört vilayete ayrılmış olup, bölgesinde Türkistan'ın tarihî ve kültürel olarak temayüz etmiş beş önemli şehre sahip bir eyaleti olma özelliği taşımıştır.

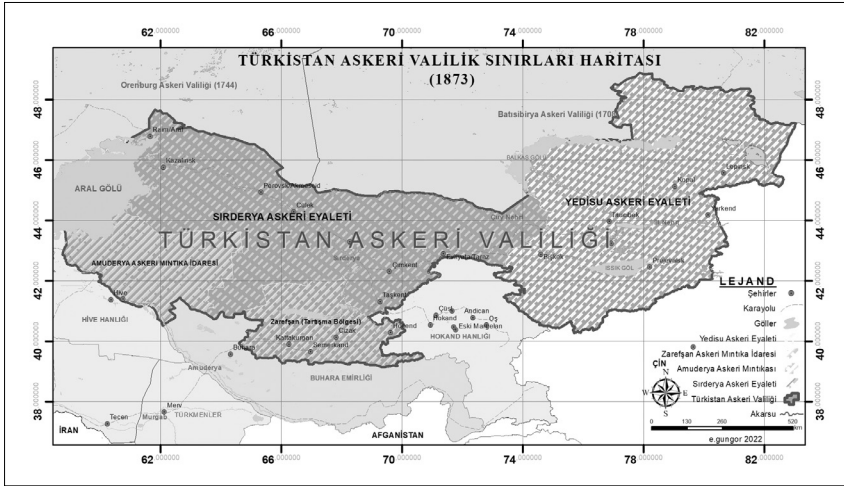
Türkistan Askerî Valilik Sınırlarının Genişlemesi

Buhara Emirliği doğu ve kuzey, Hokand Hanlığının kuzeyini işgal ederek Türkistan içlerine giren Ruslar, XVIII. yüzyıldan itibaren işgal etmeye çalıştıkları Hazar'ın doğusundaki topraklar için daha kuvvetli bir şekilde saldırılara başlamışlardır. Kafkas, Orenburg ve Türkistan Askerî Valilikleri tarafından üç koldan Rus saldırısına maruz kalan Hive Hanlık merkezi, 2 Haziran 1873'te düşmüştür (Lobiseviç 598). 12 Ağustos 1873'te Hive Hanlığı ile Rusya arasında, Rus hâkimiyetini Hive'nin tanıdığı bir antlaşma (Gendemin Antlaşması 24 Ağustos 1874) yapılmıştır (Gendeminanskiy Mirny Dogovor 348-351). Böylece Türkistan'da hüküm süren tüm hanlıklar Rus Çarlığı hâkimiyetine girmiştir. Hive Hanlığı ve Rus sınırları anlaşmanın 2., 3. ve 4. maddesinde ele alınmıştır. Buna göre;

2– Rus ve Hive toprak sınırları Amuderya boyundaki Kukertli'den aşağıya nehir boyunca Amuderya'nın en batı ucuna kadar, buradan Aral gölüne döküldüğü yere kadar; devamında göl sahili boyunca Urgu üzerinden Üst Yurt'un güneyine kadar. 3– Amuderya'nın bütün sağ kıyası boyundaki araziler Hive'nindir. Hive'nin batısındaki Han'a bağlı göçerler Rus hakimiyetine geçerler. ... Sol yakadaki araziler mülkiyeti yerel beylerde kalmak üzere Rus hakimiyetindedir.

4– ... (Amuderya'nın Buhara Emirliği sınırları kısmı) sağ kıyısındaki kısım Buhara emirliğine devredilecektir... (Gendeminanskiy Mirny Dogovor 349)

Hive Hanlığından ilhak edilen Amuderya'nın sol kıyısı için, Zerafşan Askerî Mıntıka Bölge İdaresinde izlenen yönetim sistemi gibi özel statülü Amuderya Askerî Mıntıka İdaresi kurulmuştur (Abaşın vd.). Her iki idari mıntıkanın da özel statü ile organize edilmesinin temelinde, birincisinin Buhara Emirliğini, ikincisinin ise Hive Hanlığı topraklarının ve ahalisinin kontrol altında tutulma isteği yatmaktadır.

Harita 4. *Hive Hanlığı'nın İşgali (1873) Sonrası Türkistan Askerî Valilik Sınırları*

Hive Hanlık topraklarının ilhakı Sirderya'nın sağ yanı ile sınırlı kalmamış, daha önce askerî mıntıka idareleri bağlamında fiilen işgal altında tutulan Hazar Gölü'nün doğusundaki Türkmen toprakları Çar tarafından ilan edilen 6 Mart 1874 tarihli geçici kararname ile resmen *Hazarötesi Askerî Mıntıka İdaresi* adıyla Rus Çarlığı'nın toprakları hâline getirilmiştir (Vasilev ve Vasilev 42). Bu kararname ile Hazar'ın doğusundaki Çarlık sınırları kısmen de olsa şekillenmeye başlamıştır. Ancak Çarlık, özellikle güney sınırlarını kesin olarak belirlememiştir. Bunun temel sebebi, bölgede askerî bir yönetim kurulması ve işgallerin Türkmen boyları aleyhine genişletilmesi politikasıdır. Bu bağlamda 1874 tarihli kararname ile oluşturulan yeni idari bölge; Kızılsu müfrezesinin kontrol hattı içerisinde bulunan Çeleken,

Ogurçin ve diğerleri ile Mangışlak yarımadasının tamamı ve batıda Hazar Gölü'nün doğu kıyıları ile Hive Hanlığı sınırına kadar olan alandan oluşmuştur (Vasilev ve Vasilev 42). Tekrar etmek gerekirse güney sınırı bu tarihte tespit edilmemiştir.

Hive Hanlığı'nın işgalinden sonra (1874) sınırları tekrardan şekillenen Sirderya Eyaleti, Taşkent, Çimkent, Evliyata, Perovsk ve Kazalinsk olmak üzere beş vilayetten, Türkistan Askerî Valiliğinin başkenti statüsündeki Taşkent ve Amuderya Askerî İdare Mıntukası da dâhil yedi ayrı birimden oluşmuştur. Taşkent vilayeti dâhilinde Nikolesk, Troitsk, Çernyayevsk, Konstantinovsk, Kaumansk, Fogelev, Çinaz, Bogoreditsk, Zengiata, Kaunçi, Pskent, Toytepe gibi köyler dönemin öne çıkan yerleşim yerleridir (*Obzor Sırdarinskoy 1892* 18). Çimkent Vilayeti, Taşkent'in kuzeyinde bulunup merkezi Çimkent şehridir. Vilayetin diğer bir şehri ise (Yesi) Türkistan'dır. Sayram, Çubar, İkan, Arıs, Badam, Aksu, Buranday, Burcar, Çayan ve Bugun önemli tarım üretim merkezleri olarak karşımıza çıkmaktadır (*Obzor Sırdarinskoy 1895* 100-107). Talas nehrinin sol tarafında kurulu Evliyata şehrinin merkezlik ettiği Evliyata Vilayeti ise Merke, Karabalta, Golovaçevk, Çakpak ve Akırtübe gibi köylerden oluşmuştur. Sirderya Eyaletinin kuzeybatı ucunda bulunan vilayet, Sirderya nehrinin sağ kıyısında bulunan Perovsk (Akmescid) şehrinde idare edilmiştir (*Obzor Sırdarinskoy 1893* 18). Halkının çoğunluğu göçerlerden oluşan Kazalinsk Vilayeti, Sirderya'nın aşağı kısımlarını oluşturmuş olup bu nehrin sağ kıyısında kurulu Kazalinsk şehrinde idare edilmiştir. Vilayet organizasyonundan farklı olmak üzere Amuderya Askerî Mıntika İdaresi otonom, özel statülü bir idari sistem çerçevesinde yönetilmiştir (*Obzor Sırdarinskoy 1893* 4-8). Ancak halk vergi, eğitim ve adli olarak diğer vilayetlerdeki gibi idare edilmiştir. Sirderya eyaletinin Semerkand eyaleti ile sınırı Kızılkum çölü ortasından çekilen bir hat ile oluşturmuştur. Amuderya Askerî Mıntikasının merkez şehri, Hive Hanlığı şehri Hanki'nin karşısında kurulmuş Petro Aleksandrovsk garnizonu olmuştur (*Obzor Sırdarinskoy 1889* 9).

Türkistan Askerî Valiliğinin kurulmasıyla (1867) oluşturulan Yedisu eyaleti, Tyanşan dağları ve düzlüklerden oluşan otlakları, Doğu Türkistan ve Moğol bozkırlarına uzanan geçitleriyle oldukça stratejik bir öneme sahip olmuştur. Aral Gölü havzasına açılan Çu, Balkaş Gölü havzasını besleyen İli, Karatal, Aksu, Lepsi, Ayaguz nehirleri ile hayat bulan bölge, güneyinde Issık Göl'ü barındırmıştır. Almata nehir kıyısında kurulmuş Almata (1868) (Verniy)

şehrinden idare edilen eyaletin Almata vilayeti, batıdan Semipalatinsk eyaletinin (Önce Batisibirya, sonra Bozkır Askerî Valiliklerine bağlı) Karkalinsk Vilayeti, güneybatıdan Bişkek, Karakol (Prjevalsk), doğudan Yarkend, kuzeyden Kopal vilayetleri ile çevrili olup, eyaletin merkezinde yer almıştır (*Obzor Semireçenskoy 1884* 2-3). Eyaletin kuzey doğusunda Kopal şehri merkezli Kopal Vilayeti yer almıştır. Kuzeyde Balkaş gölü ve İli nehri boyunca ilerleyen sınır, doğu yönünde Yarkend'in kuzey sınırına, devamında Çulak Sırtları, Kazan Geçidi, güneyde Çin sınırı ve Altınemel Sırtlarıyla çevrili bölge Kopal vilayetini oluşturmuştur. Eyaletin kuzeyinde Lepsinsk şehrinden idare edilen Lepsinsk Vilayeti (1883) kuzeybatı ve kuzeyden Semipalatinsk, doğu ve güneyden Çin sınırı ile çevrilidir (*Obzor Semireçenskoy 1887* 1). Eyaletin batısında bulunan ve Çu Nehri'nin hayat verdiği Bişkek Vilayetinin yönetim merkezi yine Bişkek (Şehir statüsü 1882) şehridir. Yedisu Eyaletinin Çin ile sınırını oluşturan dağlık ve ormanlar ile kaplı arazide bulunan doğudaki Yarkend vilayeti, Usak suyu kenarında kurulu az nüfuslu Yarkend şehrinden (Şehir statüsü 1883) idare edilmiştir. Eyaletin güneydoğu kısmını oluşturan Karakol (Şehir statüsü 1878) (Prjevalsk) vilayeti, Issık Göl'ün güneydoğu kıyısı, Karakol suyu kenarında kurulmuş Prjevalsk garnizon şehri vilayet merkezidir (*Obzor Semireçenskoy 1885* 1-2).

Batıda Hive Hanlığını vassal hâle dönüştüren Türkistan Askerî Valisi General von Kaufmann, bölgenin tarım üretim merkezi Fergana Vadisi'ni işgal etmek için fırsat kollamıştır. Bu fırsatı da çok geçmeden elde eden Kaufmann, Hokand Hanlığı içerisinde meydana gelen idari sorunlar ve Ruslara karşı başlayan huzursuzluk durumu bahanesiyle müdahalede bulunmuştur: 1875'te Pulathan tarafından Ruslara karşı başlatılan mücadele başarısız olmuş ve 1875 yazında başlatılan karşı harekât, 1876 yılı başlarına kadar sürmüş ve işgal ile sonuçlanmıştır. 10 Şubat 1876'da Türkistan Askerî Valiliği tarafından yayımlanan valilik emriyle Hokand Hanı Nasireddin'in, Hokand'ın Rus Çarlığı'na katılmasını kabul ettiği ilan edilmiştir (Ot Okrujnago Ştaba Turkestanskago Voennago Okrug). Ardından da 6 Mart 1876 tarihli Türkistan Askerî valisi iradesiyle Hokand Hanlığına son verilmiş, yerine Fergana Vilayeti kurulmuştur. Vilayetin sınırları;

1. Kokand Şehri, 2. İlçeleri: Kokand, Margelan, Andican, Oş, Çimion, Namangan ve Çüst'tür. Detaylı ilçe sınırları, Hokand Hanlığının beylik ve Serkerlik idari sınırları çerçevesinde oluşturulacaktır: Ho-

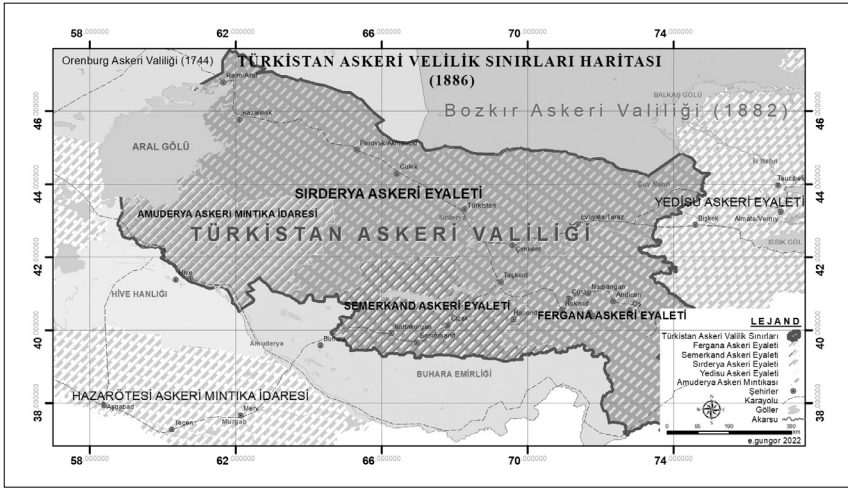
Hokand Hanlığı toprakları iken Türkistan Askerî Valiliğinin Fergana Eyaletine dönüşen bölge, etrafı karlı dağlarla çevrili ve kuzey batısından geçen Sirderya nehri suları tarafından sulanan, tarım üretimi konusunda merkezi nitelik taşımakta; Andican, Hokand, Margelan, Namangan, Oş ve Pamir olmak üzere altı büyük idari bölgeden oluşmaktaydı (*Obzor Ferganskoy 1887 1-2*). Eyalet askerî valisinin oturduğu Yeni Margelan (Daha sonra Skobelev) şehri, kadim Margelan şehrinin kuzey yakasında kurulmuştur. Şehir aynı zamanda Margelan Vilayetinin de merkezidir (*Obzor Ferganskoy 1899 23*). Pamuk üretim ve ticaretinin önemli noktalarından olan Hokand şehri Hokand vilayetinin başşehri görevini üstlenmiştir (*Obzor Ferganskoy 1887 1-2*). Namangan ve Oş şehirleri aynı adlarla anılan vilayetlerin merkezi olmuşlardır. Fergana bölgesinde üretim, ticaret ve nüfus bakımından öne çıkan yerleşim bölgeleri olarak Çüst (1887'ye kadar şehir statüsünde) Calalabad, Gorçakov, Çimion (1886'ya kadar vilayet), Vaydil, Üçkurgan, Kuva, Şaarihan, Assake, Argen, Rusköy sayılabilir (*Obzor Ferganskoy 1899 40*).

1867 yılında kurulduğu tarihten 1886 yılına kadar geçici nizamname ve Türkistan Askerî Vali kararnamele ile yönetilen Türkistan Askerî Valiliğinin yönetim esasları, 11 Haziran 1886'da yayımlanan Türkistan Askerî Valiliği Nizamnamesi ile değişmiştir. Nizamnameye göre sınırlar:

1. Türkistan Bölgesi 3 eyaletten oluşur: Sirderya, Fergana ve Semerkand.
2. Sirderya Eyaleti, Amuderya Mıntıkası ve beş İlçeden: Kazalinsk, Perovsk, Çimkent, Evliyata ve Taşkent meydana gelir.
3. Fergana Vilayeti, Hokand, Margelan, Andican, Namangan, ve Oş olmak üzere beş ilçeden müteşekkildir.
4. Semerkand Vilayeti, Semerkand, Kattakurgan, Hocend ve Cizak olmak üzere dört ilçeden oluşur. (PSZRİ, Polojenie ob Upravlenii Turkestanskago Kraya i II. Pravila 595)

şeklinde belirlenmiştir. Sirderya ve Yedisu eyaletleri 1867-1886 yılları arasında 1867 Geçici Nizamnamesine, Zarefşan Askerî Mıntıka İdaresi Türkistan Askerî Valiliği Geçici Kararnamesine, Amuderya Askerî Mıntıka İdaresi 1874 Geçici Hazarötesi Nizamnamesine, Fergana 1873 tarihli ama yayımlanmayan yine Türkistan Askerî Valiliği kararnamesine göre yönetilmişlerdir. Dolayısıyla uzun bir süre Türkistan Askerî valiliği için bütüncül bir idari sistem uygulanmamıştır. Türkistan Askerî Valiliğinin sınırları 26 Aralık 1897 tarihindeki Savunma Nezareti komisyon kararına

binaen Çarlık Kararnamesi (1899) sonucunda Hazarötesi ve Yedisu (tekrar) eyaletlerinin katılımıyla yeniden şekillenmiştir (PSZRİ, O Grajdanskom Pereustroystvo Sredneaziatskih 710). 11 Haziran 1899 tarihli Kararname ile 1897 (Savunma Nezareti komisyon kararına binaen) yılından itibaren Türkistan Askerî Valiliği, 1917 Rus Çarlığının dağılmasına kadar süren klasik denebilecek sınırlara ancak ulaşmıştır. Buna göre idari açıdan Sirderya, Yedisu, Fergana, Semerkand ve Hazarötesi (Zakaspiyski) olmak üzere beş eyaletten oluşmuştur.

Harita 6. 1886 Yılı Nizamnamesine Göre Türkistan Askerî Valilik Sınırları
Hazarötesi Askerî Valiliğinin Türkistan Askerî Valiliğine Katılması

Hive Hanlığı'nın 1873'te işgalinden sonra Ruslar Türkmen boylarını da Çarlık hâkimiyetine almak için 1874 itibariyle saldırı başlatmışlardı. Ancak bu saldırılar Türkmenlerin güçlü direnişi ile karşılaşmış ilerlemeleri hayli vakit almıştır. Özellikle Göktepe Kalesi'ndeki kanlı mücadeleler sembol olmuştur. Ruslar Göktepe'ye iki kez saldırmışlar, birincisinde (1879) ağır yenilgi ve çok sayıda kayıpla geri dönmek zorunda kalmışlardır. 1879 yenilgisinden sonra Rus Çarlığı vakit kaybetmeden 1880 Mart'ında tekrar hazırlıklara başlamıştır. Kızılsu ve Çekişler Üsleri Göktepe'ye ikinci saldırı için hareket noktası olarak kullanılmış, Türkistan Askerî Valiliğine bağlı Fergana Eyaleti Askerî valisi General M. D. Skobelev saldırılar için görevlendirilmiştir (Makşeyev 356). Temmuz 1880 itibariyle Türkmenler üzerine ilk saldırılar başlamıştır.

Aralık 1880'de Göktepe'ye saldırılar yoğunlaştırılmış, yoğun çatışmalar sonucunda ancak bir yıl sonra Ruslar, 16 Ocak 1881'de Göktepe'yi işgal edebilmişlerdir. İlhak edilen bu bölgelerde dahil olmak üzere daha önceki Hazarötesi Askerî Mıntıka İdaresi 18 Mayıs 1881 tarihli Çar kararnamesi ile Kafkas Askerî Valiliğine bağlı Hazarötesi Askerî Eyaleti oluşturulmuştur (PSZRİ, O Prisoedinenii k İmperii Zanyatoy Naşimi Voyskami Territorii Türkmenov 66). Kararnamede sınırlara yer verilmemiştir. Dolayısıyla 1881 yılına kadar ve bundan sonraki işgal edilen bölgeler bu eyalet sınırlarına dâhil edilmiştir. 1874 yılında kurulan Hazarötesi Askerî Eyaletinin sınırları uzun süren değerlendirme ve görüşmeler sonucunda kısmen de olsa ancak 1897 yılında netleşmeye başlamıştır. Vilayetin kuzey sınırlarının belirlenmesi için 1893 yılında oluşturulan komisyon 1897 yılında Ural Askerî Vilayeti ile sınırları belirlemiştir. Buna göre; Hazar Gölü kuzeydoğu kısmında bulunan Kızılcar'dan başlayan sınır, doğuya doğru Barkın Kümbeti, Karabulak yolu, Surgem ve Besbay kümbetinden Sam Gölü'nün güney kıyılarına, devamında gölün doğu kıyılarına çıkmadan güneye evrilip, Köksengir Höyüğü'nden Sulam'a, Sam Gölü kaynaklarından Aral Gölü kıyısı boyunca Urgan'ya kadar ulaşmıştır (*Obzor Kaspiyskoy 1891 2-5*). Hazarötesi Askerî Eyaleti ile Hive sınırı 24 Ağustos 1873 tarihindeki anlaşma metninde yer aldığı hâli ile kalmış, kesin olarak belirlenmemiştir. Ancak bu konuda Kafkas Askerî Valiliğinin 1885 yılında belirlediği, Aral kıyısındaki Urgan'dan Ust Yurt doğusundan Amuderya ağzının Hive Hanlığı'na bırakılarak, Tamargöl, Şaudırdın, Akçeganak suyunun kurduğu ağzı ve Aybuşir, Deykesken Kalesi, Urunderya ve Sarı Kamış Gölü'nden Kuru Göl'ün güneyinden doğu kıyılarına, buradan sınır doğuya kıvrılarak Çarışlı'ya, Çarışlı'dan güneydoğu yönünde Göknavat ve Aknavat, Deükale, Laylı ve Sagac ve Amuderya'ya 21,3 km. (20 verst) batıdan Daya Hatun'da son bulmuştur (*Obzor Kaspiyskoy 1898 3-4*). Hazarötesi Askerî Vilayeti doğu sınırının Buhara Emirliği ile olan kısmı, Daya Hatun'dan başlayıp, Amuderya'nın 21,3 km. derinlikte (20 verst) batısı boyunca Bosag köyüne kadar uzanmıştır (*Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1892 2*). Dolayısıyla Amuderya'nın batısındaki verimli topraklar Buhara Emirliği'ne bırakılmıştır.

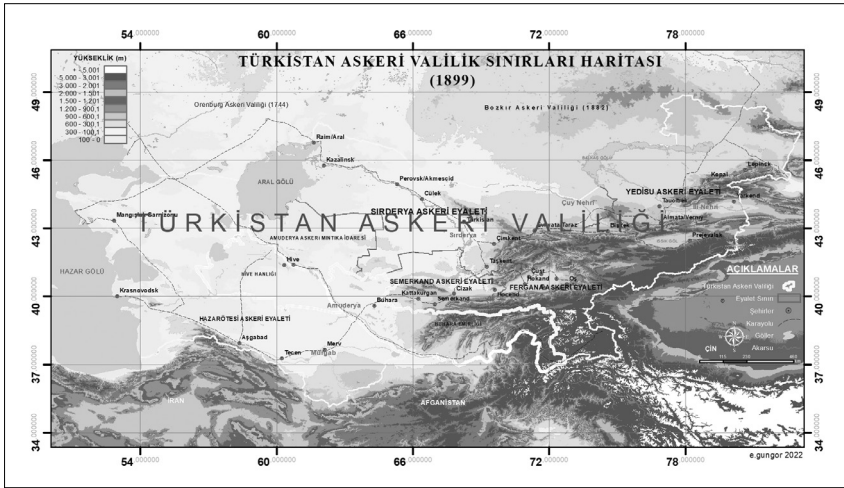
Hazarötesi Askerî Eyaleti güney sınırının Afganistan kısmı 29 Ağustos – 10 Eylül 1885 tarihleri arasında Londra'da yapılan görüşmeler sonucu İngiltere ile imzalanan protokol ile belirlenmiştir. Buna göre Bosaga köyünün 2 verst güneybatısından başlayan sınır, önce güney, sonra güneybatı yönünde ilerleyerek Karatepe Hurd'a; buradan batı yönünde Oykum, Göküm, Çiçli'ye,

Çiçli'den güney yönünde 2 km sonrasında tekrar güneybatı yönünde Nukgöz dağı, İmamşerif Dağı, Parandoz kalesi, Hoca Bogurdak kaynağına, sonrasında Murgab nehri sol kıyısı boyunca Hantep'e'den Karaul Han yoluna kadar, buradan güneydoğu yönünde Tophan, Polingoval kalesinden Çilduhter, Kuşku Nehri boyları, Koşaçonga Dağı, Eğrigök Suyu, Zülfikar geçidi, Çakmaklıyonga Dağı, Tecen Nehri boyunca uzanmıştır (*Sbornik Geografışeskih ... 7-81*). Buradan sonra batı yönünde İran sınırı başlamıştır. Vilayetin İran sınırı 9 Aralık 1881 ve 27 Mayıs 1895 tarihlerinde Tahran'da yapılan görüşmeler sonucunda belirlenmiştir. Zülfikar Geçidi'nin kuzeyinden başlayan sınır kuzeybatı yönünde Tecen Nehri boyunca Kadcar kalesine, Humlitempe kurganı, Saatbay, Çaaça köyü, batı geçidi Derbend, Arçingana Suyu batısı, Deyça Suyu, Kazgan Dağı karşı, İran köyü Arçingan, Hoşatepe Kurganı, Kürankale, Kisarkale, Mirkale köyü, Ziraku çıkıntısı, Kolinsu, Kızıl Kotal, Karatepe, Kulyar, Berdar çıkıntısı, Gulül, Urt, Mirza, Şahşah, Çopan, Semasur, Koniçihar, Kenara, Hayrabad yolu, Dolança, Kopet Dağı çıkıntısı, Arvaz, Deynesu Çayı, Sumbar Suyu, Duslutepe Sumbar Çayı, Çandır Vadisi, Karazig Dağ, Kunugan Dağ, buradan Çandır çayı boyunca Çakankale Köprüsü, Eşekmeydan çıkıntısı, Sağirimdağ, Songudağ, Sumbar Çayı'nın Artek Nehri'ne döküldüğü ağız, Çat Yolu, buradan Artek nehrinin Hazar Gölü'ne döküldüğü yere kadar uzanmıştır (*Obzor Kaspiyskoy 1898 10-12*). Hazarötesi Askerî Vilayetinin batı sınırının tamamını Hazar Gölü oluşturmuştur.

Böylelikle Hazar'ın doğu kanadının işgali 1839'dan 1890 yılına kadar 51 yıllık süreçte kuzeyden güneye işgal edilerek (Detaylı bilgi için bk. Şahsi 80-130), 6 Şubat 1890 tarihli Geçici Nizamname'de "*Hazarötesinde düzenin sağlanması konusunda idareden Savunma Nezareti ve yerel yönetimden eyalet askerî komutanı sorumludur*" (PSZRİ, Polojenie ob Upravlenii Zakaspiyskoy Oblast 71) ifadesiyle belirtildiği üzere Kafkas Askerî Valiliğinden ayrılmıştır. Başına da askerî vali General Kuropatkin atanmıştır (Zapiski Generala Kuropatkin 72). Bu kararname ile ayrı bir askerî valilik statüsü kazanan Hazarötesi'nin sınırları,

... Hazar gölünün doğu kıyıları boyunca güneyde Afganistan ve İran ile belirlenen sınırlara kadar, kuzeydoğuda doğuya doğru nüfusun bulunduğu tüm alanlar Amuderya'nın sol kıyısına kadar, sonrasında Hive hanlığı ile birleşir, son olarak kuzeyde Ural eyaleti ile sınırdaştır. (PSZRİ, Polojenie ob Upravlenii Zakaspiyskoy Oblast 71)

şeklinde belirlenmiştir. Hazarötesi Valiliği Aşkabad, Merv, Tecen, Kızılsu ve Mangışlak vilayetlerinden oluşmuştur. Savunma Nezareti'nin 3 Mayıs 1893 tarihli kararname ile Aşkabad ve Merv merkezli askerî ve adli düzenlemeler yapılmış, ancak sınırlarda herhangi bir değişiklik olmamıştır (PSZRİ, O Komandirovanii v Zakaspiyskuyu Dvuh Çinov 246). Askerî valilik statüsü yaklaşık 9,5 yıl süren Hazarötesi Valiliği, 26 Aralık 1897 tarihli Savunma Nezareti komisyon kararı gereği, Çarlığın 11 Haziran 1899 tarihli Kararnamesi'ne binaen Türkistan Askerî Valiliğine dahil edilerek, eyalet statüsünde idareye geçilmiştir (PSZRİ, O Grajdanskom Pereustroystve Sredneziatskih Oblastey 710). Dolayısıyla 1834'te Novo Aleksandrovsk müstahkeminin oluşturulmasından 1899 yılına kadarki süreçte Hazarötesi Bölgesi'nin üst yönetiminde, önce Orenburg Askerî Valiliği (1834 – 1870), ardından Kafkas Askerî Valiliği (1870 – 1890), müstakil Askerî Valilik (1890 – 1899), son olarak da Türkistan Askerî Valiliği (1899 – 1917) olmak üzere dört kez idari statü değişikliği yapılmış, ayrıca aynı anda farklı birimler farklı Askerî valiliklere bağlı olmak üzere düzensiz bir idari yönetim izlenmiştir.

Harita 7. 1899 Düzenlemesinden Sonra Klasik Türkistan Askerî Valilik Haritası

1899 yılına kadar büyük oranda fiili, 1899 yılından itibaren ise resmen Türkistan Askerî Valiliğine bağlanan Hazarötesi Eyaleti, Buhara emirliği ve Hive Hanlığı'nın batısında, İran ve Afganistan'ın doğusunda, Hazar Gölü'nün tüm doğu kıyısı arasında kalan bölgede yer almıştır. Murgab, Tecen, Artek, Sumbar ve Çandır akarsuları bölgeye hayat veren nehirlerdir

(*Sbornik Geografiçeskih ...* 7-81). Eyaletin ekilebilir arazilerinin merkezi niteliğindeki Aşkabad vilayetinin idari merkezi Aşkabad şehridir. Ruslardan önce Ahalteke Türkmenlerinin merkezi olan bölgede Göktepe Kalesi ve Kızıl Arvat önemli yerleşimlerdenidir (Obzor Kaspiyskoy 1891 3). Kızılsu (Krasnovodsk) Vilayeti, Rusların bölgede yaptıkları işgallerin üssü olan mezkûr şehirden yönetilmiştir. Cebel, Bala İşem ve Kazancık gibi yerleşimler vilayetin önemli ticari merkezleri olarak değerlendirilebilir. Türkler için tarihi ve kültürel kıymete sahip Merv şehri, Merv Vilayeti'nin merkezinde yer almış, bölgenin buğday başta olmak üzere tahıl üretiminin üssü olmuş ve ticari kavşak niteliği taşımıştır. Bayram Ali ve Kuşça öne çıkan yerleşim yerleridir (*Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1892* 2). Tecen nehrinin büyük oranda hayat verdiği Tecen Vilayeti, Tecen Deltası başlangıcında bulunan küçük bir kasaba formatında Karrıbent şehrinden idare edilmiştir (PSZRİ, remennoe Polojenie ob Upravlenii Zakaspiyskoy 72). Serahs, Artık, Kahka ve Duşak bölgenin önemli yerleşim yerleri olarak görünmektedir (*Obzor Kaspiyskoy 1903* 3-4). Hazarötesi Eyaleti'nin kuzey arazisini oluşturan, buğday başta olmak üzere üretilen tahıl ürünleri ve Bakü, Kızılsu, Astrahan ve Hive kavşağında bulunması bakımından stratejik önemi haiz Mangışlak Vilayeti Aleksandrovsk garnizon şehrinden idare edilmiştir. Böylece Hazarötesi Vilayeti 6 önemli şehir, beş vilayet idare mekanizmasından müteşekkil bir bölge özelliği göstermiştir.

Türkistan Askerî Valiliği idari sınırları içerisinde bulunmayan, ancak Rus Çarlığı himayesinde vassal statü verilen Buhara emirliği ve Hive Hanlığı yeni statülerini ve sınırlarını 1917 yılına kadar korumuşlardır. Buna göre Amuderya Havzası'nda bulunan Buhara Emirliği, doğuda Amuderya Askerî Mıntıka İdaresi (Sirderya Eyaleti), Semerkand ve Fergana Eyaletleri, Güneyde Afganistan ve batısında Hazarötesi Eyaleti ile çevrili bölgede Rus Çarı himayesinde hüküm sürmüştür. Emirlik Zarefşan nehrinin sol kıyısında kurulmuş Buhara şehrinden idare edilmiştir. Diğer önemli şehirleri, Kermin, Yeni Buhara, Çarcuy, Patahisar (Termez), Karakul, Ziyaeddin, Karşı, Güzar ve Şirabad'dır. Sirderya Eyaleti ile Amuderya Nehri boyunca kabul edilen sınırın batısı, Aral Gölü ve Üstyurt'un güneyi, Hazarötesi Eyaleti'nin doğusu arasında bulunan Hive Hanlığı'nın kuzeyini Kazak ve Karakalpakların yaşadığı Çımbay Kungrad, güneyini yerleşik Karakalpak ve Özbeklerin çoğunluğunu oluşturduğu Hive Şurahan olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Amuderya Nehri'nin hayat verdiği Hive Hanlığı'nın

baş Őhri Hive olmuştur. Ürgenç, Kungrad ve Hanka hanlığın diğer önemli Őehirleridir.

Sonuc

Rus arlığı, Türkistan Askeri Valiliğini oluşturan ve Hive, Hokand Hanlıkları ile Buhara Emirliği'ne ait toprakları XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren işgal etmek için etkin bir politika y r tm ştur. Belirtilen dönem, müstahkem askeri kale-garnizonların kurulduğu bir süreçtir.   nc  çeyreğin başlarında harekete geçen arlık Yönetimi, Mangışlak, Sirderya ve Yedisu (Almata/Verniy) Askeri Mıntıka idari alanlarının işgali ile süreci hızlandırmıştır. Bu erevede Türkistan Askeri Valiliğinin sınırları Sirderya ve Yedisu Askeri Mıntıka İdare sınırlarının ilanıyla Şekillenmeye başlamıştır. Her iki askeri mıntıka da Türkistan ilerine uzanan İli, uy ve Sirderya su yolları ve bu havzalar boyunca suları takip eden yolların kavşağındadır. Dolayısıyla arlık orduları işgal sürecini yollar ve bu yollar üzerinde bulunan Şehirleri hedef alarak ilerletmiştir. Akmescid, Türkistan, Çimkent, Evliyata, Almata, Karakol (Prjevalsk) Bişkek gibi kalabalık nüfuslu Şehirler işgal edildikten sonra arlık otoritesinin bölgede güçlenmesi için Türkistan Askeri Eyaleti, Taşkent, Hocend ve Cizak'ın el değiştirmesinden sonra da Türkistan Askeri Valiliği kurulmuştur.

Çarlık Rusya her yeni işgal ettiği bölgede ileri askeri mıntıka idareleri kurmuş, olağanüstü yönetim organizasyonlarına sahip bu birimler aracılığı ile işgalleri daha da öteye taşımuştur. Türkistan Askeri Valisi, Türkistan ilerinde sürekli arlık sınırlarını genişletmiş, Zarefşan ve Amuderya Askeri Mıntıka idarelerini arlık nizamnamesine gerek duymadan yayınladığı emirler ile Őekillendirme yetkisine sahip olmuştur. 1868'de Semerkand, Kattakurgan, 1873'te Amuderya Havzası, 1876'da Fergana Vadisi ve 1882'ye kadar Hazar'ın doğusundaki tüm Türkmen toprakları işgal edilerek, Türkistan Askeri Valiliğinin sınırları Őekillenme sürecine girmiştir. Her işgal döneminde el konulan bölgeler Türkistan Askeri Valiliği içerisinde askeriyeye ayrılmış, eyaletler de kendi ilerinde vilayetlere bölünmüşlerdir. Eyalet ve vilayetlerin sınırları oluşturulurken coğrafı havza ve suyollarının gözetildiği dikkati çekmektedir.

Merv Türkmen toprakları ve Pamir, Alay bölgelerinin ilhakı tamamlandıktan sonra 1897'de çıkarılan yeni komisyon kararı ile (fiilen 1899) Türkistan

Askerî Valilik sınırları Rus Çarlığı'nın yıkılmasına kadarki klasik hâlini almıştır. Bu bağlamda Türkistan Askerî Valiliğinin sınırları (1854-1899) 45 yılda şekillenmiştir. Doğuda ve güneydoğuda Hokand Hanlığı-Çin sınırı, güneybatıda Buhara, Hive, Türkmen-Afganistan, İran sınırları, Çin ve İngiltere ile yapılan müzakereler sonucu korunarak, Çarlık Rusya sınırları hâline dönüştürülmüştür. Tanrı, Pamir, Hindikuş dağları ile Zarefşan, Murgab ve Tecen nehirleri doğal sınırlar olarak kalmıştır. Buhara Emirliği ve Hive Hanlığı sınırları ise Amuderya Nehri üzerinden şekillenmiştir. Mezkûr sınırlar içerisinde Valilik (1.754.415 km²) Sirderya (536.980 km²), Yedisu (414.795 km²), Fergana (160.444 km²), Semerkand (100.116 km²) ve Hazarötesi (542.080 km²) olmak üzere 5 askerî eyalet, bunlara bağlı 26 askerî vilayetten müteşekkil olmuştur. Bu valilik, eyalet ve vilayetlerin teşekkülünde etno-kültürel durum, etnik kompozisyon, yerleşiklik – göçerlik, ilhaka direniş ya da intibak ile coğrafi özellikler ve en önemlisi üretim ve ticari faaliyetler Çarlık ilerleyişi ve sonrasında kurulan idari mekanizmaların oluşumunda etkili olan faktörlerdir. Bu durum Çarlık rejiminin 1917'de yıkılması sonrasında da etkili olmuş; çizilen idari sınırlar SSCB ve Türk Cumhuriyetleri bağımsızlık dönemleri için de referans kaynağı olarak varlığını sürdürmüştür. Rus Çarlığı döneminde oluşturulan bu sınırların sonrasına etki boyutları, Türk dünyası açısından ortaya çıkardığı fayda ve problemlerin mahiyetinin yeni çalışmalar ile tespiti önemlidir. Ortaya çıkacak sonuçların sorunların çözümünde referans veya çıkış noktası olarak yeni çözüm önerileri geliştirilmesini destekler nitelikte olacağı düşünülmektedir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kısaltmalar

PSZRİ: *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiey*, bk. Nizamnameler.

RGİA: Rossiyskiy Gosudarstvenniy İstoriçeskiy Arhiv, bk. *Otçet po Revizii Turkestanskogo Kraya...*

Kaynakça

Nizamnameler

- “O Grajdanskom Pereustroystve Sredneaziatskih Oblastey (11 Haziran 1899).” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 19, Kanun No. 17177, SPb., 1902.
- “O Grajdanskom Pereustroystve Sredneaziatskih Oblastey (11 Haziran 1899).” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 19, Kanun No. 17177, SPb., 1902.
- “O Komandirovaniy v Zakaspiyskuyu Dvuh Çinov Voенno Sudebnogo Vedomostva Dlya İspolnaniya Doljnosti Mirovıh Sudey” (3 Mayıs 1893).” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 13, Kanun No. 9571, SPb., 1897.
- “O Komanduyuşem Sırdarinskoy Liniey.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt XXIX. Kanun No. 28392, 5 Temmuz 1854.
- “O Prisoedinenii k İmperii Zanyatoy Naşimi Voyskami Territorii Turkmenov Tekinskago roda i ob Obrazovanii iz Neyı i Zemel Zakaspiyskago Voennago Otdela Oblasti Zakaspiyskoy so Vkluçeniem onoy v Sostav Kavkas-kago Voennago Okrugı.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 1, Kanun No. 142, SPb., 1885.
- “Ob Uçrejdeniyu Turkestanskogo General – Gubernatorstva v Sostav Dvuh Oblastey Semireçenskoy i Sır-Darinskoy.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 42, Kanun No. 44831, 11 Temmuz 1867.
- “Polojenie ob Upravlenii Turkestanskago Kraya i II. Pravila o Vvedenie Pozemelno-Podatnago Ustroystva v Türkestanskom Krae.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 6, Kanun No. 3814, SPb, 11 Haziran 1886.
- “Polojeniyе o Voyennom Ustroystve Kirgizskoy Stepi Orenburgskogo Vedemostva i Sırderinskoy Linii.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt XXXVI, Kanun No. 37699. 1861.
- “Vişoçayşe Utverjdennoe Vremennoe Polojenie ob Upravlenii Zakaspiyskoy Oblasti (6 Şubat 1890).” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 10, Kanun No. 6576, SPb, 1893.
- “Vişoçayşe Utverjdennoe Vremennoe Polojenie ob Upravlenii Zakaspiyskoy Oblasti (6 Şubat 1890).” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt 10, Kanun No. 6576. SPb., 1893.
- “Vremennoe Polojenie ob Upravlenii Turkestanskoy Oblasty.” *Polnoe Sobranie Zakonov Rossiyskoy İmperiyey*. Cilt XL, Kanun No. 42372. 1865.

Salnameler

- Obzor Ferganskoy Oblasti za 1887 God.* Nov. Margelan, 1889.
- Obzor Ferganskoy Oblasti za 1894 God.* Nov. Margelan, 1896.
- Obzor Ferganskoy Oblasti za 1895 God.* Nov. Margelan, 1896.

- Obzor Ferganskoy Oblasti za 1899 God.* Noviy Margelan, 1901.
- Obzor Samarkandskoy Oblasti za 1898 God.* Samarkandskoye Voennogo Gubernatorstvo. Samarkand, 1900.
- Obzor Samarkandskoy Oblasti za 1901 God.* Samarkandskoye Voennogo Gubernatorstvo. Samarkand, 1902.
- Obzor Samarkandskoy Oblasti za 1905 God.* Taşkent, 1906.
- Obzor Semireçenskoy Oblasti za 1882 Goda.* Semireçenskoye Voennogo Gubernatorstvo, 1882.
- Obzor Semireçenskoy Oblasti za 1884 God.* Semireçenskoye Voennogo Gubernatorstvo, 1884.
- Obzor Semireçenskoy Oblasti za 1885 God.* Semireçenskoye Voennogo Gubernatorstvo, 1885.
- Obzor Semireçenskoy Oblasti za 1887 God.* Semireçenskoye Voennogo Gubernatorstvo, 1887.
- Obzor Semireçenskoy Oblasti za 1895 Goda.* Semireçenskoye Voennogo Gubernatorstvo, Verniy, 1896.
- Obzor Sırdarinskoy Oblasti za 1889 God.* Sırdarinskoye Voennogo Gubernatorstvo. Taşkent, 1890.
- Obzor Sırdarinskoy Oblasti za 1892 God.* Sırdarinskoye Voennogo Gubernatorstvo. Taşkent, 1894.
- Obzor Sırdarinskoy Oblasti za 1893 God.* Sırdarinskoye Voennogo Gubernatorstvo. Taşkent, 1897.
- Obzor Sırdarinskoy Oblasti za 1895 God.* Sırdarinskoye Voennogo Gubernatorstvo. Taşkent, 1897.
- Obzor Sırdarinskoy Oblasti za 1904 God.* Sırdarinskoye Voennogo Gubernatorstvo. İstatistik. Taşkent, 1906.
- Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1891 God.* Zakaspiyskoye Voennogo Gubernatorstvo, Ashabad, 1893.
- Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1892 God.* Zakaspiyskoye Voennogo Gubernatorstvo, Ashabad, 1893.
- Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1898 God.* Zakaspiyskoye Voennogo Gubernatorstvo, Ashabad, 1899.
- Obzor za Kaspiyskoy Oblasti za 1903 God.* Zakaspiyskoye Voennogo Gubernatorstvo, Ashabad, 1904.

Araştırma Eserler ve Süreli Yayınlar

- Abaşın, S. N., D.Y. Arapov ve N. Y. Bekmahanova. *Tsentralnaya Aziya v Sostave Rossiyskoy İmperii*. Moskva, 2008.
- Brejneva, S. N. “General M. G. Çernyaev: Liçnost Na Fone Voennoy Kampanii Po Zavoevaniyu Turkeстана Rossiey.” *Vestnik RUDN*, No. 1, 2014, ss. 106 – 117.
- Çadırcı, Musa. “Türkiye’de Kaza Yönetimi (1840 – 1876).” *Belleten*, Vol. 53, No. 206, Nisan 1989, ss. 237 – 258.
- Çadırcı, Musa. *Tanzimat Sürecinde Türkiye Ülke Yönetimi*. Ankara, 2007.
- Çapraz, Hayri. “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’da Hakimiyet Kurması.” *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, No.24, Aralık 2011, ss. 51-78.
- Doğan, Şahin. “Rus Kanunnameleri Işığında Türkistan Eyaleti (Oblastı) Geçici Nizamnamesi ve Türkistan Genel Valiliği’nin Teşekküllü (1865 1867).” *Türk Dünyası Araştırmaları TDAV*, No. 231, Kasım-Aralık 2017, ss. 34-58.
- “Doneseniye Generala D. İ. Romanovskogo ot 11-go Maya 1866 g.” *Turkestarskiy Sbornik*, No. 60, 1899, s. 60.
- “Gendeminanskiy Mirnıy Dogovor Mejdu Rossiey i Hivoy.” *Pod Styagom Rossii: Sbornik Arhivnih Dokumentov*. Moskva, 1992, ss. 348 – 351.
- Gluşenko, E. A. *Rossiya v Sredney Azii Zavoyevaniya i Preobrazovaniya*. Moskva, 2010.
- Gül, Serkan. “Administrative and Social Structure of Estonia Under Russian Rule (The 18th and 19th Century).” *Tarihçi*, Vol. 2, No. 2, 2022, ss. 33-53.
- Halfin, H. A. *Politika Rossii v Sredney Azii (1857 – 1868)*. Moskva, 1960.
- Hayit, Baymirza. *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadeleleri Tarihi*. Ankara, 2004.
- Karta Aziatskoy Rossii s Prilegayuşimi K Ney Vladeniyami*. İzdanie Voенno – Uçenago Komiteta Glavnago Ştaba, Pri Voенno Topografıçeskom Otdel Glavnago Ştaba, S-Peterburg, 1884.
- Kerimov, Hatice. *Türkistan Genel Valiliği’nde İdari Sistemin Oluşumu ve Gelişim Süreci (1865-1897)*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Genel Türk Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, 2019.
- Koçnev, A. V. *Politika Rossii v Otnoşenii Hivinskogo Hanstva v Naçale XVIII – Vtoroy Polovine XIX v*. Uralskiy Federalniy Universitet İmeni Pervogo Prezidenta Rossi B. N. Yeltsina, Yekaterinburg, 2018.
- Konopka, S. R. *Turkestarskiy Kray Selsko-Hozyaystvenniy Torgovo Promişlenny*. Taşkent, 1913.
- Kosırev, E. M. “Pohod v Hivu v 1839 g. 1839 r. (İz Zapisok Uçastnika).” *İstorıçeskiy Vestnik İstoriko – Literaturny Jurnal*, No. 8, Ağustos 1898, ss. 541-556.

- Kostenko, L. F. “Turkestanskiye Voyska i Usloviya İh Bitavoy Pohodnoy i Boyevoy Jizni.” *Voyennyy Sbornik*, No. 6, 1889, s. 309.
- Lobiseviç, F. İ. “Vzyatiye Hıvı i Hivinskaya Ekspeditsiya 1873 Goda Materialı Dlya İstorii Pohoda.” *Vestnik Yevrope*, No. 12, 1873, ss. 593-607.
- Lvov, İ. “Zavoyevaniye Turkestana Zаметki po Sredneaziatskomu Vaprosu D. İ. Romanovskogo.” *Ruskiy Vestnik*, No. 7, 1868, s. 156.
- Makşeyev, A. İ. *İstoriçeskiy Obzor Turkestana i Nastupatel'nago Dvijeniya v Nego Russkih*. S-Peterburg, 1890.
- Mamadaliyev, A. A. *Rossiya i Srednyaya Aziya: Osobinnosti Kolonialno-Administrativnoy Sistemi Upravleniya vo Vtoroy Polovine XIX – Naçale XX Veka*. Hucend, 2013.
- Mayev, K. N. *Putevoditel ot S-Peterburga do Taşkenta*. Sankpeterburg, 1870.
- Okur, Mehmet Akif . “Classical Texts of the Geopolitics and the Heart of Eurasia.” *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Vol. XIV, No. 2, Kış 2014, ss. 73-104.
- “Ot Okrujnago Ştaba Turkestanskogo Voennago Okruga.” *Turkestanskije Vedomosti*, 24 Şubat 1876, s. 4.
- Otçet po Revizii Turkestanskogo Kraya Proizvedenny po Visaçayşemu Povelenyu Senatrom Gofmeysterom Grafom K. K. Palenom Kraevoe Upravlenie*. RGİA NSB. SPb., 1910.
- Özkan, Murat. *Türkistan'ın İşgal Çağı Beyaz General Skobelev (1843 – 1882)*. İstanbul, 2020.
- “Po Voyskam Deystvuyuşim v Bivşem Kokandskom Hanstve.” *Turkestanskije Vedomosti*, 30 Mart 1876, s. 3.
- Sbornik Geografiçeskih Topografiçeskih i Statistiçeskih Materialov Po Azii*. İzdanie Voенno – Uçenago Komiteta Glavnago Ştaba, S.-Peterburg, 1889.
- Syarkovskiy, G. “Vospominaniya Ofitsera o Turkestanskiy Pohodah 1864 – 1865 gg.” *Voyennyy Sbornik*, No. 3, 1891, ss. 157-163.
- Şahsi, Resul. *XIX. Yüzyılda Hazar Ötesi Türkmenlerinin Siyasi Sosyal Ekonomik ve Kültürel Yapısı*. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı. Yayımlanmamış Doktora Tezi. Ankara, 2020.
- Terentyev, M. A. *İstoriya Zavoyevaniya Sredney Azii*. Cilt 1. Sankt-Peterburg, 1903.
- Togan, Zeki Velidi. *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*. İstanbul, 1981.
- Trever, K. V., M. E. Voronets ve A. Y. Yakubovskiy. *İstoriya Narodov Uzbekistana*. Cilt 2. Taşkent, 1947.
- Vasilev, D. V. “Administrativno – Territorialnoe Delenie Aziatskoy Rossii: Diskussiya 1860 – 1887 gg.” *Vestnik Tomskogo Gosudarstvennogo Universiteta İstoriya*, No. 51 2018, ss. 14 – 20.

- Vasilev, D. V. "Turkestarskaya Oblast: Stanovlenie Administrativnogo Zakonodatelctva v Russkom Turkestarsane (1854 – 1866)." *İntellekt İnnovatsii Investitsii*, No. 4, 2013, ss. 174-180.
- Vasilev, D. V. "K İstorii Obrazovaniya Turkestarskogo General – Gubernatorstva (1864 – 1867)." *Voyenno – İstoriceskiy Jurnal* 11 (2017): 75 – 81.
- Vasilev, D. V. ve S. D. Vasilev. "Obrazovanie Zakaspiyskoy Oblasti Kak Faktor Uregulirovaniya Russko-Turkmenskiyh Otnoşeniy Vtoroy Polovini XIX. v." *Tsentralnaya Aziya na Perekreske Evropeyskiyh i Aziatskiyh Politiceskiyh İnteresov: XVIII-XIX vv.* Moskva, 2020, ss. 40-47.
- Yavorskiy, İ. *Opıt Meditsinskoy Geografii i Statistiki Turkestarsana*. S-Peterburg, 1889.
- Yıldırım, Seyfi ve Mirzahan Egamberdiyev. "Türkistan'ın İşgali ve Sovyetleştirilmesi Sürecinde Ermeniler ve Bölgede Yaptıkları Katliamlar." *Belleten*, vol. 85, no. 302 Nisan 2021, ss. 227 – 277.
- Zapiski Generala Kuropatkina o Russko-Yaponckoy Voynе*. Berlin, 1911.
- Ziyayev, Hamid. *Türkistan'da Rus Hakimiyetine Karşı Mücadele*. Çev. Ayhan Çelikbay. Ankara, 2007.

Foundation of Turkestan Military Governorship and Determination of Its Borders (Including Seven Maps)*

Ebubekir Güngör**

Abstract

Although the name of Turkestan was used for describing the regions that included various geographical borders in the past, this study limits the geography with the Turkestan Military Governorate, which is also called as “Russian Turkestan” in the literature. The Turkestan Military Governorate began to be created in the second quarter of the 19th century as an administrative unit and its borders were preserved until the collapse of the Russian Empire in 1917. The changes implemented until the imperial decree in 1897 was also taken into consideration. At the first stage, the borders of the Governorate began to be formed officially with the establishment of Sirderya and Yedisu (Almaty/Verniy) regional military administrations. Later, as Russian invasion and annexation increased, newly established regional military administrations were transformed to military provinces and governorates. The Turkestan Military Province, which was created in 1865, was transformed to the Turkestan Military Governorate in 1867, and it was divided into provinces and governorates. Thus, there was continuous transformation in administrative and geographical division of the Governorate until 1897.

Keywords

Turkestan, Turkestan Governorate, Russian Empire, ArcMap, Turkestan Map, Sirderya, Yedisu.

* Date of Arrival: 05 September 2022 – Date of Acceptance: 12 December 2022

You can refer to this article as follows:

Güngör, Ebubekir. “Türkistan Askerî Valiliği’nin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi adet harita ile birlikte).” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 77-107.

** Assoc. Prof. Dr., Yozgat Bozok University, Faculty of Arts and Sciences, Department of History – Yozgat/ Türkiye

ORCID: 0000-0001-7394-4449

ebubekir.gungor@bozok.edu.tr

Образование Туркестанского генерал-губернаторства и определение его границ (с приложением семи карт)*

Абубекир Гюнгёр**

Аннотация

В прошлом название «Туркестан» использовалось для обозначения регионов в пределах разных географических границ. В данном исследовании пространственное ограничение было сделано Туркестанским генерал-губернаторством, которое также упоминается в литературе как «Российский Туркестан». Границы административной области Туркестанского генерал-губернаторства формировались во второй четверти XIX в. и сохранялись до распада Царской России (1917 г.), при этом учитывались изменения, происходившие до Царского Указа 1897 года. На первом этапе формирования границ губернаторства были образованы управления Сырдарьинского и Семиреченского военных округов. Затем по мере расширения зон оккупации и аннексии созданные административные военные округа были преобразованы в военные провинции и губернии. Туркестанский военный округ, образованный в 1865 году, в 1867 году был преобразован в Туркестанское генерал-губернаторство и был разделен на провинции и губернии. В этот период происходило постоянное изменение административно-географического деления губернаторства вплоть до конца XIX века (1897 г.).

Ключевые слова

Туркестан, Туркестанское губернаторство, Российская империя, ArcMap, карта Туркестана, Сырдарья, Семиречье.

* Поступило в редакцию: 05 сентября 2022 г. – Принято в номер: 12 декабря 2022 г.
Ссылка на статью:

Güngör, Ebubekir. “Türkistan Askeri Valiliği’nin Kurulması ve Sınırlarının Belirlenmesi (Yedi adet harita ile birlikte).” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 77-107.

** Доц., д-р, Университет Йозгат Бозок, факультет искусств и наук, факультет истории – Йозгат/Турция

ORCID: 0000-0001-7394-4449
ebubekir.gungor@bozok.edu.tr

Araştırma Makalesi / Research Article

Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory*

Handan Karakaş Demir**

Abstract

This article focuses on collective actions in Ottoman cities to respond to the Weberian notion of the Islamic city, suggesting Islamic city dwellers' incapability to act collectively. For this purpose, the study scrutinizes the collective appeals made by city dwellers to Ottoman courts, employing Charles Tilly's theory of collective action. By conducting an extensive literature review of the Islamic city paradigm and analyzing court records, this article argues that Ottoman city dwellers possessed urban consciousness and engaged in collective actions for the betterment of their living environment, challenging the belief that such actions were absent in Muslim societies. Studies on this topic so far have neither employed a comprehensive theoretical approach nor have they considered the place dimension. Furthermore, this article suggests that essential indicators of Ottoman cities' urban culture are joint decision-making, apprehension of urban problems, organizational capacity, and collective actions.

Keywords

Islamic city, collective action, court records, Ottoman city, urban consciousness.

* Date of Arrival: 13 January 2022 – Date of Acceptance: 22 July 2022

You can refer to this article as follows:

Karakaş Demir, Handan. "Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 109-144.

** Dr., Grand National Assembly of Türkiye – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-3781-8880

handankarakas@gmail.com

Introduction

In recent years, city dwellers worldwide have increasingly voiced their concerns regarding urban spaces through collective actions.¹ This concern has also renewed scholarly attention to the history of urban collective actions. There is a need to explore further and understand the history of urban collective actions and the social dynamics surrounding them since it would provide a better understanding of cities in history and would open new pathways to challenge the generally accepted city theories. Ottoman cities deserve particular attention here, as they are subjected to the influence of the Islamic city paradigm to a certain extent, a paradigm which was blind to collective actions in Muslim societies.

While the urban sphere has remained the main venue for collective actions, be it in the form of local riots, protests or national revolutions, nearly a century-old discourse on the Islamic city (or non-Western cities²) dominated the scholarly literature. This discourse has limited the study of collective actions that took place in Islamic cities, as it contends that communities in such cities are composed of isolated groups unable to cooperate and engage in joint action (Lapidus 1). Consequently, the assumption that a group of city dwellers striving for the common good could not exist in Islamic cities has been prevalent. However, the question remains: Can this assumption be generalized to all so-called Islamic cities? Can we argue that Ottoman city dwellers never acted together for the greater good of their cities?"

Departing from the aforementioned questions and adopting a collective action theory perspective, this paper aims to challenge the notion that people in Islamic cities lacked collective action for the betterment of their communities.³ By reviewing the literature and analyzing examples from primary sources, the focus will be on responding to the limitations of the Islamic city paradigm and exploring instances of collective actions that demonstrate urban consciousness⁴ and shared concerns for urban spaces. Consequently, the central inquiry of this article revolves around re-evaluating the conceptualization of the Islamic city and the definition of Ottoman cities, specifically questioning the presence of urban consciousness. However, this re-examination adopts a novel conceptual approach by incorporating Charles Tilly's collective action theory to provide fresh insights into the subject.

Amid the overwhelming influence of discussions on the Islamic city, studying collective actions within the Ottoman urban context serves not only as an opportunity to examine the Islamic city paradigm but also as a quest to uncover early forms of urban consciousness in the pre-modern Ottoman city. Studies similar to this one have been conducted to unveil the will of urban dwellers in the Ottoman city. However, these studies often lacked analyses from the people-place perspective and primarily focused on political initiatives undertaken by Ottoman subjects. Furthermore, there is a noticeable scarcity of studies that address this issue within a theoretical framework.⁵

In line with the research question, court records (*Şer'iyye sicilleri*) of Ottoman cities will be used as a primary source in this study. In addition to court records, record book of complaints (*Ahkâm defterleri*) will be used when necessary. Court records are reliable sources containing information on daily life in an Ottoman city that no other source can provide, such as “prevention of air and water pollution and infringement of property rights as well as the arbitration of disputes of all kinds between neighbors” (Murphey 117). These records encompass not only instances of collective actions that did not reach the central authority but also decisions made by collective bodies within cities, including guilds and communities. (Gara, 402). This study will disregard the temporal and spatial differences between court records to reveal the general pattern and set forth a typology of collective actions regarding urban spaces to some extent.⁶ Collective applications made to the courts will be used as examples of collective action since appealing to the court as a group indicates the community’s collective competency (Ergene 151-168).⁷ Moreover, this article attempts to test the Islamic city paradigm by applying collective action theory. Hence the selected cases are analysed in detail through the method of deconstruction.

Question of the Islamic City

The first studies on cities have sprouted in the West, where the non-Western cities were examined with the standards of Western cities (Ergenç, “Osmanlı Şehir Tarihi” 27). Max Weber, one of the first theorists on the city, describes the city as an autonomous entity whose dwellers have a civic identity. On the other hand, the Islamic city lacks that civic identity, which arises from the dwellers’ action for common civic good (Weber 93-97). According to

Weber, cities that fit his definition literally existed only in Europe, and his conception of the city requires the existence of an urban community. Neither the city as an economic unit nor the place where a political-administrative structure governs the inhabitants always constituted a community (93). As Weber puts it, the existence of the urban community is the decisive factor of the European city and so Islamic cities “are cities only in an economic sense” (Eickelman 274). Islamic city is a bureaucratic one directly ruled from the center by non-locals, and identities are in the form of tribe or clan (Weber 117-121). Characteristics including civic culture, collective identity, political consciousness, self-management, and municipal organizations, are seen as absent in Islamic cities (Weber; Ergenç, “Osmanlı Şehir Tarihi” 29; Kuban 55). However, does the absence of these traits alone suffice to assert that urban communes did not exist in the Islamic city (Hourani 15)?

Building upon Weber’s ideas, William Marçais and his brother Georges Marçais defined Islamic city’s unique features as a market/bazaar, a Friday Mosque, and a bath (Eickelman 276). Georges Marçais later added new features to the Islamic city, including a separate residential quarter, hierarchical organization of crafts in the market, and lack of municipal organizations (Uğur, “Şehir Tarihi” 17). However, this definition did not represent the Islamic city sufficiently as those social features were also found in villages (Eickelman 276). Marçais brothers did not look for the social organization of the Islamic city and did not examine the reasons of patterns existing in the Islamic city. These missing aspects were subsequently addressed by Robert Brunschvig, who claimed that the physical form of the Islamic city is the result of customary law applied by judges (Abu-Lughod 157). Lastly, in 1955, Gustave von Grunebaum synthesized the arguments of previous scholars in his article, presenting a comprehensive portrayal of the Islamic city. He emphasized the absence of autonomy in Muslim cities and linked the lack of a government building with the absence of a body politic. Hence, “the major Western interpretation of the relations between religion, power and state in Islamic societies, which conceives Muslim societies as dominated by rulers and bureaucracies” (Burke 44) became a widespread notion within the literature.

Given that Islam originated in Arabia, the initial studies on Islamic cities predominantly focused on Arab cities. However, the first studies on

Islamic cities such as Aleppo, Cairo, and Jerusalem were quite distant from criticizing Weber's ideas on Islamic cities until Edward Said criticized the orientalist scholarship. These initial studies on Arab cities did not focus on the Ottoman period, which had long been described as the "medieval" period by the successor states of the Ottoman-Arab lands after the birth of nation-states in the region. Another reason for this long neglect of the Ottoman period is that the primary sources were only available after the 1960s (Raymond xii).

Overall, the Islamic city concept had remained unchallenged until the 1960s (Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi" 28; Çelik 374). The first serious criticism to the Islamic city was expressed in the colloquium held at Oxford in 1965, which was turned into a book in 1970 by Hourani and Stern. The book has filled an important gap in the field, criticize the tendency to generalize the city structures in North Africa to all Islamic geography, and ignore the factors other than Islam that affected those cities (Hourani and Stern 10-11).⁸ In a similar vein, Abu-Lughod argued that place-specific research entered the literature by generalizing findings from a single historical moment without examining the various causes behind the outcomes. Certain city forms were associated with the Islamic city, without considering whether the underlying causes are Islamic (Abu-Lughod 160-172). Ira Lapidus, despite acknowledging some of Weber's ideas, maintains that explaining the difference between Islamic and European cities with a clear-cut dichotomy of communes versus bureaucracy is somewhat superficial. Neither European city was always composed of communes, nor associations were permanently excluded in the Islamic city (Lapidus 185). Lapidus does not accept the notion that there is no form in Islamic cities that represents collective interests. The *ulama* and merchants in cities served as the intermediary between the central power and cities, and in times of crisis, they channeled the disturbances within the city (Lapidus 186-190).

The notion of the Islamic city has also influenced Ottoman urban historiography. The categories such as "The Anatolian City of Ottoman Period" or "the Balkan City of Ottoman Period" have flourished only after liberation from Islamic city notion (Ergenç, "Osmanlı Şehir Tarihi" 28). The first studies on the Ottoman city did not adopt a comparative approach and they were rather city monographs written in a descriptive

manner.⁹ Due to the limited availability of chronicles and biographies for cities outside of the Arab region, these early Ottoman-Anatolian studies heavily relied on the central archives of the Ottoman State. This reliance on archival material may have contributed to the misleading assumption that Ottoman-Anatolian cities lacked autonomy and civic pride (Eldem et. al 10). Besides the availability of historical material, “the reason for this neglect can be basically attributed to the particular structure of Ottoman society, whereby the social framework consisted of the capital Istanbul and the regional rural society subordinated to it” (Hayashi 194).

In practical terms, the development of Ottoman Anatolian urban historiography began with studies on cadastral surveys, which provided a demographic, social, and economic reconstruction of Ottoman cities. Although cadastral surveys did not delve into the daily lives of ordinary people or the internal structure of cities, they offered valuable information about various aspects such as demographic composition, occupations, economic activities, buildings, and waqfs. (Hayashi 198; Eldem et. al 10). In the following years, the trend in Ottoman urban history has shifted towards using court records.¹⁰

By the 1970s, with the opening of archives in Istanbul and increased government-funded programs, historians began to pay more attention to the relationship between the state and society by utilizing court records (Quataert 413; Wilkins 4). Since the 1980s, in line with historiography’s general trends, scholars such as Özer Ergenç, Haim Gerber and Suraiya Faroqhi produced more analytical and multi-dimensional studies framing cities into the more extensive network of relationships. These studies have taken a more critical stance on the idea of Islamic city and analyzed Ottoman cities with a combination of theories and sources to elaborate the gist of meaning lying under the texts instead of descriptive analysis (Uğur, *The Historical Interaction* 39-41). In his works on the cities of Ankara and Konya, Özer Ergenç defined the Ottoman city as a synthesis, showcasing the influences of both Central Asian Turkish civilizations and Islamic elements. Ergenç also examined the impact of city dwellers on city administration through neighborhood and guild organizations, highlighting the significant role they played in Ottoman city governance, which should not be underestimated. (Ergenç, *Osmanlı Klasik Dönemi* 45).

Suraiya Faroqhi has reached the conclusion that the importance attributed to the religion was exaggerated in describing the structure of Ottoman cities (*Orta Halli Osmanlılar*). Subsequently, Zeynep Çelik, Edhem Eldem, and Daniel Goffman made valuable contributions to Ottoman urban history by studying various aspects of cities.

The 1990s were quite productive in terms of bottom-up studies of political processes (Canbakal 7-8). These studies reintroduced the Ottoman State's subjects as active participants in shaping their own destiny, offering a fresh perspective on urban history.¹¹ The works of Suraiya Faroqhi, Amy Singer, and Karen Barkey were particularly valuable in explaining Ottoman society from a different viewpoint. They questioned the concept of the Islamic city, revealing the social dynamics between the ordinary people and the state from the former's perspective (İnalçık 1). İnalçık gave a comprehensive answer to the notion of Islamic city through an analysis of İstanbul in a short but influential essay. He refuted the argument that Islamic cities emerged without any plan, asserting the existence of "a certain kind of urban autonomy" in Ottoman cities, as evidenced by guilds electing their leaders (İnalçık 18). İnalçık offered a middle-ground approach, neither completely disregarding nor exaggerating this autonomy (7-21). Canbakal examined the city of Aynâtâb, exploring the relationship between the urban elite and ordinary people, questioning the city's autonomy, identity, and administration. Similarly, Boğaç Ergene analyzed dispute resolution in cities of Çankırı and Kastamonu through court records, which provided essential data on the everyday life of Ottoman city dwellers. Although these studies did not directly address the notion of the Islamic city, they greatly contributed to our understanding of the Ottoman city and helped define its characteristics, challenging certain arguments put forth by the notion of the Islamic city.

As a result, recent studies on Ottoman cities have challenged and disproven certain claims of the Islamic city, although they may have some limitations. This has paved the way for the emergence of new ideas and perspectives. Consequently, there is a need to establish a new theoretical framework based on these findings.

Theory of Collective Action and The Review of The Ottoman Literature

The theory of collective action is a field of study on its own. Here I will briefly touch upon the subject since it is vital to understand how the theory of collective action can be applied in the context of writing the history of cities.

“Collective action consists of people’s acting together in pursuit of common interests” (Tilly 7). A group of people forms the basic unit for collective action, and these individuals directly engage in the events. There are five components of collective action: interest, organization, mobilization, opportunity, and the action itself (Tilly 9, 54).

Interests refer to the shared advantages or disadvantages which are likely to come up due to interactions with others. Organization pertains to the “extent of common identity and unifying structure” (Tilly 54) among a group’s members. The organization is the one with the greatest impact on the action of a group over its interest. The mobilization is about the resources under the control of a group, defined as “the process by which a group acquires collective control over the resources needed for action” (Tilly 7). Votes, labor power and weapons can be given as examples to those resources, “as long as they are usable in acting on shared interests” (Tilly 7). Analyzing mobilization requires understanding how a group acquires these resources and makes them available for collective action. The opportunity is “the relationship between the population’s interests and the current state of the world around it” (Tilly 55). However, identifying opportunities available to a group is not always easy and must be considered alongside threats. Sometimes, a given level of threat generates more collective action than the same level of opportunity. For instance, when an opportunity for collective action arises, there may also be accompanying threats. The group’s decision of collective acting based on the calculation of gains or losses and possible losses always counts more than gains (Tilly 132-136). Finally, the collective action is the joint action of contenders for a common end, and it arises from “changing combinations of interests, organization, mobilization and opportunity” (Tilly 7). In other words, collective action is an organization or the organizational capacity of people (who are generally distressed) who mobilizes the resources under their control in the face of common interests (Olson 1-16).

When dissecting each component of collective action, identifying the action itself is relatively less complex since authorities have typically documented the events. Therefore, the action tends to leave its imprint on the historian's raw material (Tilly 231). Tilly argues that historians, while writing the actions of ordinary people, usually do the following:

Describe what people did, then deduce what interests they were pursuing, what opportunities to pursue those interests they faced, and how they were organized from what they said and did during the action, as well as from general arguments concerning the character of crowds. (232-233)

Studies on Ottoman cities, particularly those focused on collective actions and based on court records, typically adhere to the aforementioned approach. Court records serve as a valuable source for documenting the actions themselves, that is, what transpired. Subsequently, historians undertake the task of dissecting these actions into smaller elements in order to uncover the various components of collective action.

Historians approach the history of collective action as a subsidiary form of political or social history. The focus is more on short and sudden uprisings mostly in the form of political discontent. The lasting relations among institutions, people or urban communities for collective action is rather neglected (Moor 191). However, it is crucial to write the history of collective actions on its own terms because the impact of collective actions on historical events is greater than commonly thought. Unlike other types of studies, research on collective action sheds light on the challenges faced by ordinary historical actors (Tilly 231-232). We know much about the history of ideas, but linking the history of ideas with the history of collective action will provide a more complete picture of the history (Burke 43). Despite this, writing the history from the collective actions' perspective has been disregarded for a long time in the Middle East literature. Generally, with a few exceptions, scholars have followed the "no-revolutions thesis". This perspective, similar to discussions on the Islamic city, contents that "revolts are illegitimate, and social quietism and the support of existing movements (and more generally of traditional values) are chief features of Middle Eastern societies." (Burke 43) The dominance of this opinion led to a limited number of studies on collective actions in Muslim societies. Just like

the ideas surrounding the Islamic city, which claim the absence of certain social features in Muslim societies from the beginning, this perspective has contributed to a significant gap in the literature while reinforcing stereotypes about Muslim societies.

In relation to the literature on collective actions in Ottoman cities, a question posed by Albert Hourani in 1970 aligns with the aim of this article:

How was it that the ‘Islamic city’ was able to maintain its personality, its power of collective action, throughout Islamic history, when it never possessed municipal institutions in which that personality could be formally embodied, or a municipal law which would at once express and legitimize it? (14)

At the International Conference on Urbanism in Islam in 1989, Dauntton argued that “by whatever means the mutual identity was created, the quarters might mobilize for collective social action and would have a leading individual who would act as its spokesman and governor” (38). Similarly, in a symposium on urban historiography in 1994, Sina Akşin (12) advised that the extent of Ottoman cities acting collectively must be investigated. While the literature contains various questions and statements on this topic, there are limited studies that directly address the collective action of city dwellers within the context of the Islamic city. Furthermore, any theoretical claims must be substantiated by evidence derived from primary sources.

There is one particular study on the issue of collective actions in the Ottoman State, authored by Eleni Gara titled “*Patterns of Collective Action and Political Participation in the Early Modern Balkan.*” Gara begins by emphasizing the significance of court records in comprehending and evaluating collective actions. In the Ottoman context, resorting to courts serves not only as a response to injustices or grievances but also as a means of participating in the decision-making process (Gara 406). According to her analysis, the institutionalization of the network of qadi seats and formalization of petitioning provided incentives to form collective actions among inhabitants (407). The book titled “Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Ottoman Empire,” which includes Gara’s article, is also of great importance. Although the book primarily focuses on political initiatives within the Ottoman Empire, it becomes evident that these initiatives

inherently possess a collective dimension. Long before Gara, Özer Ergenç argued that many instances in the Ottoman documents show city dwellers' wishes regarding decisions on the appointment or dismissal of city officials, either through the mediation of the notables or directly by city dwellers' will ("Some Notes" 433). It is not solely the notables who had influence over such decisions; the residents of specific neighborhoods also expressed their opinions on matters that affected them directly. "Any decision on any matter taken without their concern was generally invalidated and renewed due to complaints." (Ergenç, "Some Notes" 435) Although the city officials such as şeyh, *kethüda*, *yığıtbaşı* were appointed by the central government with a *berat* in theory; in practice, they were chosen by the ordinary people (Ergenç, "Some Notes" 435-439).

Boğaç Ergene, scrutinizes Ottoman courts' function on dispute resolution, finds a strong link between the will of the community and judicial decisions. He criticizes Karen Barkey, Huri İslamoğlu-İnan and Haim Gerber as being deductive and not being a historical observatory since studies of these scholars argue that the absence of political challenges to the Ottoman center is a result of provincial courts' ability to conduct justice (Ergene 3). Ergene thinks that appealing to the court as a group was an essential indicator of the community's collective competency. According to Ergene (152), "the agency of the community, rather than the agency of the court, dominated the judicial processes when cases involved serious criminal disputes, violations of public rights, or threats to local security." Collective appeals had proven more effective and convincing than individual lawsuits, particularly when demanding compensation for harm in Ottoman courts (Akarlı 71). One of the most striking examples is that the power of the elites is shaken when people, who are neither religious nor military officials, act as a group. Such events occurred at times when people were oppressed under severe conditions because only then the interests of the people co-exist, resulting in collective action. Ergene (72) claims that "the community (*ahâli*) was able to win these cases every time thanks to their collective effort in the court." Ergene used the word "community" while referring to collective actions of people however he does not explicitly explain what the word "community" was pointing to.

On the other hand, Karen Barkey puts forward the argument that the incorporation of peasants and elites into the system prevented them from rebelling. She argues that “collective action was hardly a possible avenue for Ottoman classes: peasants were not organized; elites were split within their ranks and peasants and elites had no preexisting basis for alliance” (11). In contrast to Gara’s claims, Barkey (88-89) describes qadi as a handicap to collective actions since the court is in the intermediary position in transferring the problems to the central state, preventing the problems from turning into action. The challenge of civil unrest was counterbalanced with a successful strategy of the state through incorporation, negotiation, and bargaining. Similarly, Amy Singer agrees with Barkey regarding the role of the court in reducing the likelihood of collective action.

There is no doubt that the classical Ottoman legal tradition aimed to reconcile factions in conflict and resolve problems through negotiations and reconciliations. This system was responsive to problems, and this legal structure provided civic autonomy to some extent at least until the 19th century (Akarlı 73). However, it would be wrong to assume that this structure has lowered the chance of collective action. This legal structure itself assigned an essential role to the Ottoman people in negotiation processes. Furthermore, if there is a negotiation process, it must have two sides, which brings us to an important question. If this role of Ottoman courts did not exist, then would all complaints potentially turn into collective actions? If the answer is yes, it becomes even more important to analyze the collective grievances of the city dwellers.

Faroqhi, using the example of a large group protesting tax-collecting tours in Bolu, highlights the lack of knowledge regarding the frequency of such actions due to the limited research on the political behavior of the Ottoman people. She argues that, in order to make more solid assumptions, the number of studies in the field of Ottoman history should increase, similar to the extensive studies conducted in European history (“Political Activity” 32-36). Like Barkey’s argument, Faroqhi claims that the possibility of escaping from oppression by enrolling into the army or by emigration to the cities prevented Ottomans from facing peasant rebellions. If such escape points had not existed for peasants, they would have resorted to rebel activities in the classical sense (“Political Tensions” 127-128).

Leslie Pierce claims that the court of Aintab acts as a public forum that provides a platform for those having marginal status in the community to defend their conduct by means of forming legal solidarities such as mutual guarantorship (*kefalet*). She argues that “collective action was the most effective way to claim a legitimate public voice” (210) for those outside of the elite circle. The practice of mutual guarantorship not only legitimizes the existence of marginalized groups but also provides them with a platform to advocate for their interests within the legal framework. This was a kind of compensation for the lack of class solidarity. She provides two critical examples of collective action. The first one is “the communally requested appointment of a ‘market chief’ (*pazarbaşı*)” (Peirce 298). In this court case, the term “Muslims” was used to refer to a group of citizens entrusted to represent the public opinion (equivalent to “*cemm-i gafîr*”) (Ergenç, “Toplumsal Düşünce”). Similarly, according to Wilkins, within the face of the transformation of state authority in the 17th century, neighborhoods and guilds in the city have gained the ability to move collectively and to create space for themselves. For example, in response to the state’s growing financial demands, the joint initiatives established by neighborhoods and guilds are also examples of collective action (Wilkins 8-9). The second example pertains to the formation of a mutual guarantorship among the Armenian community. Internal issues within the Armenian community prompted them to adopt communal strategies, including the establishment of legally constituted representative bodies, which were prevalent in the city. These collective voices were a kind of vocalization of public opinion as a declaration of local legitimacy (Wilkins 296-310). Peirce underscores the usage of the ambiguous pronoun ‘they’ to refer to the individuals who approached the court, indicating anonymous members of the community. However, no matter which term is used to specify the community, each of these cases refers to popular discontent within the population (Peirce 295-296). Hülya Canbakal argues that by getting involved in the decision-making process in public affairs, elites created a political society at the local level in the 17th century Ayntâb. They were not only an intermediary between the center and the city, but they also represented the *ahâli* and became an authority in their own right. Elites frequently appeared in Ayntâb court records on behalf of the *ahâli*, and traces of collective actions highlight their impersonal nature when advocating for the community. Thus, in

many instances, city dwellers were represented in the public sphere by the elites (Canbakal 157-175). Another work, which evaluates the political partisanship in Gaza through the practice of mass petitioning, reveals that although the local elites were composed of a large part of the signatories of the collective petition, they were not alone. Merchants, artisans, and cultivators had constituted a considerable part of the signatories of mass petitions. Notables were the anchor of the mobilization; however, they tried to include people from around the city to affect the Ottoman State. This finding challenges the long-held notion that Middle Eastern cities were divided along neighborhood lines. The study explicitly emphasizes that collective petitioning, and therefore collective action, is not limited to elites, and political activities permeate throughout the city (Ben-Bassat and Buessow 544-546).

The examples presented above demonstrate that while many academics have studied collective actions, they have also examined the role of elites. However, the central role of elites in Ottoman local politics has come under recent criticism. The prevailing emphasis on notables in understanding Ottoman politics and the disproportionate focus on vertical relations are now being reevaluated, shedding light on the autonomous role played by ordinary people in Ottoman cities (Ben-Bassat and Buessow 507-508).

The studies conducted thus far, including those mentioned above, provide valuable insights into the terminology associated with collective action in the Ottoman context. According to Ergenç, ‘*cemm-i gafîr*’, ‘*cem‘-i kesîr*’, ‘*ahâli-i belde*’ and ‘*ahali-i vilâyet*’ are expressions which refer to a crowd (Ergenç, “Toplumsal Düşünce”). Hülya Canbakal also refers to the importance of the term *ahâli* in this sense and expresses that the *ahâli* has a different meaning than the *reâyâ* (the subjects) and *sükkân* (inhabitants). “When the collective identity of the neighborhood or the town was not in question, the people were referred to as *sükkân*, whereas *ahâli* represented a collective identity” (Canbakal 176-177). *Ahâli* is type of social agent that makes decisions, choices and speaks on behalf of the group it represents. It embodies the notion of numerosness from which collective actions arise. Şeyh, *kethüda* and *yiğitbaşı* who represent a particular group of people in the city, can also be considered in this context. These people represented communities and when they approach the court, the matters they bring forward typically pertain to

their respective communities (Ergenç, “Toplumsal Düşünce” 442). Leslie Peirce (292-310) similarly argues that the expressions such as Muslims, Armenians and ambiguous ‘they’ encompass the entire community. It is important to note that within the Ottoman State, individuals may belong to multiple communities simultaneously and possess multiple identities, thereby, “any group of people bound by common interest or pursuing the same goals could initiate collective action” (Gara 408).

After conducting an extensive review of notable studies on collective action among city dwellers, it becomes evident that a significant gap exists, particularly in the interpretation of collective actions in relation to urban consciousness and the common good.¹² Therefore, the subsequent analysis in this work will focus on examining the collective actions undertaken by Ottoman city dwellers with regards to the utilization of urban space for the betterment of the community. This analysis will be conducted through the application of collective action theory.

Unlocking Ottoman Collective Actions: Case Studies

In the exploration of court registers within the scope of this research article, numerous instances of collective action have come to light, corroborating findings from previous studies. This subsection aims to delve into a detailed deconstruction and analysis of specific cases, shedding light on the level of awareness and consciousness among urban inhabitants regarding their cities.

Most of the court registers I studied focus on the collective applications submitted by neighborhood dwellers who are displeased with their neighbors’ behavior, which they perceive as going against Islamic norms. As a result, these dwellers demand the expulsion of these individuals from the neighborhood.¹³ The registers also contain matters related to internal matters of guilds, such as complaints about artisans who do not comply with the rules set by their associations or about selecting city officials such as *şeyh*, *kethüda*, *yiğitbaşı*,¹⁴ as also exemplified in the articles of Ergenç (“Some Notes” 435-439) and Peirce (298); or internal affairs of religious communities¹⁵ such as objecting to state decisions about appointing community leaders. In rare cases, *ahâli* collectively threatened government

officials who collected taxes,¹⁶ or they demanded the construction of mosques or the appointment of religious officials to their neighborhoods.¹⁷

The abovementioned collective actions are manifestations of religious, ethnic, or economic motivations. However, these actions are not directly related to commonly shared spaces. Such collective actions present in court records are also significant in understanding the Ottoman city and have already been the subject of many studies until now. However, they go beyond the scope of this article.¹⁸ The framework here is the collective actions of urban dwellers concerning their living space, in other words, the *mahalle* or the city. I would like to emphasize the motives leading to collective efforts stemming from concerns over shared areas other than religion, common identity, or economic interests. So, the cases chosen to examine in this article differ from the abovementioned categories. As Eleni Gara argued in her article on this topic as well, the cases outlined in this manuscript had no particular effect on Ottoman social or political history, and they are, in terms of space and time, not directly interrelated (400). It is important to note that the cases presented here are merely a selection, and there are numerous other instances of collective action. However, However, what unifies the cases is the presence of ordinary Ottomans coming together as a group to pursue a common goal related to their living spaces.

While Tilly's concept of collective action, which has been recently associated with the discourse on "contentious politics," emphasizes forms of expression within collectivities (Moor 192), this paper shifts its focus towards a "silent" form of collective action. The actions examined here are not characterized by rebellions, riots, or protests, but rather by sporadic gatherings of ordinary Ottoman citizens driven by the common goal of improving their living space. These specific examples shed light on city dwellers' concerns about urban areas and their ability to collaborate for the betterment of shared spaces, challenging assumptions put forth by the Islamic city theory. Herewith, I aim to spark light for further studies focusing on the relationship between ordinary Ottoman people and the place.

To demonstrate the capacity of city dwellers' collective actions in Ottoman cities, the following section will provide a summary and deconstruction of seven selected examples from various regions within the Ottoman State.¹⁹ These examples are derived from court applications made by the *ahâli*, which

highlight their efforts to address issues pertaining to the shared urban space. By deconstructing each case, the components of collective action theory will be identified, further substantiating the argument that coordinated efforts, with their distinct features, were indeed present in the Ottoman city.

The first example of collective action comes from the court records of *Hasköy* dated 1643 (*İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Kadı Mahkemesi 5 Numaralı Sicil* hüküm no. 416, 306). Here the *ahâli* collectively complained about an empty piece of land polluted by garbage, then nominated someone to clean the garbage, and informed the court about this chosen person. The *ahâli*, who regularly passed by this land on their way to the mosque, were disturbed by the unpleasant smell and decided to take action. To ensure regular cleaning, they appointed a person living nearby and sought permission from the qadî for this individual to carry out the necessary cleaning duties. In this example, a group of people applied to the court (...*Ahmed Çelebi b. Mustafa ve İbrahim Bey b. Yusuf ve Mehmed Çelebi b. Şaban ve Ahmed Bey b. Abdullah ve Mustafa Çelebi b. Veli ve Ebûbekir b. Mustafa ve sâir ahâlî-i kasaba bi-ecma'ihim...*), which is the basic unit of any collective action. Examining the shared advantages and disadvantages, it is apparent that the presence of garbage on the land was a shared disadvantage for the community. The *ahâli* collectively identified the issue and appointed someone to address it. Their common identity as *ahâlî-i kasaba* further strengthened their sense of shared purpose. In terms of mobilization and opportunity, the resource under their control was their labor power to clean up the land. By appointing a designated individual, they effectively mobilized this resource. Additionally, the likelihood of the court granting permission for the cleaning presented a favorable opportunity, which they seized upon. There were no apparent threats that could prevent them from utilizing this opportunity.

The second example is from the court records of *Üsküdar* in 1590-1591 (*İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil* hüküm no. 495, 304-305). The *ahâli* of Kartal collectively complained about the *dergâh-ı âli* (supreme lodge) sergeant, who is Hüseyin Çavuş, for forcibly occupying a land previously used by them. İsmail Çavuş, another sergeant, was assigned to investigate the claims. During the investigation, *ahâli* alleged that Hüseyin Çavuş built houses on the land, parked ships and carriages, destroyed the graves, and planted trees on them. The *ahâli* were deeply

concerned about this occupation, as the land had long served as a shared space where they could enjoy fresh air. In this case, "...*Kartal ahâlisi*..." as a group collectively applied to the court, and *Kartal nâm karye* is the common unifying structure for this group of people. The shared disadvantage, or interest, in this case, was the forcible takeover of the land that had been jointly used by the *Kartal ahâlisi* for various purposes. The group's resource in seeking justice was their right to lodge complaints with the court, as the court played a vital role in problem-solving and ensuring justice in the Ottoman city. Applying to the court proves that the city dwellers turned this resource into an opportunity in pursuit of common civic good because only the state can retake the land and give it back to *ahâli* without resorting to violence. Although there were inherent threats, the neighborhood dwellers still chose to apply to the court, seizing the opportunity presented. These threats encompassed two aspects: Firstly, Hüseyin Çavuş, as a soldier, held a position of power and had the potential to abuse it. Secondly, there was a possibility that he might have had legitimate rights to use the land.

In the third example, the dwellers of *Hasköy* (1637-1638) resort to the court to prevent the destruction of a building, where soldiers were stationed to preserve their towns (*İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Kadı Mahkemesi 5 Numaralı Sicil* hüküm no. 141, 144). The people of *Hasköy* had received rumors about certain individuals who intended to remove the building. In response to this situation, the residents asserted that they had collectively decided to construct the building and had obtained permission to use it. They expressed their opposition to the building's removal, as it served the best interests of the town. Applicants are people from different religious communities,²⁰ including Christians, Muslims, and Jews, who coalesce for a common civic good. The destruction of the building would leave the town defenseless, thereby becoming a shared disadvantage for all. The *ahâli* applied to the court, citing their possession of the necessary permits for the building. These permit documents can be regarded as the resource under the control of the group. They mobilized to submit this permit in order to prevent the destruction of the building. In this case, there was no apparent threat that would deter the group from engaging in collective action. On the contrary, there was an opportunity to obtain a court decision that would preserve the status quo and protect the building.

The fourth example involves the parceling out of a vacant land to the *ahâli* in 1585 (*İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil* hüküm no. 330, 209). The dwellers of the *Abdi Çelebi* neighborhood collectively (*müteveffâ Abdi Çelebi mahallesi halkı cemî'an*) appealed to the court. They demanded that vacant land in their neighborhood should be opened for the settlement so that people could build houses and live there. Qadi conveyed the dwellers' claim to the Sultan, and ultimately a decision was reached to grant this land to the *ahâli*. The dwellers sought to allocate this land for two primary reasons: First, unlike other neighborhoods, this was a secluded place, and *ahâli* mentioned that it poses security risks, and they feel insecure when they pass by this empty land. Secondly, if this vacant land belongs to a waqf, opening it for settlement could generate income for the waqf. The residents devised a solution to address the common problem (security) in their neighborhood and subsequently approached the court. Eradicating the security risks deriving from vacant land next to the neighborhood was the common interest in this case. The right to apply to the court served as their resource. The mobilization occurred by coming together for this common interest and applying to the court. The opportunity was the court's likelihood of ruling in favor of the contenders. This likelihood is higher since new settlements on that land can bring income for the waqf. There were no particular threats to the *ahâli* in this case. The potential gains outweighed the losses, prompting them to seek resolution through the court.

The fifth example is from Ankara court records, dating back to the beginning of the 17th century (Ergenç, "Toplumsal Düşünce" 444-445). Town dwellers of Ankara had built walls and towers with their own assets and labor to protect themselves from bandits. When the bandits eventually launched an assault, some of the residents armed themselves and successfully repelled the attack, after which they returned to their regular occupations. After that incident, the military commander in charge of that region forcibly recruited these men who had protected the town, and he took them to military campaigns elsewhere. This compelled the residents to abandon their usual work and leave the town vulnerable to potential future bandit raids. Therefore, it was a losing scenario for the *ahâli*: Shops were closed down, and the town's security was compromised. In response, town dwellers collectively brought the case to the court, seeking a restoration of the initial status quo. Qadi conveyed the complaint to the Sultan, and it was resolved in favor of the city dwellers.

In this example, city dwellers came together in a situation threatening their security. They not only applied to the court collectively but, prior to that, had built a fortress with their own efforts and fought against bandit attacks. This showcases their capability to utilize the resources under their control for a shared purpose. The bandit attacks represent the shared disadvantage, as they posed a threat to the lives and property of the city dwellers. On the other hand, the shared advantage was the desire to maintain their jobs and businesses unaffected, along with preserving the town's security. The resource is the inhabitants' own labor and assets, which they mobilized for a common defensive purpose. Mobilization was the construction of defense walls and armed city dwellers forming a defense force. I assume that they acted collectively and instantly in the face of a life-threatening situation. The main threat they faced was the potential loss of lives and property due to bandit raids in the absence of proper fortifications and a standing army. Furthermore, at a later stage, another collective action took place when the city dwellers mobilized once again to bring their case before the court and reverse the practice of forcibly recruiting dwellers into the army. The interest here was to regain the previous order, where people continue their jobs and have the capacity to defend the city. The resource utilized in this context was once again the right to apply to the court. Finally, the opportunity was the likelihood of receiving a favorable court decision.

In 1762, the *ahâli* of Tabahane neighborhood in Halep collectively complained about an individual who had purchased ten houses in their neighborhood and built a soap shop (*sabunhane*) there (BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.3 s. 10). The reason for the *ahâli* to apply to the court was not only the disturbance caused by the soap shop but also the water scarcity problem it created. The owner of the soap shop had diverted the neighborhood's water supply to his own bath (*hamam*) of the soap shop, resulting in water cuts for the residents. Similar to the previous examples, the shared space of the neighborhood served as the unifying structure for the residents. The interest, or shared disadvantage, was twofold: Firstly, the dirt and inconvenience caused by the *sabunhane*, and secondly, the water cuts that affected the entire neighborhood. This case is identical to the fourth case regarding resources and mobilization: The right to apply to the court is the resource. The mobilization is the acting together for the shared disadvantage and applying to the court. Opportunity is the court's likelihood of ruling in

favor of the contenders. In this case, two adverse factors became the driving force for people to come together.

The seventh and the last example is from Halep of 1746. The *ahâli* of the *Bahsita* neighborhood collectively raised a concern about the disturbance faced by women in secluded areas due to the structure of the dead-end streets (cornered and entangled). They initially demanded the construction of a security wall in these areas to address the issue and received a warrant (*hüccet*) from the court to proceed with the construction. However, while they began the construction, some individuals attempted to prevent it. In response, the *ahâli* collectively returned to the court for a second time, seeking to stop those who were impeding the construction of the wall (BOA, A.DVNS. AHK. HL. d.1 s. 178). The extent of common identity, or organization, was at the neighborhood level, and the resource under the control of *ahâli* was the right to apply to the court. A group of people was mobilized by using the court as a resource. The right to apply to the court served as their primary resource, empowering them to seek a resolution to the issue they faced. It is worth noting that this was the second time they organized collectively, indicating their determination to pursue their shared interest. The opportunity they seized was the warrant they had already obtained from the court, providing legitimacy and support for their construction project.

All cases presented above are primarily collective actions, where a group of people serves as the basic unit of any collective action. In each of these events, dwellers of a neighborhood, one of the main constituents of the Ottoman city, acted together and applied to the court collectively. Phrases used in the records such as “...Abdi Çelebi mahallesi halkı cemî’an meclis-i şer’a gelip...”, “...Kartal ahâlîsi...”, “...ve sâir ahâlî-i kasaba bi-ecma’ihim meclis-i şer’a hâzırûn olup...”, “...ahâlî-i vilâyet...” “...mahallesi ahâlîsi” signify that at least a group of people from a neighborhood applied to the court. As previously mentioned, some scholars interpreted these phrases as signs of collective appeal for a common end (Ergenç, “Toplumsal Düşünce”; Canbakal). As mentioned earlier by Ergenç, Ben-Bassat and Buessow, not only the notables of the city but also the dwellers of a neighborhood, have resorted to courts to make their voices heard in essential matters concerning them (Ergenç, “Some Notes” 435; Ben-Bassat and Buessow 546).

One of the main components of the collective action theory is the interest, and it is defined as the shared advantages or disadvantages. In all of the above examples, neighborhood dwellers were concerned about the shared space in which they live in terms of shared advantages or disadvantages. The motivation to act had been the interests related to the use of urban space.

Another element of collective action is the organization. The extent of common identity or unifying structure is vital because it delimits the capacity of the action (Tilly 54). In all the examples mentioned, the extent of unifying structure is either at the neighborhood or city level (i.e. Ankara case). The shared identity or unifying structure among the group members is their shared residency in the same urban space. Ottoman society is comprised of diverse communities that form based on various factors such as religion, occupation, ethnicity, and location. Therefore, in the context of collective actions, religious communities often take the lead when spiritual interests are at stake, while occupational organizations play a significant role when economic interests are involved. Since the interests in these examples revolve around place, the expected unifying structure manifests in the form of neighborhood communities. Considering the technological limitations and the speed of information dissemination in the past, we must not underestimate the importance of the neighborhood level as a unifying structure.

As noted by Lapidus (199), the examples presented above affirm the strong bonds and collective actions of neighborhood communities. Contrary to the assertions of the Islamic city paradigm, the Ottoman neighborhood operates as a relatively autonomous structure, characterized not only by shared obligations and responsibilities but also by spatial obligations and a chain of responsibilities (the practice of surety). Hence, this structure in Ottoman cities and neighborhoods necessitated and formed collective actions among inhabitants by working as fora for collective action (Topuz Demir and Uğur 478). Therefore, it is possible to argue that the main factor that brings people together would be consciousness about their neighborhood. As shown in the third example (*İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Kadı Mahkemesi 5 Numaralı Sicil* hüküm no. 141, 144), people from various religious groups came together to prevent the destruction of a building in their neighborhood. Contrary to the Islamic city theory, which claims that

the Muslim cities are composed of separate and distinct groups, in the form of clan or tribe, and which cannot act together; those presented examples indicate that individuals from different religious groups could unite under a neighborhood identity and act for a common cause. Additionally, the case of Ankara showcases the city as a whole working together, surpassing the neighborhood level as the unifying structure.

Lastly, recalling the components of the collective action theory, mobilization is about the extent of making resources available under the control of a group. Opportunity describes the link between the perceived interests and the extent to which a group may realize these interests vis-a-vis the environment they interact with. Tilly argues that defining mobilization and opportunity for past events is challenging. Accordingly, for the abovementioned cases, I tried to deconstruct, through some extrapolation, what the concepts of mobilization and opportunity could possibly mean for each case. As seen in the cases presented above, each collectivity had various resources to mobilize (in most cases the court itself), and in each case, they seized available opportunities by assessing potential gains and losses.

In the light of the detailed deconstruction of examples mentioned above, I argue that in Ottoman cities, one can find the elements of collective action, a concept which was described by Charles Tilly, as emerging from changing combinations of interests, organization, mobilization, and opportunity in varying degrees. This observation holds significance because when these events are examined through the lens of collective action theory, they transcend mere court records and offer valuable insights into the nature of collective action within Ottoman cities. These examples serve as crucial clues for scholars studying Ottoman urban dynamics.

City dwellers have come together to address neighborhood-wide concerns, such as environmental clean-up, protection of the common area, parceling out the land for housing, preventing the destruction of a building, and construction of walls. They prove that the dwellers of the neighborhood were not insensitive to the events and environments around them. They did not have economic interests or religious motivation for the cases discussed here. Even they had to put extra effort into the issues. The primary motivation for them to engage in collective action is related to the common spaces they share. These actions indicate a level of consciousness developed

by residents regarding their urban environment. Typically, collective action among neighborhood dwellers took the form of a collective appeal to the court. However, in some cases, decisions were made collectively without resorting to the court. For example, in the first case, people agreed on cleaning garbage themselves and deciding who would do the cleaning work. They were only asking the court to allow this work. In the second case, they complained about the person who forcibly seized the land for common use before.

In addition, the courts were not the sole avenue for lodging complaints in the Ottoman State. In cases where the courts were unable to resolve issues, individuals had the right to directly present their grievances to the *Divân-i Hümayun*, or sometimes the qadi would act on behalf of the *abâli*. This mechanism played a vital role in ensuring justice and meeting the demands of the people. Above summarized, the cases of preventing the recruitment of armed city dwellers and distributing the vacant land to the neighborhood dwellers had been conveyed to the Sultan by the qadi. Transferring the demands to the center, which cannot be solved at the local level, is significant in terms of the availability of government mechanisms at every level.

As mentioned earlier and supported by some scholars, the existence of courts in Ottoman cities has played a significant role in resolving problems and reducing the occurrence of large-scale collective events. For instance, if the court did not exist in the second case, probably dwellers would still act together; perhaps this time, they would have expelled the person who had seized the land forcibly with their actions. This situation aligns with Karen Barkey's thesis, which emphasizes the intermediary role of the court in addressing local issues and preventing city dwellers from engaging in potentially illegitimate forms of collective action. Still, this does not change the fact that these collective appeals to the courts are indeed collective actions. These were not sporadic actions. The fact that city dwellers collectively appealed to the court indicates that they had already come together, engaged in discussions, and reached a joint decision on how to address the problem. The submission of their collective appeal to the court was based on a pre-determined consensus. So, even if one can argue those collective appeals cannot be considered a collective action, then how can one explain the nature of potential previous events which prepare the

ground for joint request? What is more, deconstructing each case according to the theory indicates that those appeals have every founding component of the collective action theory. Taking a broader perspective, while the societal structure of the Ottoman state may not have allowed for systemic change or direct challenges to central authority, as argued by Barkey or Ünsar (43), a different lens focused on the Ottoman urban context reveals an organizational capacity that facilitated collective action. The structural characteristics and control mechanisms of the Ottoman State may have influenced the methods by which collective actions occurred, but they could not prevent them from taking place.

Concluding Remarks

This article aimed to provide a concise overview of collective actions in Ottoman urban culture, challenging the notion of the Islamic city and its assumption that city dwellers cannot act collectively for the common good. Although a comprehensive understanding of the scope and various forms of collective action in the Ottoman urban realm would require further empirical analysis, the existing scholarly work and archival sources sufficiently support the argument that the portrayal of Ottoman city dwellers as passive and silent masses does not align with reality. On the contrary, it is reasonable to assert the presence of a collective will, through which local residents actively influenced their own future and destiny. Ottoman city dwellers were not mere passive elements; they were conscious of the issues affecting their environment, cared about these problems, and actively engaged in collective actions.

Within the scope of this study, the collective actions of Ottoman city dwellers have been examined through the lens of the collective action theory. The aforementioned seven examples illustrate that city dwellers were capable of organizing themselves at the neighborhood level and resorting to the courts to address issues pertaining to their shared spaces. In nearly all cases, the city dwellers had already reached decisions regarding potential solutions. When presenting their cases to the court, they also proposed these solutions to the identified problems. These collective actions were driven not by individual interests, but by concerns for the collective well-being of their neighborhoods or the city as a whole. Examples include addressing environmental pollution, preventing the destruction of buildings, allocating

vacant land for housing, reclaiming forcibly seized common areas, or constructing protective walls for the city's defense.

In the light of these findings, it is argued that Ottoman city dwellers possessed a distinct urban consciousness regarding their living environment, challenging the notion that such awareness was absent in Muslim societies as suggested by the Weberian concept of the Islamic city. Common decision-making, concern for civic problems, organizational capacity, and collective actions are indicators of such urban culture. Claiming that these indicators do not exist in Islamic cities just because they do not appear as they are in Western cities is quite a reductionist approach. As the examples provided above reveal, city dwellers were organized around 'certain' urban concerns and made joint decisions. Certain institutional mechanisms were absent within Ottoman cities, yet that does not mean the absence of collective capacity or urban consciousness. After all, it should not be forgotten that the manifestation of collective actions varies across different cities due to their unique cultural, socio-economic, and political contexts.

This article has provided a starting point for understanding the elements of collective action in Ottoman cities. However, a comprehensive exploration of this subject extends beyond the scope of this study. Future theoretical and empirical research, supported by primary sources, is needed to shed further light on this neglected field that has long been overshadowed by debates on the Islamic city.

Support and Acknowledgment Statement

I would like to express my deepest gratitude to Prof. Dr. Özer Ergenç for his valuable contributions during the writing process of this article.

Conflict of Interest Statement

There is no conflict of interest with any institution or person within the scope of this study.

Notes

- 1 The Arab Spring started in 2010, is one of those social upheavals in the form of collective action that has led to the scholarly reconsideration of cities as the place of social struggles.

- 2 The non-western city is an umbrella term used in urban history to define cities that are different from the European city. Within the limits of this study, the term non-Western will be limited to the “Islamic city”. See Çelik, Zeynep. “New Approaches to the Non-Western City.” *Journal of the Society of Architectural Historians* vol. 58, no. 3, 1999.
- 3 See Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. New York: Cornell University Press, 1994. Weber, Max. *The City*, trans. and ed. Don Martindale and Gertrud Neuwirth. New York: Free Press, 1958. Lapidus, Ira. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Massachusetts: Harvard University Press, 1967. For a detailed discussion of the absence of collective actions in Islamic cities, see the second heading of the article.
- 4 The concept of “urban consciousness” is discussed within the broader framework of other related ideas in the literature, such as being responsible to the city, feeling belonged to the city, place attachment, etc. Without delving into further theoretical discussions, this study interprets the concept as residents’ awareness of their living environments and their responsible actions in addressing urban issues. Beyazlı Dilek and Aydemir, Şinasi. “Does Urban Consciousness Help Understand the Citizen’s Role in Planning.” *European Planning Studies*, vol. 19, no. 5, 2011, pp. 841.
- 5 The study of Eleni Gara stands out differently from other studies on this subject as her work directly focusing on collective actions in the Early Modern Balkans. See Gara, Eleni. “Patterns of Collective Action and Political Participation in the Early Modern Balkans.” *Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, 2012.
- 6 Disregarding the spatial and temporal differences does not mean that these differences are not significant. Nonetheless, this study aims to establish a typology of collective actions in Ottoman cities by focusing on the key aspects and characteristics that unify cities under common themes. To achieve this, it is essential to take an overarching perspective. Additionally, this paper primarily examines the pre-modern period of the Ottoman State. In contrast to the modern period, the rate of change in the pre-modern era was relatively slow, which minimized spatial and temporal differences. Case studies in this article are from Istanbul, Ankara, and Aleppo, dating between the 16th and 18th centuries.
- 7 Since the concern of this paper is to collective competency of city dwellers about shared spaces of cities, the chosen cases of joint actions are limited to concern over shared places.

- 8 Hourani and Stern asked that “Did cities in the Muslim world have any important features in common, and if so can they be explained in terms of Islam, or must we look for other types of explanation?” (11).
- 9 For example, the works of Çağatay Uluçay, Fahri Dalsar, İbrahim Hakkı Konyalı can be given as examples of this genre. See Uluçay, Çağatay. *Manisa Tarihi*. Manisa Halkevi, 1939; Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Enes Kitap Sarayı, 1997; Dalsar, Fahri. *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa’da İpekçilik*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1960.
- 10 The series of cadastral surveys available for the 15th and 16th centuries did not exist for the following centuries *Avarız defters* kept in the 17th century was different in terms of the content and method, thus not comparable with the cadastral surveys. Therefore, it is challenging to monitor Ottoman cities demographically after the 16th century, although it is possible to examine cities’ social, economic, and administrative aspects through court records. A shift from tahrirs to court records was inevitable in that sense. Koç, Yunus. “Osmanlı’da Kent İskânı ve Demografisi (XV. ve XVIII. Yüzyıllar),” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, vol. 3, no. 6, 2005, pp. 184-185.
- 11 The work of Suraiya Faroqhi is pioneering in terms of “bottom up” perspective in Ottoman Studies. Faroqhi, Suraiya. “Political Initiatives ‘From the Bottom Up’ in the Sixteenth – and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for their Existence.” In *Osmanistische Studien zur Wirtschafts – und Sozialgeschichte In memoriam Vančo Boškov*, edited by Hans Georg Majer. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986. See also Barkey, Karen *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Cornell University Press, 1994; Farqwohi, Suraiya. “Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650).” *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 35, no. 1, 1992.
- 12 In the context of this article, the term “common good” is not exclusively associated with the concept of “*maslaha*,” derived from the Ottoman-Islamic tradition. *Maslaha* refers to the judicial processes employed by the Ottoman States, which aimed to promote the “common good” through the principles of moderation, reconciliation, and accommodation as objectives of the law. However, in this article, the term “common good” is used in its most fundamental sense, denoting the collective interests or benefits of all. For a detailed discussion of the “*maslaha*,” see Akarlı, Engin Deniz. “Maslaha from ‘Common Good’ to ‘Raison D’etat’ in the Experience of Istanbul Artisans, 1730-1840.” *Hoca, Allame Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat*, ed. Kaan Durukan et al., 2010, pp. 63-79.

- 13 See as instances, *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 34b-1; *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil*, 95b-3, 41a-4, 75b-4, 75b-1; *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 40a-4; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil*, 54b-2, 96b-2; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Sicil*, 12b-1, 17b-2; *İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil*, 3a-3; 28b-2, 32b-2. See also Topuz Demir, Beyza and Uğur, Yunus. “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği.” *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin and Zehra Erşahin, İdealkent Yayınları, 2020.
- 14 See as instances, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, 106a-2, 108b-2; *İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil*, 19b-2, 20b-1, 56b-3, 57a-1, 60a-2, 62a-2, 66a-2, 73b-1, 75a-1, 87a-1, 87a-2; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil*, 21b-2, 22b-4; *İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil*, 252-2; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil*, 20a-1.
- 15 See as instances, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil*, 34b-5; *İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil* 3b-4, 5a-2; *İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil*, 27a-3.
- 16 See as instance Atabey, Halil. *Manisa'nın 79 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri*. Master Thesis, Ankara University, 2014, pp. 49-50.
- 17 See as instances, *İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil*, 24b-2; Yıldız, Hamza. 2142 Numaralı Şer'iye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi. Master Thesis, Karabuk University, 2017, pp. 73, 97.
- 18 As an example, the practice of surety (*kefalet*) in the Ottoman State also entailed collective responsibility among neighborhood residents in areas such as crime prevention and maintaining order. Consequently, forms of collective actions would naturally arise when problems emerged within the framework of surety. However, it is important to note that this aspect of the surety practice falls beyond the scope of this article and would require a separate and detailed discussion of its own. For a recent study, see Topuz Demir, Beyza and Uğur, Yunus. “Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği.” *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin and Zehra Erşahin, İdealkent Yayınları, 2020.
- 19 The sample used in this manuscript is limited due to the necessity of conducting a detailed examination of each case within the established theoretical framework. Since it was not possible to multiply the sample, the cases were carefully selected from cities that exhibit high representativeness. Two crucial aspects of Ottoman cities were taken into consideration to ensure this representativeness. Firstly, since they were gathered under the umbrella of the Ottoman Empire, there are

standard features established by the Ottoman State administration in almost all of the cities in different geographies Secondly, these cities also possessed unique local characteristics that continued to exist within the framework of the Ottoman State. In this context, the examples of Istanbul, which are mainly selected in this article, are pivotal in understanding both the general and specific structures of cities. Istanbul is both the center of the mentioned umbrella and carries the effects and characteristics of different geographies. Other analyzed cities, such as Ankara and Aleppo, were selected to represent the research subject within the vast Ottoman territory and to understand the aforementioned local characteristics. Moreover, in some Ottoman cities, medium and distant relationships hold greater importance than the immediate hinterland. The social and economic connections that develop due to trade with other cities at medium and long distances play a significant role in this context. Thus, in this article, the cities selected outside of Istanbul were chosen with this consideration in mind, aiming to achieve greater inclusiveness.

- 20 “...Hasköy nâm karye ahâlisinden Mustafa b. Ali üstâd-ı Hadîka-i sultânî ve Mahmud Çelebi b. Mehmed serrâc-ı hâssa ve Mahmud Ağa b. Mirza el-Cündî ve Abdî Bey b. Şaban serrâc-ı hâssa ve Mahmud Beşe b. Abdullah er-Râcil ve Hasan b. Mehmed ve Mehmed b. Mustafa el-İmâm ve Mehmed Hoca el-Müezzin ve Kadri b. Hüseyin ve Ahmed Çelebi b. Mustafa el-Cündî ve Hüseyin b. Mehmed serrâc-ı hâssa ve zimmî tâîfesinden Erzenos v. Yani ve Dimitri v. Kosta ve Angeli v. Mavridi ve Mihâl v. Yani ve Zaharya v. İstefo ve Yani v. İspalepo ve Yahud tâîfesinden Yasef v. Avraham ve A[v]raham v. Kemal ve Haron v. İsrail ve Sâlel v. Sâlel ve İlya v. Kemal nâm Yahudiler...”

References

- Abu-Lughod, Janet L. “The Islamic City—Historic Myth, Islamic Essence, and Contemporary Relevance.” *International Journal of Middle East Studies*, vol. 19, no. 2, 1987, pp. 155-176. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/163352>.
- Afyoncu, Erhan. “Türkiye’de Tahrir Defterlerine Dayalı Olarak Hazırlanmış Çalışmalar Hakkında Bazı Görüşler.” *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, vol. 1, no. 1, 2003, pp. 267-286, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43380/528509>.
- Akarlı, Engin Deniz. “Maslaha from ‘Common Good’ to ‘Raison D’etat’ in the Experience of Istanbul Artisans, 1730-1840.” *Hoca, Allame Puits de Science: Essays in Honor of Kemal H. Karpat*, ed. Kaan Durukan et al., The Isis Press, 2010, pp. 63-79.
- Akşin, Sina. “Kent Tarihi Nasıl Dönemlenmeli?” *Kent Tarihciliği: Kent Tarihleri Atölyesi*. Toplu Konut İdaresi/Tarih Vakfı, 1994.

- Atabey, Halil. *Manisa'nın 79 Numaralı Şer'iyye Sicil Defteri*. Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi, 2014.
- Barkey, Karen. *Bandits and Bureaucrats: The Ottoman Route to State Centralization*. Cornell University Press, 1994.
- Ben-Bassat, Yuval, and Johann Buessow. "Applying Digital Methods to the Study of a Late Ottoman City: A Social and Spatial Analysis of Political Partisanship in Gaza." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, 63, 2020, pp. 505-554. Brill, doi: <https://doi.org/10.1163/15685.209.12341517>.
- Beyazlı, Dilek, and Şinasi Aydemir. "Does Urban Consciousness Help Understand the Citizen's Role in Planning." *European Planning Studies*, vol. 19, no. 5, 2011, pp. 839-860.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). *Bab-ı Asaî Divan-î Hümayûn Sicilleri Halep Ahkâm Defterleri 1*, H-29-04-1164.
- BOA (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). *Bab-ı Asaî Divan-î Hümayûn Sicilleri Halep Ahkâm Defterleri 3*, H-29-02-1194.
- Burke, Edmond. "Toward A History of Urban Collective Action in the Middle East: Continuities and Change 1750-1980." *Urban Crises and Social Movements in the Middle East*, ed. Kenneth Brown, Bernard Hourcade, Michele Jole et al., L'Harmattan, 1989, pp. 42-56.
- Canbakal, Hülya. *Society and Politics in an Ottoman Town: Ayntab in the 17th Century*. Brill, 2007.
- Çelik, Zeynep. "New Approaches to the Non-Western City." *Journal of the Society of Architectural Historians*, vol. 58, No.4, 1999, pp. 374-381, <https://doi.org/10.2307/991531>.
- Dalsar, Fahri. *Türk Sanayi ve Ticaret Tarihinde Bursa'da İpekçilik*. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1960.
- Daunton, Martin J. "The Social Meaning of Space: The City in the West and Islam." *Urbanism in Islam Vol. 1*, ed. Yukawa Takeshi, Institute of Oriental Culture, 1989, pp. 26-58.
- Eldem, Edhem, Daniel Goffman and Bruce Masters. *The Ottoman City Between East and West*. Cambridge University Press, 2005.
- Eickelman, Dale F. "Is There an Islamic City? The Making of a Quarter in a Moroccan Town." *International Journal of Middle East Studies*, vol.5, no. 3, 1974, pp. 274-294. JSTOR, <https://www.jstor.org/stable/162379>.
- Ergenç, Özer. *Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı: XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*. Ankara Enstitüsü Vakfı, 1995.
- Ergenç, Özer. "Osmanlı Şehir Tarihi Araştırmalarının Kuramsal Çerçevesi Nasıl Oluşturulabilir?" *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, ed. Özer Ergenç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013, pp. 24-36.

- Ergenç, Özer. "Some Notes on the Administration Units of the Ottoman Cities", *Urbanism in Islam* Vol. 1, ed. Yukawa Takeshi, Institute of Oriental Culture, 1989, pp. 425-441.
- Ergenç, Özer. "Toplumsal Düşünce Açıklama Kanalı Olarak Cemm-i Gafir ve Cem'-i Kesir." *Osmanlı Tarihi Yazıları: Şehir, Toplum, Devlet*, ed. Özer Ergenç, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2013.
- Ergene, Boğaç. *Local Court, Provincial Society and Justice in The Ottoman Empire: Legal Practice and Dispute Resolution in Çankırı and Kastamonu*. Brill, 2003.
- Faroqhi, Suraiya. "Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Sixteenth – and Seventeenth-Century Ottoman Empire: Some Evidence for their Existence." *Osmanistische Studien zur Wirtschaft – und Sozialgeschichte In memoriam Vančo Boškov*, edited by Hans Georg Majer. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1986, pp. 24-33.
- Faroqhi, Suraiya. "Political Tensions in the Anatolian Countryside Around 1600: An Attempt at Interpretation", *Türkische Miscellen*, ed. Jean Louis Bacque-Grammont, Barbara Flemming, Macit Gökberk, İlber Ortaylı, Divit Press, 1987, pp. 127-128.
- Faroqhi, Suraiya. "Political Activity among Ottoman Taxpayers and the Problem of Sultanic Legitimation (1570-1650)." *Journal of the Economic and Social History of the Orient*, vol. 35, no. 1, 1992, pp. 1-39, *JSTOR*, <https://doi.org/10.2307/3632686>.
- Faroqhi, Suraiya. *Orta Halli Osmanlılar*. İş Bankası Kültür Yayınları, 2007.
- Gara, Eleni. "Patterns of Collective Action and Political Participation in the Early Modern Balkans." *Political Initiatives 'From the Bottom Up' in the Ottoman Empire*, ed. Antonis Anastasopoulos, Crete University Press, 2012.
- Gerber, Haim. *Economy and Society in an Ottoman City: Bursa, 1600-1700*. Hebrew University, 1988.
- Hayashi, Kayoko. "Turkey." *Islamic Urban Studies: Historical Review and Perspectives*, ed. Masashi Haneda and Toru Miura. Kegan Paul International, 1994.
- Hourani, Albert. "The Islamic City in the Light of Recent Research." *The Islamic City: A Colloquium*, ed. Albert Hourani and Samuel M. Stern, Bruno Cassirer Ltd., 1970, pp. 36-66.
- Hourani, Albert, and Samuel M. Stern. *The Islamic City: A Colloquium*. Bruno Cassirer Ltd., 1970.
- İnalçık, Halil. "İstanbul: An Islamic City." *Journal of Islamic Studies*, vol. 1, no. 1, 1990, pp. 1-23. *JSTOR*, <http://www.jstor.org/stable/26195665>.
- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1027/M. 1618)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2010.

- İstanbul Kadı Sicilleri İstanbul Mahkemesi 24 Numaralı Sicil (H. 1138-1151/M. 1726-1738)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 84 Numaralı Sicil (H.999-1000/M. 1590-1591)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Üsküdar Mahkemesi 2 Numaralı Sicil (H.999-1000/M. 1590-1591)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2010.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 54 Numaralı Sicil (H. 1102/M. 1691)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Bab Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H. 1077/M. 1666-1667)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri, Eyüp Mahkemesi 3 Numaralı Sicil (H.993-995/M.1585-1587)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 19 Numaralı Sicil (H. 1028-1030/M. 1619-1620)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 74 Numaralı Sicil (H. 1072-1073/M. 1661-1662)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Eyüp Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1090-1091/M. 1679-1680)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Hasköy Mahkemesi 5 Numaralı Sicil (H. 1020-1053/ M. 1612-1643)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2011.
- İstanbul Kadı Sicilleri Galata Mahkemesi 90 Numaralı Sicil (H. 1073-1074/M. 1663)*. Ed. Coşkun Yılmaz, İSAM Yayınları, 2012.
- Koç, Yunus. "Osmanlı'da Kent İşkânı ve Demografisi (XV. ve XVIII. Yüzyıllar)." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Vol.3, No.6, 2005, pp. 161-210.
- Konyalı, İbrahim Hakkı. *Abideleri ve Kitabeleri ile Konya Tarihi*. Enes Kitap Sarayı, 1997.
- Kuban, Doğan. "Anadolu-Türk Şehri: Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerine Bazı Gelişmeler." *Vakıflar Dergisi*, vol. VII, 1968, pp. 53-73.
- Lapidus, Ira. *Muslim Cities in the Later Middle Ages*. Harvard University Press, 1967.
- Moor, Tine De. "The Silent Revolution: A New Perspective on the Emergence of Commons, Guilds, and Other Forms of Corporate Collective Action in Western Europe." *International Review of Social History*, vol. 53, Supplement, 2008, pp. 179-212, doi:10.1017/S002.085.9008003660.
- Murphey, Rhoads. "Communal Living in the Ottoman İstanbul: Searching for the Foundations of an Urban Tradition." *Studies on Ottoman Society and Culture, 16th – 18th Centuries*, Ashgate Publishing Limited, 2007.
- Olson, Mancur. *The Logic of Collective Action: Public Goods and The Theory of Groups*. Schocken Books, 1968.

- Peirce, Leslie. *Morality Tales: Law and Gender in the Ottoman Court of Aintab*. University of California Press, 2003.
- Quataert, Donald. "Empire of Difference: The Ottomans in Comparative Perspective by Karen Barkey." *The American Historical Review*, vol. 114, no.2, 2009, pp. 413-415.
- Raymond, Andre. *Osmanlı Döneminde Arap Kentleri*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1995.
- Singer, Amy. *Palestinian Peasants and Ottoman Officials: Rural Administration around Sixteenth-Century Jerusalem*. Cambridge University Press, 1994.
- Taş, Hülya. *XVII. Yüzyılda Ankara*. Türk Tarih Kurumu, 2006.
- Tilly, Charles. *From Mobilization to Revolution*. Random House, 1978.
- Topuz Demir, Beyza, and Yunus Uğur. "Mahalle: Bir Mensubiyet ve Mesuliyet İlişkisi Osmanlı şehirleri ve Kefalet Sistemi Örneği." *Kent ve Maneviyat*, ed. Seyfettin Erşahin and Zehra Erşahin, İdealkent Yayınları, 2020.
- Uğur, Yunus. "Şehir Tarihi ve Türkiye'de Şehir Tarihçiliği: Yaklaşımlar, Konular ve Kaynaklar." *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, vol. 3, no.6, 2005, pp. 9-26, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/talid/issue/43465/530339>.
- Uğur, Yunus. *The Historical Interaction of the City with Its Mahalles: Ottoman Edirne in the Late Seventeenth and Early Eighteenth Centuries*. PhD dissertation, Boğaziçi University, 2014.
- Uluçay, Çağatay. *Manisa Tarihi*. Manisa Halkevi, 1939.
- Ünsar, Seda. "A Study on the Institutional Change: Ottoman Social Structure and the Provision of Public Goods." *Akademik Bakış*, vol. 6, no. 11, 2012, pp. 177-200.
- Weber, Max. *The City*. Trans. and ed. Don Martindale and Gertrud Neuwirth. Free Press, 1958.
- Wilkins, Charles L. *Forging Urban Solidarities: Ottoman Aleppo 1640-1700*. Brill, 2010.
- Yıldız, Hamza. *2142 Numaralı Şer'îye Sicili Transkripsiyon ve Değerlendirmesi*. Master Thesis, Karabük Üniversitesi, 2017.

İslam Şehri Paradigmasına Meydan Okumak: Kolektif Eylem Teorisi Merceğinden Osmanlı Kentsel Mekânları Üzerine Bir Deneme*

Handan Karakaş Demir**

Öz

Bu makale, İslam şehri sakinlerinin kolektif hareket edemediğini öne süren Weber'in İslam şehri kavramına yanıt vermek için Osmanlı şehirlerindeki kolektif eylemlere odaklanmaktadır. Bu amaçla çalışma, şehir sakinlerinin Osmanlı mahkemelerine yaptıkları toplu başvuruları Charles Tilly'nin kolektif eylem teorisini kullanarak incelemektedir. İslam şehri paradigmasının kapsamlı literatür taramasına ve mahkeme kayıtlarının analizine dayanan makale, Osmanlı şehir sakinlerinin kentsel bilinç sahibi olduklarını ve yaşam alanlarının iyileştirilmesi için kolektif eylemde bulduklarını ileri sürerken Müslüman toplumlarda bu tür eylemlerin olmadığı inancına meydan okumaktadır. Bu konuda şimdiye kadar yapılan çalışmalarda kapsamlı bir kuramsal yaklaşım kullanılmadığı gibi mekân boyutu da dikkate alınmamıştır. Ayrıca bu makale, ortak karar almanın, kentsel sorunların kavranmasının, örgütlenme kapasitesinin ve kolektif eylemlerin Osmanlı kent kültürünün temel göstergeleri arasında olduğunu öne sürmektedir.

Anahtar Kelimeler

İslam şehri, kolektif eylemler, mahkeme kayıtları, Osmanlı şehri, kentsel bilinç.

* Geliş Tarihi: 13 Ocak 2022 – Kabul Tarihi: 22 Temmuz 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Karakaş Demir, Handan. "Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory." *bilig*, no. 106, 2023, ss. 109-144.

** Dr., Türkiye Büyük Millet Meclisi – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-3781-8880

handankarakas@gmail.com

Вызов парадигме исламского города: османские городские пространства через призму теории коллективных действий*

Хандан Каракаш Демир**

Аннотация

Эта статья посвящена коллективным действиям в османских городах в ответ на веберовское понятие исламского города, предполагающее неспособность жителей исламских городов действовать коллективно. С этой целью в исследовании исследуются коллективные обращения горожан в османские суды с использованием теории коллективных действий Чарльза Тилли. На основе обширного литературного обзора парадигмы исламского города и анализа судебных протоколов в этой статье утверждается, что жители османских городов обладали городским сознанием и участвовали в коллективных действиях для улучшения своей жизненной среды, таким образом оспаривается убеждение в том, что такие действия отсутствовали в мусульманских обществах. Исследования по этой теме до сих пор не использовали ни всеобъемлющего теоретического подхода, ни пространственного измерения. Кроме того, в этой статье предполагается, что важными показателями городской культуры османских городов являются совместное принятие решений, понимание городских проблем, организационные способности и коллективные действия.

Ключевые слова

Исламский город, коллективные действия, судебные протоколы, Османский город, городское сознание.

* Поступило в редакцию: 13 января 2022 г. – Принято в номер: 22 июля 2022 г.

Ссылка на статью:

Karakaş Demir, Handan. “Challenging the Islamic City Paradigm: A Trial for Ottoman Urban Spaces through the Lens of Collective Action Theory.” *bilig*, no. 106, 2023, pp. 109-144.

** Д-р, Великое Национальное собрание Турции – Анкара / Турция

ORCID: 0000-0002-3781-8880

handankarakas@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri*

Cevat Özyurt**

Öz

Cengiz Aytmatov'un Sovyet çalışma hayatı ve emek ilişkilerine bakışındaki tarihsel kırılma ve değişimleri anlamak, bu makalenin ana amacını oluşturmaktadır. Onun çalışma hayatı ve emek ilişkilerine dair eserleri iki döneme ayrılarak incelenecektir. İlk eserler, Sosyalist Devrim'in yeni hayata ilişkin vaatlerinin gerçekleştiği varsayımıyla yazılmıştır. Emekçiler, sistemle ve çevreleriyle uyumlu, mutlu, müreffeh bir hayat yaşarlar. Sömürü, tabakalaşma ve toplumsal çatışma sorunları çözülmüş ve emekçilerin ontolojik güvenliği sağlanmıştır. Bu bakış, ikinci döneme ait *Elveda Gülsarı* romanında değişerek eleştirel bir nitelik kazanır. Eser, sosyalist emekçi ve sosyalist devlet arasındaki çelişkileri sorgular; resmî söylemleri demistifiye ederek, planlama ve merkezileştirme süreçlerinde kolhoz emekçilerinin ürün ve ilişkilerinin kendilerine nasıl yabancılaştığına açıklık getirir. Yazarın Sovyetler Birliği döneminde kaleme aldığı çalışma hayatı ve emek ilişkilerine eleştirel yaklaşımının kültürel, ahlaki ve ekolojik eleştirilerin arka planında kaldığı *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel* ve *Dişi Kurdun Rüyaları* romanlarının detaylı analizi, makale formatını zorlamamak için bu çalışmanın kapsamı dışında bırakılmıştır.

Anahtar Kelimeler

Cengiz Aytmatov, Kolhoz, Sovyet Toplumu, Çalışma Sosyolojisi, Elveda Gülsarı.

* Geliş Tarihi: 20 Nisan 2022 – Kabul Tarihi: 01 Aralık 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Özyurt, Cevat. "Aytmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri." *bilig*, no. 106, 2023, ss. 145-172.

** Prof. Dr., Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü – Bişkek/Kırgızistan; Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İTBF, Sosyoloji Bölümü – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-1818-6312
ozyurtcevat@gmail.com

Giriş

Dünyaca ünlü Kırgız edebiyatçı Cengiz Aytmatov, eserlerinin çoğunu SSCB döneminde vererek, öncü Sovyet yazarları arasına girmiştir. Onun ilk eserlerinde gördüğümüz edebiyatı Sovyet rejiminin hizmetine koşma yaklaşımı, 1963 yılında aldığı Lenin Ödülü ile kaybolur. Bu ödül, reel sosyalizmin işleyişinde gördüğü hata ve yanlışları dile getirirken yazarı sistemin baskılarından koruyan bir kalkan işlevi görmüştür. *Elveda Gülsarı*'da (1966) rejimi sorgulayan emekçi eksenli bir anlatı mevcuttur. İleri sembolik okumalarda rahvan at Gülsarı'nın ölümünün, sosyalizmin ölümünü imlediği düşünülebilir. Ancak bütüncül bir tahlil yapıldığında Aytmatov'un eleştirilerinin bir çeşit "içeriden eleştiri" olduğu görülür. Onun yetmişli ve seksenli yıllarda reel sosyalizmin totaliter karakterine yönelttiği ısrarlı eleştiriler, hümanist sosyalizmin imkânlarını arama çabasıyla eşzamanlı gerçekleşir. *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel* ve *Dişi Kurdun Rüyalari* romanlarında reel sosyalizm uygulamalarının ahlaki değerleri, kültürü ve doğayı tahrip ederek hayatın anlamını sığlaştırması eleştiri konusu edilmektedir. Bu dönemde derinleştirilen kültürel eleştirinin amacı, sosyalist gerçeklik ile yerel gerçekliği uyumlu hâle getirerek sosyalizmin maneviyatçı ve evrensel ileri bir formunu geliştirmektir (Doraiswamy 94). Yazar, hangi kültürel araçların, değerlerin, inançların, tutum ve davranışların sosyalizmi insancillaştırabileceğine dair sistematikleştirmeye çalıştığı düşüncelerini okuyucuyla paylaşmaya devam ederek, toplumsal sorumluluğunu yerine getirmeye çalışır.

Aytmatov'un Sovyetler Birliği'nde emek ilişkileri ve emekçinin durumunu konu edinen eserleri üç döneme ayrılır: 1) Emek ilişkileri ve emekçinin statüsünde olumlu gelişmeleri ön plana çıkaran 1952-1962 yıllarında yayımlanan *Aşım*, *Devam Ediyoruz* ve *İlk Öğretmenim* hikâyeleri. 2) Emek ilişkilerinde ve emekçinin statüsünde resmî Sovyet ideolojisinin öngördüğü iyileşmelerin gerçekleşmeme sorununu konu edinen 1966'da yayımlanan *Elveda Gülsarı* romanı. 3) İnsan-insan, insan-toplum ve insan-doğa ilişkilerini hümanist bir duyarlılıkla kültür ve maneviyat eksenli olarak kavramaya çalışan *Beyaz Gemi* (1970), *Gün Olur Asra Bedel* (1980) ve *Dişi Kurdun Rüyalari* (1986) romanları. Son dönemde emek ilişkileri ve emekçinin durumuna ilişkin tespitler ve eleştiriler, kültürel kimlik, ekolojik değerler ve ahlak-maneviyat ilişkisi gibi konuların gerisinde kalır.

Yukarıdaki dönemselleştirme, İkinci Dünya Savaşı'nın ekonomik seferberlik yıllarında bağımsızlık aşkı ile Sovyet ideolojisi uğruna emekçilerin zor çalışma koşulları ve gündelik ihtiyaçlarından yaptığı fedakârlıkları konu edinen *Yüz Yüze*, *Cemile*, *Toprak Ana*, *Sultan Murat* gibi eserleri analiz dışı bırakır. Yazar bu eserlerde, olağanüstü süreçte zor ekonomik koşulların betimlemesini yaparken, rejim övgüsünden veya eleştirisinden uzak olarak, savaş ile insanca yaşam arasındaki çelişkileri anlatmaya ve okuyucunun evrensel vicdanını harekete geçirmeye çalışır. 350 bin Kırgız erkeğinin Kızıl Ordu'ya katıldığı savaş yıllarında (Buyar 84) kırsal ekonominin yükünü, kadınlar, çocuklar ve savaş gazileri çekmiştir. Aytmatov savaş yıllarını konu edinen eserlerinde, cephe gerisinde yaşanan trajedileri anlatarak, örtük biçimde, savaş olgusunun felsefi/ontolojik eleştirisini yapmıştır.

Aytmatov'un Sovyet sisteminde emekçinin durumuna yaklaşımı, "olumlayıcı" bir perspektiften "eleştirel" bir perspektife kayar. Eleştiriler bazen açık olarak bazen de "şifreli sembollerin diliyle" ifade edilmiştir (İbraimov 57). Eleştirel perspektifle yazılan eserlerin ilki olan *Elveda Gülsarı* romanı, Sovyet sisteminde emekçi sorununu eleştirel olarak odağa alan tek eserdir. Emek sorununa ilgisi kaybolmasa da yazarın sonraki eserlerine insanı, toplumu ve uygarlığı bütüncül olarak anlama uğraşı hâkim olacaktır. Yeni süreçte tartışmalı konuları yüreklilikle ele alacak ve ortaya koyduğu her eser bir "edebiyat olayı" gibi karşılanacaktır (Mozur 435).

Sovyet coğrafyasında I. Dünya Savaşı ve ardından İç Savaş'la bozulan ekonomiyi iyileştirmek amacıyla Lenin 1921 yılında Yeni Ekonomik Planı yürürlüğe koyar. Sosyalist toplumda piyasa ekonomisi deneyimi veya küçük çaplı özel mülkiyetin geri dönüşü olarak değerlendirebileceğimiz bu plan, köylülerin kendi toprakları ve hayvanlarıyla ilgilenebilmelerine ve şehirlerde kişilerin kendi küçük işletmelerini kurmalarına imkân tanımıştır. Büyük sanayi, dış ticaret, bankacılık ve ulaşım hizmetlerinin devlet tekelinde kaldığı bu dönemde, işçiler sendika hakkı başta olmak üzere birçok kazanım elde etmişlerdir. 1928'de Yeni Ekonomik Plan sonlandırılarak, tarım ve hayvancılık alanında kolektifleştirmeyi (kolhoz ve sovhozların kurulmasını) de içeren ilk beş yıllık ekonomik plan uygulamaya konulur. Kolektifleştirme halktan beklenen ilgiyi görmeyince, planı başarılı kılmak için sert yöntemler devreye sokulmuştur. Stalin'in 1929 Aralık ayında yayınladığı bir bildirgeyle, kri-

minalize edilen “kulak”lara (varlıklı görülen tarım ve hayvancılıkla uğraşan kişilere) yönelik devlet terörü başlatılır. Reel sosyalizmin literatüründe kulak, ideolojik “öteki”, burjuvanın kırsal alandaki karşılığıdır. Onlar, feodal geçmişe özlem duyan ve Sosyalist ilerlemeyi/kalkınmayı sabote etmeye çalışan “halk düşmanı” olarak damgalanarak, siyasal ve toplumsal yaptırımlara maruz kalmışlar; mallarına el konularak, uzak yerlere sürülerek, hapse atılarak veya öldürülerek cezalandırılmışlardır (Buyar 83). Sovyet totalitarizmi bu süreçte ivme kazanmış ve akraba, komşu veya arkadaş olanlar kulaklarla ilişkilerini kesmeye zorlanmıştır. Bu uygulamalara karşı koymak için çeşitli yerlerde ayaklanmalar çıkmış ve sınıra yakın bölgelerden SSCB dışına doğru kitlesel sığınmacı göçleri gerçekleşmiştir.

Sovyetler Birliği’nde kolhozlaştırmanın öncelikli amacı, tarım alanında özel mülkiyeti yok etmektir (Kucherov 180). Köylülerin çoğu, topraklarını, hayvanlarını ve tarım aletlerini bir kolhoz bünyesinde başkalarıyla paylaşmaya isteksizdir. Bu nedenle birçok yerde kolhozlar askerlerin ve kentli işçilerin desteğiyle kurulur (Şolohov 30). Kolhoz uygulamalarını eleştirenler de gerçekte mal varlıklarının ne olduğuna bakılmaksızın “kulak” ilân edilip toplumdan dışlanmış; kitlesel tutuklama ve sürgün uygulamalarına maruz kalmışlardır. Tutuklamalara ve sürgün uygulamalarına direnenler, evleri yakılarak kurşuna dizilmişlerdir (Figes 115-6). Nihayet geniş halk kitleleri kolhozlaşmayı çaresizce kabul etmiştir (Kenez 85-6).

Köylüler kolhoz ve Parti üyesi olmaya zorlanmaktan mustarıptirler. Onlara karşı adı konulmadık bir savaş başlatılmıştır. Bu savaş, büyük bir terör doğurur. Yerel Parti Sekreteri veya Sovyet Başkanları kolhozlaştırmanın öncü aktörleri olmuştur. Sovyet otoriteleri, kolhozları yerine getirilmeleri imkânsız tedarik yükümlülüklerine ve vergilere zorlar. Bir Sovyet mucizesi hedefleyen Birinci Beş Yıllık Plan’ın sloganı, $2+2=5$ ’tir.

Kolektif/planlı ekonomi sürecinde sanayi işletmelerinde ve bu işletmelerde çalışan işçilerin durumunda birtakım olumlu gelişmeler sağlanmış, ancak tarım ve hayvancılık alanı ve bu alanda çalışan işçilerin durumunda yıllarca iyileşme kaydedilmemiştir. Çiftlik işletmeleri olan kolhozlar, devlet işletmeleri olan sovhozlar karşısında korunaksız bırakılmıştır. Kolhozlar, bir taraftan sovhozların ihtiyacı olan hammaddeleri üretmeye zorlanmış, diğer taraftan da sovhozların başarılarıyla rekabet etmeleri istenmiştir (Kucherov 180). Sanayileşmede elde edilen başarı öyküsünün arkasında köylülerin sö-

mürülmesi yatmaktadır. Zorunlu kolhozlaştırma bir felaket doğurmuş, köylüler daha yüksek vergi ödeyip daha düşük sosyal güvence elde etmişlerdir (Hobsbawm 412).

Kolhozlaştırma/kolektifleştirme ilkeleriyle toprağın ve üretim araçlarının sahibi varsayılan köylüler, eş zamanlı olarak uygulamaya konulan planlama ilkesiyle her şeyin avuçlarından kaydığına görmüşlerdir. Planlamanın önemli boyutlarından biri de zorunlu satış uygulamasıdır. Bu uygulama farklı vergilendirme biçimi olarak işler (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 45-6). Üreticiler, devlete sattıkları ürünleri ihtiyaç duyması hâlinde 10 kat bazen de 20 kat fazla ödeme yaparak geri alabilmektedir. Uygulama, tahıl ve yem gibi köylülerin temel ihtiyaçları için de geçerlidir. Devletin ürünleri maliyetinin altında satın alması, kolhoz çalışanlarının yoksullaşma nedenini açıklamaktadır. Yoksulluğun emekçilerin kaderi hâline gelmesini açıklayan bir başka durum ise köylülerin ihtiyaçlarından alınan verginin, bürokratik yeni orta sınıfın lüks tüketim ürünlerine uygulanan vergiden daha fazla olmasıdır. Örneğin, buğdaydan %80 vergi alınırken, özel arabadan %40 vergi alınmaktadır (Cliff 54, 74).

Aytmatov'un eserlerinde Sovyet sisteminde emek ilişkileri ve emekçinin durumu, emeğe saygı, vefa, liyakatle yükselme, takdir-onurlandırma, emek kardeşliği, teknoloji, itaatkâr makine, bilginin işe koşulması, toplumsal dayanışma, herkes için çalışma, uyumlu çalışma, şen çalışma, şevkle çalışma, çalışmada huzur bulma, kolektif çıkar, ürün sevinci, kolhoz, katılım-özyönetim, yarış-rekabet, çalışma kotası, başarmak, tarihsel başarı, ilerleme, çalışma koşulları, işçi sağlığı ve güvenliği, gündelik refah, gündelik yaşamda neşe, huzur ve mutluluk, tarih algısı, geleceğe bakış, düşüncenin netliği, gençler ve yaşlılar gibi olgu, kavram ve kurumlar ekseninde analiz edilebilir.

Aytmatov'un çalışma hayatı ve emek ilişkilerine bakışındaki değişimin analizi, konu açısından odakta yer alan olgular ve ilişkiler özetlenerek yapılacaktır. Bu tercih, analiz metninin gereğinden fazla uzun olduğu izlenimi verse de, hem eserdeki karakterlerden hangisinin/hangilerinin yazarın kişisel düşüncelerini yansıttığını hem de yazarın kendi tezlerini hangi gerekçelerle meşrulaştırdığını somut olarak anlama imkânı sağlar.

Aytmatov'un İlk Hikâyelerinde Çalışma Hayatı

Aşım

Aytmatov'un 1952'de yayımlanan *Aşım* hikâyesi, kolhozun emekli demirci ustanının çalışma tutkusunu ve kolektif çalışmadan duyduğu heyecanı anlatır. Aşım, emekli olmasına rağmen üretim hayatıyla ve emekçilerle ilişkisini devam ettirir. Kolhoz idaresinin karar mekanizmalarında aktif rol oynar. Eski demirci ustası ve köyün aksakalı olarak kolhozda saygınlığı vardır. Hikâyenin konusu, bir süredir sağlık sorunları yaşayan Aşım'ın kolhozun son toplantısına çağrılmamasıdır. Aşım toplantıyı duymuştur, neden çağrılmadığının cevabını arar. Kendini zorlayarak toplantı meydanına vardığında, herkesin onu coşkun bir sevgiyle karşıladığını görüp kafasındaki şüpheler dağılır. Emeğe saygı gösteren ve emekçiye vefa duyan bir insani çevrede bulunmaktan onurlanır.

Aşım'ın en büyük gururu, demirci ustası olarak yetiştirdiği Kubatkul'dur. Hikâyede Aşım, Kubatkul ve kolhoz halkı üzerinden Sovyet Devrimi'nin Kırgız halkının düşüncelerinde, üretime bakışlarında, bilim ve teknolojiyle bütünleşmelerinde gerçekleşen olumlu değişimler de anlatılır. Aşım Devrim'in ilk yıllarında hastalanan bir tek kızını Zalım Hoca'ya götürür. Ancak kızcağız Zalım Hoca'nın şifa ritüelleri sonucu ölüverir. Aşım bu olaydan sonra bütün mollaların yalancı birer Azrail olduğunu düşünür. Bir travma yaşayan Aşım, demirci dükkânındaki işine sarılmasıyla, yeniden huzur ve mutluluğuna kavuşur. O, bir tek oğlunu da İkinci Dünya Savaşı'nda kaybeder. Bu kez de çalışan insanların arasında olmak onun hüznünü dağıtıp, yaşama sevincini artırır. Ne Aşım ne de yaşlı karısı kendilerini yalnız hissetmez; köyün kızları onların kızları, köyün delikanlıları da onların oğulları gibidir. Onların yapamayacakları işleri görüp ihtiyaçlarını karşılarlar. Bu anlatımda kolhoz geniş bir aile olarak tasvir edilmiştir. Parti yerel teşkilat başkanı da bir baba gibi duyarlı, dikkatli ve özenlidir: "Kimin gönlünde ne olduğunu anlar, ona işle mi, öğütle mi, akılla mı yardım etmek gerektiğini bilir" (Aytmatov, "Aşım" 228).

Bu hikâyede kolhoz idaresi, demokratik özyönetim tanımına uygundur. Kararlar kolhozda alındığı için emekçiler coşkuyla çalışır: Aşım demirci dükkânında çalışırken şevkle çekiç sallamış, işini yürekte ve özen göstererek yapmıştır. Çalışırken, elindeki çekiç canlanıp coşkulu bir şarkıcı olur: "Bu

madeni ritmik şarkı, aynı zamanda demircinin yüreğinde de tempo tutmaktadır” (Aytmatov, “Aşım” 223, 226). İşiyile bütünleşmiş olan Aşım, gençlere iyi bir örnektir.

Kolhozda harman yerinde ayıklama makinesinde çalışan kızların söyledikleri şarkılar, patozun sesine eşlik eder. Harman yerinde buğday yığınları ışıltılı parlayarak insanların neşesini artırır. Bu, kolektif çalışmanın ahengi ve müziğidir. Emekçi, bol ve kaliteli olan ürünün gerçek sahibidir. Artı değerın sömürülmesi tarihin sayfaları arasında kaybolmuştur. İmkânsız görünen şey mümkün olmuş, efsane gerçekleşmiştir: “Emekçinin gücü engel tanıyordu... Her şey kendi sırasında uzun adımlarla ilerliyordu” (Aytmatov, “Aşım” 228-9).

Aşım'ın en büyük gururu, demirci olarak yetiştirdiği Kubatkul'dur. Kubatkul, bir tohum ekme makinası geliştirme projesi üzerinde çalışır. Proje sürecinde Moskova'daki büyük bir bilim adamının uzmanlık bilgisinden yararlanır. O, gelecek günler için umut, gelecek kuşaklar için örnektir. Aşım ilk traktör makinasını kolektifleştirme yıllarında görmüştür. Artık toprağı olağanüstü gücü olan “demir boğa” işlemektedir. Büyülenmiş gibi gün boyu traktörü izler (Aytmatov, “Aşım” 223, 230). Bu büyülenme, onu demirci ustası yapar. Aşım, dışarıdan gelen teknolojinin önemini kavramış, ona gereken saygıyı göstermiş, bu saygıyı yetiştirdiği Kubatkul'a da öğretmiştir. Kırgız gençleri, Moskova ile işbirliği yaparak teknolojik yeniliklere imza atmakta ve tarımsal kalkınmanın adımlarını ötelere taşımaktadır.

Devam Ediyoruz

Devam Ediyoruz, kolhozda su idarecisi olan Beyşanalı'nın emek hikâyesini anlatır. O, suyun dilinden çok iyi anlar, ilerleyen yaşına rağmen toprak-su ilişkisi ve suyu ulaştırma tekniğı hakkında bir şeyler öğrenmeye devam eder. Yaz aylarında tarlaların arasındaki sulama kanallarında görünen Beyşanalı, kışları kolhozdan ayrılıp Bölge Su İşlerinin seminerlerine katılır. Su ve doğa hakkında bilgisini artırarak, tarımsal kalkınma programına katkıda bulunur. Bilinçli ve dinamik bir emekçi olan Beyşanalı, çevresindeki gençlere iyi bir örnektir. Oğlu Samsalı, Volga ve Don nehirlerini birleştirme projesinde ekskavatör operatörü olarak çalışır (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 218-9).

Samsalı, 22 yaşında “Sovyet halkının büyük zaferi sayesinde” önemli bir kişi hâline gelmiştir. Beyşanalı nasıl suyun dilinden iyi anlıyorsa, Samsalı

da makinanın dilinden iyi anlar. Ekskavatör makinası bir yerden başka bir yere taşınırken söküm ve montaj işlerini mühendislerin öngördüğü sürenin üçte birine indirir. Bu başarı, Samsalı'nın çalışma azminin ürünüdür. O, ilerlemekte olan bayındırlık hizmetlerinin parçası olmaktan gurur duymaktadır. “Herkes bizim tarafımızdan yapılanlar sayesinde yaşıyor” diye düşünür (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 218-9).

Beşanalı'nın kolhozunda herkes “emek kardeşi”dir. Onların “gönülleri ve hedefleri bir”dir. Samsalı ve arkadaşlarının yer aldığı Kırgız topraklarından çok uzaklardaki Volga ve Don nehirlerini birleştirme projesi tamamlandığında Beşanalı'nın sevinci kalbini zorlar. Bu, “göklere, dağlara, güneşe, nehirlere ve tarlalara” yayılan bir sevinçtir. Sovyet halkı, bir alanda daha tarihsel ilerleme sağlamıştır. Kırgız komuzunu alıp kolhoz binasına vardığında Beşanalı'nın coşkusu kolektif coşkuya dönüşür. Kolhoz binası eğitimin, karar almanın, idarenin mekânı olduğu gibi kolektif neşenin de merkezidir.

Devam Ediyoruz hikâyesi, Beşanalı ve oğlu Samsalı'nın başarılarını anlatsa da, okuyucu, kolhozda herkesin benzer bir başarı hikâyesi olduğunu düşünür. Burada insani faaliyetler, ekonomik faaliyetlere indirgenmemiştir. Beşanalı iyi komuz çalar ve kolhozun iyi bestecilerindendir. Bu hikâyede Sovyet ekonomik kalkınma ideolojisinin yerel ve kültürel kimlikleri, sanatları yok etmediği görülür. Sovyetler Birliği çapındaki emek kardeşliği, daha yerel düzeydeki soy kardeşliği (Kırgızların kardeşliği) ile çatışmaz. Kırgızların kardeşliği, kültürel boyutludur. Bunun yansımaları Beşanalı'nın çaldığı komuzda, yaz aylarında giydiği bembeyaz gömleğinde, keten şalvarında ve ağdalı desenleri olan başındaki keçe şapkada görebiliriz (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 213, 220). İnsana değer veren, insan emeğinin karşılığını veren, üretimde teknoloji ve bilimin imkânlarından yararlanan bir toplumda işin ağırlığı hafifletmekte ve çalışmak yaşama sevincini artırmaktadır. Modern toplumlarda yaşlıların sosyal hayatın dışına çıkarılmasına veya statü kaybına uğramasına kolhoz hayatında rastlanmaz.

Devam Ediyoruz ve *Aşım* hikâyelerinde Aytmatov, kalkıncı ve ilerlemeci Sovyet ideolojisinin maya tuttuğuna ve karşıt ideoloji ve zihniyetlerin silindiğine tanıklık eder. Bu hikâyelerde çatışma yoktur. Toplum tüm fertleriyle bütünleşmiştir. Çatışma, geride veya Sovyet toplumunun dışındadır. *Aşım* hikâyesinde kahramanın öfke duyduğu iki şey vardır: Oğlunun ölümüne neden olan Hitler (faşizm) ve kızının ölümüne neden olan yalancı molla.

Devam Ediyoruz hikâyesinde ise Beyşanali, Sovyet öncesi zengin toprak sahiplerine (feodal ağalara) öfkeli. Üretimde bilgi ve teknolojinin imkânlarından yararlanılmayan feodal sistemde çalışma hayatı cehennem gibidir. Hikâyede Beyşanali'nin gençliğinde tanık olduğu cehennem tablolarından birinin betimlemesi yapılır. Toprak ağası Borombay, büyük bir kanal inşaatı başlatır. Ağa, sulama arkında çalışacak insanlara yiyecek vereceğini vaat edip, onları aç arık çalıştırır. Çalışanlara büyük bir ziyafet verileceği vaadiyle her gün yeni bir kota belirler. Kazıcılar var güçleriyle çalışsalar da bu kotaya ulaşmaları mümkün değildir (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 218).

Ark boyunca taş ve toprak çalışanların gözyaşlarıyla sulanır. Üstelik çalışan kişilere şiddet uygulanır. Beyşanali'nin emeğinin karşılığı, iki kaburga kemiği kırılarak ödenir. Burada çalışanlarda en ufak bir sevinç belirtisi görülmez. Onların emeği, yabancılaşmış, dahası kendi aleyhlerine işleyecek olan emektir:

Hayır, onlar her şeyin üstesinden gelen emeğin tadını tatmamışlardı! Neye sevineceklerdi ki?... Borombay'ın bu suyu kullanmaları için kendilerinden vergi alacağına mı? Yoksa kıt ürünlerinin Borombay'ın bu ark üzerinde kurulmuş değirmeninde öğütülmek üzere haraca bağlanacağına mı? (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 217-8)

Feodal toplumda gündelik yaşam, çalışma koşulları gibi donuktur. Arkın yakınlarındaki kamış evler ve keçe çadırlar, üzerlerine ölü toprağı serpilmiş gibi betimlenir: “Onların arasında koca göbekli delikanlılar, saldırgan köpekler, hasta yaşlılar gezinmekteydi. Ve burada ne bir ses, ne hoş bir söz, ne bir kadın gülüşü ne de neşeli bir şarkı işitebilirdiniz” (Aytmatov, “Devam Ediyoruz” 215).

İlk Öğretmenim

İlk Öğretmenim (1962) hikâyesinde Aytmatov, Sovyet sisteminin eğitim alanında gerçekleştirdiği devrimin Kırgız coğrafyasına girişini anlatır. Devrimci kadronun insan kaynağı özgeci gençlerdir. Sovyetler Birliği Komsomol Teşkilatı (Komünist Parti Gençlik Teşkilatı) aracılığıyla gençleri eğitmekte ve örgütlü hâle getirmektedir. Sırtlarını Parti ve devlete yaslayan gençler, kendilerinde kısa sürede büyük işler başaracak güç görmektedir. Devir gençlerin, yeni fikirlerin ve ileri hedeflerin devridir. O devirde komsomol genç-

leri başına buyruk yaşayıp, Sovyet ideolojisine hizmet etme ihtimali olan bütün fikirleri hemen uygulamaya çalışmışlardır.

“Her aklına eseni yapan” Düşşen de bu gençlerden biridir (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 11). Kurkuru köyünde terkedilmiş bir at tavlmasını tek başına onarıp, düzenleyip okul hâline getirir. Okuma yazmayı askerde öğrenen Düşşen, bu okulun ilk öğretmeni olur. Bu derme çatma okul ve Düşşen öğretmen, köyün çocuklarının kaderini değiştirecektir.

Köylüler okulun yapımına ve çocukların okula gönderilmesine rıza göstermezler. Düşşen’e “bize şu okulun ne işe yarayacağını söyler misin” gibi alaylı sorular yöneltirler. “Okumak bizim gibi halkın değil, bizi yönetenlerin işine yarar” diyerek, Düşşen’e karşı direnirler. Dahası artık “özgür” olduklarını ve çocuklarını okutup okutmama kararını kendilerinin vereceğini söylerler: “İstemezsek zorla mı okutacaksın yoksa? Geçti o dönemler, ağam. Özgürüz şimdi, istediğimiz gibi yaşarız şimdi. Bize kimse karışamaz” (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 21).

Düşşen’in Devrim hakkındaki bilgisi ve iletişim becerisi, köylüleri ikna edecek kapasiteye sahip değildir. O, polemige girmez ve hesap vermez. Köylülerin özgürlük nutukları karşısında, onları aydınlatacak öğretmenden çok Devrimin bir askeri gibi hareket eder:

Demek, çocuklarınızın okula gönderileceğini bildiren, Sovyet yönetiminin mührünü taşıyan şu kâğıda karşı çıkarsınız, öyle mi? Toprağı, suyu, özgürlüğü kim verdi size? Sovyet yasalarına karşı çıkan kim varsa çıksın ortaya. (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 21)

Köylüler sonunda çocuklarını okula göndermeyi kabul etmiş olsalar da, hiç-biri okul yapımında Düşşen’e yardım etmez. Köylülerin sisteme negatif itaati sağlanmıştır, ancak onların devrimci ilkeleri benimseyip içselleştirmeleri uzun zaman alacaktır. Bu nedenle, İlk Öğretmenim hikâyesinde çocuklar ve gelecek nesiller vurgusu çok kuvvetlidir. Düşşen’in devrimi de ekonomik nitelikli değil, kültürel niteliklidir. Düşşen’in öğrencilerinden Altınay, okulun ilk gününü şöyle anlatır:

Öğretmen bizi yere serilmiş sapların üzerine oturttu, elimize birer defter, birer kalem birer de tahta tutuşturdu. “Yazarken kolaylık olsun diye tahtaları dizlerinizin üzerine koyun” [dedi]. Sonra duvara çakılmış bir resmi, bir Rus’un resmini gösterdi. “Bu, Lenin’dir!”

dedi... [Lenin'in] yumuşak yüreğimizi ısıtan bakışları; “Çocuklar, bilseniz sizleri ne aydınlık günler bekliyor” der gibiydi. O sessiz ders saatlerinde onun gerçekten beni düşündüğünü kurardım. (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 31)

Çocuklar o yıl Düşen'in okulunda “ana”, “baba” yazmayı öğrenmeden önce “Lenin” yazmayı öğrenmiştir. Okulda her şeyden önce siyasal bir kimlik kazanmalarına önem verilmiştir. “Ağa”, “ırgat”, “Sovyetler”, “Devrim” kelimeleri üzerinde durularak, çocukların siyasal dağarcıkları oluşturulmuştur. Elinde herhangi bir program, ders kitabı hatta alfabe dahi bulunmayan Düşen, anne babaları okur-yazar olmayan bir toplumun çocuklarına okuma yazma öğreterek “büyük bir iş” başarmıştır. Onun okulu, çocuklar için yeni dünyaya ve uygarlığa açılan penceredir.

Düşen'in yaptıkları bir kuşak sonra halk arasında kurgusal bir efsane gibi anlatılır. Sonraki nesiller de Düşen'i köyde tarlalara su bölüşümü yaparken ya da posta dağıtırken gördükleri için, bu fazla okuması yazması olmayan adamın bir zamanlar okulda ders vermiş olmasını akıl erdiremez. İlk öğretmenin en büyük başarısı, öğrencilerine geleceğe ilişkin umut aşlamış olmasıdır (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 12, 32-4). Çocukların Düşen'e olan sevgilerinin nedeni, onun öğrettikleri kadar, çocukların okula gelmeleri için verdiği mücadeleden de kaynaklanır.

Kurkuru köyünde annesi ve babası vefat etmiş Altınay'ın Moskova'da bir üniversitede felsefe profesörü olması, Düşen'in başarı örneklerinden birini oluşturur. Amcası ve yengesiyle yaşayan on dört yaşındaki Altınay'ın okula başlaması için öğretmen çaba sarf eder. Yengesi, Altınay'ın okula gitmek yerine evlenmesini kendi çıkarına uygun bulur. Küçük kızı zengin bir akrabasına ikinci eş olarak verir. Öğretmen, köyde okuma imkânı kalmayan Altınay'ı, kamu güçlerinin desteğini alarak, şehir okuluna gönderir.

Bu arada Düşen ve Altınay'ın duyguları karışıktır. Ancak Düşen zeki kız Altınay'ın başarılı bir eğitim geleceği olacağını, topluma önemli katkılarda bulunacağını düşünerek tercihini kızın ve toplumun geleceğinden yana koyar. Altınay'ı okumak için şehre gönderdiği gün düşüncelerini kızla paylaşır: “Altınay, seni yanımdan hiç ayırmak istemezdim, ama biliyorum, hakkım yok buna. Okumalısın sen”. Altınay için Düşen öğretmen, yeni nesillerin tanınması gereken önemli bir isimdir. O, Düşen öğretmene büyük bir saygı

duyar ve ona olan vefa borcunu yerine getirmek için çabalarken, Düşen'in öğrencilerinin bir kısmı bırakın vefa duymayı öğretmenleriyle alay etmekte bir beis görmez (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 53, 64, 74).

Düşen'in köyü Aşım ve Beyşanalı'nın köyünden farklıdır. Bu köyde emeğe saygı ve emeğin onurlandırılması konusunda olumlu ve olumsuz tutumlar bir arada bulunur. İlk Öğretmenim hikâyesinde köydeki çalışma hayatıyla ilgili bilgi bulunmaz. Ancak köyün ilk öğretmeni ve ilk Komünisti Düşen'in öğretmenlik, su idaresi ve postacılık gibi işlerini yaparken oldukça titiz ve sorumluluk sahibi biri olarak çalıştığını görürüz (Aytmatov, *İlk Öğretmenim* 15). Düşen'in hayatı boyunca ekip dayanışması gerektiren işlerde çalışmamış olması dikkat çeker. Öğretmenlik yaparken, tarlalara su bölüştürürken, evlere posta dağıtırken hep yalnızdır. Çalışmak onun için bir yaşam biçimi değil ödevdir. O, şen çalışma nedir bilmez. Kendine ait ilgileri olmayan bir kolektivite kurbanıdır. Düşen, köy veya kolhoz toplumunun kıyısında kalmıştır. Herkes için çalışmış, ancak bu çalışma, uyumlu bir dayanışmaya dönüşmemiştir. Kurkuru köyünün gündelik yaşamına baktığımızda da Aşım ve Beyşanalı'nın köyü gibi neşeli bir hayat göremeyiz.

Bu köy, Sovyet sistemine uyum sağlamakta pek de başarılı sayılamaz. Aytmatov'un *Aşım* ve *Devam Ediyoruz* hikâyelerindeki ütopyacı ve propagandacı edebiyat tarzı, on yıl sonra kaleme aldığı İlk Öğretmenim hikâyesinde geri çekilmiştir. Hikâyede her hangi bir sistem eleştirisi yoktur. Kırgız topraklarına heyecansız olarak giren Devrim, heyecansız biçimde devam etmektedir. Sistemle bütünleşme sorunu yaşayan, çeşitli nedenlerle aydınlanmaya direnen veya yeteri kadar aydınlanma imkânı bulamayan insanların eleştiri konusu edildiği hikâyede geleceğe yönelik iyimser veya kötümser beklentilere yer verilmemiş olması dikkat çeker.

Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* Romanında Çalışma Hayatı

Elveda Gülsarı'da planlama ve merkezileştirme süreçlerinde proletarya diktatörlüğünün proletarya karşıtı bir diktatörlüğe dönüşme hikâyesi anlatılır. Çalışma hayatında ve emek ilişkilerinde var olan sorunlar çözülme, daha da ağırlaşmaktadır. Eserde yönetici sınıfın resmî/ideolojik söylemleri demistifiye edilerek, kolhoz işletmelerinin gerçek sahibi olan emekçilere yabancılaşma süreci, Tanabay'ın ilişkileri ve gözlemleri üzerinden ana hatlarıyla betimlenir.

Romanda yaşlı Tanabay'ın belleği, genel olarak Sovyet emekçisinin, kolektifleştirmenin ve kolhozların tarihsel muhasebesi işlevini görür. Yoksul bir Kırgız ailesinde dünyaya gelen Tanabay'ın “emek mücadelesi” ve “emek kavgası”, çocukluğunda başlar. Küçük Tanabay ağabeyi Kulıbay'la birlikte zengin bir adamın yanına koyun çobanı olarak gönderilmiştir. Tanabay ve Kulıbay, Sovyet Devrimi'nin her şeyi altüst etmesiyle köylerine geri dönerler (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 152-3).

Devrim iki kardeşin hayatına farklı biçimde girer. Tanabay Sovyet Devrimi'nin yükünü taşır. Kulıbay ise Devrimin imkânlarından yararlanır. İki-sinin de işleri başlarından aştığı için az görüşebiliyorlardı, ama ilişkileri iyi sayılırdı.

Tanabay gece gündüz attan inmeden, o meclisten bu meclise, o oturdandan bu oturuma koşarken, ağabeyi de kendi hayatını bir düzene sokmuştu. Bir dulla evlenmişti. Çiftçilik yapıyordu. Birkaç koyun, bir inek, iki koşum atı bir de taylı biyesi (kısrağı) vardı. Ev kendisinden... Zengin sayılmazdı ama yoksul da değildi. Çok çalışıyor ve iyi yaşıyordu. (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 154-5)

Devrimle birlikte başlayan yeni hayat Kulıbay'ın ekonomik durumunu iyileştirip mutlu kılarken, coşkuyla katıldığı devrimci faaliyetler Tanabay'ın sosyal statüsünü yükseltmiştir. İki kardeşin ayrışan kaderi, giderek zıt bir görünüm alır. Stalin, Devrimden on yıl sonra, emekçilere küçük ölçekli mülkiyet edinme imkânı tanıyan Yeni Ekonomik Plan'ın uygulamasına son vererek kolhozlaştırma/kolektifleştirme sürecini başlatmıştır (Buyar 83). Amaç, başına buyruk çiftçilerin kontrol altına alınarak üretimin artırılması, tarımsal kalkınmanın sağlanmasıdır.

Tanabay için her şeye ortak olmak anlamına gelen kolhozlaştırma, Kulıbay için kendi işinde çok çalışarak iyi bir yaşamı hak etme döneminin sona ermesi demektir. Onun gibi, orta hâlli çiftçilerin keyfi olarak veya bölgeler için belirlenen kotayı tutturmak için kulak (zengin çiftçi) kategorisine sokulması sıkça rastlanan bir olgudur (Boobbyer 29-30; Koelle 142). Parti adına zenginlerin listesini hazırlayanlar, Kulıbay'ın adını da bu listeye yazar. O, sadece malından mülkünden olmayacak, mal biriktirerek Devrime ihanet etmenin bedelini de ödeyecektir. Onun kulak listesine yazılarak sürgüne gönderilmesinde en büyük sorumluluk kardeşine aittir. Tanabay, bu

eylemiyle kendi kutsal görevini yerine getirmenin gururunu yaşar. O, bir devrimciydi ve sembolik olarak her şeye sahipti. Sahip olduğu fikirleri benimsemeyenleri, ideallerinin önünde bir engel görüp, kökünden sökülüp atılması gereken zararlı otlara benzetiyordu: “Gözleri çıksındı kulakların. Yok olsunlardı!.. Zenginler, mollalar, toprak sahipleri, zararlı otlar...” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 155).

Kolhozlaştırma süreci, Sovyet Devrimi'nin on yıl içinde yeni ağaları ve burjuvaziyi oluşturduğuna dair ötekileştirici bir söylemle yürütülmüştür. Yeni ağalar ve burjuvalar, Sovyet Devrimi'nin ruhuna direnen “karanlık güçler”dir (Figes and Kolonitskii 154). Toprak ve hayvan sahiplerinin bir kısmı, kolhozlaştırma sürecine hayvanları keserek, ekinleri tahrip ederek, binalara zarar vererek direniş göstermiştir (Şolohov 30, 167, 178; Figes 115-6).

Kulıbay, Devrim karşısında herhangi bir direnç göstermemiş, mallarının kolhoza devredilmesine itiraz etmemiştir. Ama idealist Tanabay'ın yüksek devrimci erdemi, bu gerçekleri dikkate alıp, Kulıbay'ı kulaklar listesinden çıkarmayı “samimiyetsizlik” ve “korkaklık” olarak görür. Partinin taleplerine içten bağlı ve saygılı olması, onu kendi köyündeki kolhozlaştırma sürecinin öncülerinden biri hâline getirmiştir (Paton 500). Tanabay, Emekçi Devrimi'nin giderek soyutlaşmakta ve yabancılaşmakta olan çıkarları uğruna, meselelere kavramsal kalıplarla bakar ve emeğin somut dramını göremez.

Kolhozda karar alınırken Kulıbay'ın aleyhine en sert, en ateşli konuşmayı Tanabay yapar. Kulıbay tutuklanıp götürülürken, “Allah Tanabay'ı ondurmasın!” diyerek, kardeşini kargışladığı söylenir. Sonradan kolhozda işlerin kötüye gittiğini gördüğünde ve kolhoz yöneticileriyle başı derde girdiğinde Tanabay, ağabeyine karşı tutumunu hatırlayıp, kendi emek ideolojisinin eleştirel bir muhakemesini yapacaktır (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 47, 156).

Kulıbay, sivil, insancıl, adil, doğru çalışmayı ve doğru yaşamayı bilen “öteki emekçi” imgesi olarak Tanabay'ın zihninde kök salar. Tanabay'ın emek ideolojisi bir yerde sorun doğurduğunda, bir çıkmaza girdiğinde bu “öteki emekçi” imgesi, ondan hesap sorar. Sanki Kulıbay, Sovyet Devrimi'nin ve sosyalist ideolojinin gerçekleşmeyen vaatlerinin çetelesini tutmaktadır. Tanabay, yıllar sonra ağabeyinin hayali sesini duyar: “Toprak sahibiyiz, kulakız diye, malımıza mülkümüze el koyarsın ha! Al, idare et bakalım” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 46-7).

Kolhozlaştırmanın İkinci Dünya Savaşı'na kadar geçen yılları için, Tanabay, “başarı” kelimesini uygun bulur. O, savaş öncesi kolektif coşkuyu yeterince tatmış, savaşta ise vatanı için her şeyi feda edebileceğini göstermiştir. Şimdi devletin ve toplumun kendisini onurlandırma, öyle olmasa da en azından yakasını bırakma döneminin geldiğini düşünmektedir. Yıllar önce Kulıbay kendi ailesi için ne istemişse, şimdi Savaş'tan dönen Tanabay da onu istiyordu: “Çoluk-çocukla kaygısız bir hayat yaşamak için önce başlarını sokacak bir ev yapacaktı. Sonra bu yuvada herkesin mutlu olması için çalışacak, hep çalışacaktı” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 20).

Devrim emekçisinin bu küçük idealleri gerçekleşmez. Gençlik yıllarından beri birlikte hareket ettiği komsomol ve kolhoz arkadaşı can dostu Çora, ona sosyalist sorumluluklarını hatırlatacak ve dağlarda önce yıllık bakıcısı sonra koyun çobanı yapacaktır. Çora, çalışkan, özverili, eğitilmiş, bilgili ve herkesin iyiliğini gözetken bir kolhoz yöneticidir. Tanabay, yıllık bakıcılığını da koyun çobanlığını da Çora'nın omuzlarındaki yükü hafifletmek için kabul eder. Onun bu tutumu emekçi dayanışmasına güzel bir örnektir. Ama kolhozda işlerin kötüye gitmesiyle bu iki dostun ilişkileri de örselenir. Rasyonel ilkeler üzerinde değil de duygusal özveriler üzerinde kurulan emekçi dayanışması, karşılaştığı bürokratik engelleri aşamaz.

Tanabay, kolhozun ilk yıllarında kolektif coşkuyu bulmuştur. Bu dönem, Aytmatov'un *Aşım* ve *Devam Ediyoruz* hikâyelerindeki kolhoz tasvirine benzer. Tanabay, en çok kolhoza kamyon ve gramofonun gelişiyle heyecanlanmıştır. Gramofonda defalarca Çalışan Kırmızı Başörtülü Kızın Şarkısı'nı dinlemişler, kamyon ve gramofonu “sosyalizmin meyveleri” olarak görmüşlerdir. Bunlar Tanabay'ın şen günleridir. Savaş sonrası bu günlerin geri gelmesi için dağlarda atlar ve koyunlarla yıllarını geçirir. Ancak herhangi bir umut belirtisi göremez. Sosyalist başarı bir serap gibi görünmüş ve kaybolmuştur. Tanabay, arkadaşı Çora'ya eski güzel günlere ne olduğunu sorar: “Hatırlıyor musun Çora! Şarkılar söyledik, naralar attık... Artık neden yüzümüz gülmüyor, neden eskisi gibi türkü söylemez olduk?” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 114).

Romanda sosyalist heyecanın kayboluşu ile türkülerin form değiştirmesi arasında ilişki kurulur. Önceden kamyonların üzerinde coşkulu biçimde söylenen türkülerin yerini devlet okullarında asık suratlı öğrencilerin koro hâlinde ilahi formunda söyledikleri ruhsuz bir müzik almıştır (Aytmatov,

Elveda Gülsarı 114). Buradaki okul eleştirisi de dikkat çekicidir. Kültür devriminin odağı olan okullar, Aytmatov tarafından ilk olarak *Elveda Gülsarı*'da eleştiri konusu edinmiştir. *Gün Olur Asra Bedel*'de okullar, mankurtlaştırma aygıtı olarak daha sert bir eleştirinin konusu olacaktır.

1950 yılından itibaren kolhozlar merkezileştirilerek yapısal değişikliğe uğrar. Merkezde yapılan planlama süreçlerinde her şey hesaplanıp, her kolhozda ne kadar üretim artışı gerçekleşeceği belirlenmektedir. Parti bürokratlarının mevkilerini kaybetmemek için kendi sorumluluk alanlarındaki plan hedeflerini sıkı takip etmeleri ve bir sorun yaşandığında ise sorumluları tespit edip cezalandırmaları gerekmektedir (Boobbyer 29). Kolhoz Başkanı Çora'nın da Tanabay'dan ölen atların hesabını sorması gerekir. Başkanın yüzünde üstlerinden gördüğü sert, soğuk ve otoriter bir bakış vardır. Bu, emekçileri kolaylıkla "halk düşmanı" olarak suçlama iması içeren bir bakıştır. Devrimci Tanabay, bu bakışı sindiremez: "Bana niye öyle bakıyorsun! Karşında bir faşist mi var!" (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 29-30).

Tanabay, Kolhoz toplantılarına katıldığında, yöneticilere ısrarla sorular sorar: "İşler niye kötü gidiyor, ne zaman düzelecek, güzel günler ne zaman gelecek? Halk daha ne kadar sıkıntı çekecek?". Yöneticiler, her soruya, içinde birçok zorunluluk barındıran cevaplar bulur:

Havalar kurak gitmiş, pek az ürün almışlardı. Kolhoz devlete, paylarına düşenden daha fazla tahıl, daha fazla hayvan vermek zorunda kalmıştı. Kolhozun tembellikle suçlanmaması için komşu kolhozların eksikliğini kapatmak zorunda kalmışlardı. (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 45)

Devlet, kolhozların güçlü ve bağımsız bir ekonomik faktöre dönüşmemesi için, bir dizi önlemler almıştır. Her kolhoz üretiminin önemli bir kısmını devlete verir. Hükümetin ve Partinin propaganda aygıtları belirlenen miktardan artakalan ürünleri de düşük fiyatla sovhozlara satmaya teşvik eder (Vucinich 23). Artan ürün kolhozun ihtiyacını karşılamadığında ise devlete verdiği ürünü üç-dört kat fazla fiyat ödeyerek geri alabilir (Cliff 74). Kolhozlar, Parti organı ve çeşitli hükümet organizasyonları aracılığıyla denetlenir. Örneğin esas görevi kolhozlara makine ve teknoloji desteği vermek olan Makineli Traktör İstasyonları, aynı zamanda bir kontrol mekanizması olarak işlev görmüştür (Guins 131).

Kolhozda işlerin kötüye gitmesinin önemli göstergelerinden biri, yıllardır üyelerin seçtiği başkan (Çora) tarafından yönetilen kolhozun, merkezden atanan yeni başkan tarafından yönetilmeye başlanmasıdır. Özyönetimden merkezî yönetime geçmekle planlamanın getirdiği olumsuzluklar ikiye katlanır. Tanabay kolhoz başkanlığından alınan Çora'nın değerini şimdi daha iyi anlayacaktır. O, sorunları çözemesi de ulaşılabilir biridir. Emekçilerden bir şey istediğinde, bunu buyrukla değil, onları ikna ederek yapar. Kolhoz emekçileri ile merkezî yönetim arasında köprü olmuştur (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 48-9). Çora kolhoz başkanlığından ayrılınca kolhoz çalışanları, merkezî yönetimin soğuk nefesini enselerinde hisseder. Artık her yerde “büyüme”, “ilerleme”, “üretimin modernizasyonu”, “rekabet” kavramlarıyla süslenmiş nutuklar atılmaktadır.

Tanabay'ın kendisi de Devrimin ilk yıllarında büyük vaatlerde bulunanlar arasında yer almıştı. Onlar “boztorgayların koyunların üzerine yumurtlayacakları o mutlu barış çağı” vaadiyle, insanları kolhoza çağırılmışlardı (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 109). Canla başla çalışmalarına rağmen bazı işler Devrim öncesinden de kötüye gitmiştir. Tanabay eskimiş keçe çadırına yama üzerine yama vurarak yaşıyordu. Kolhozdan yeni bir keçe çadır istemiş ve eski zanaatçıların birer birer kaybolduğu cevabını almıştır. Sovyet sanayileşmesi büyük sosyal dönüşümler yaratıyor, kolektifleştirme geleneksel yaşam tarzını yok ediyordu (Kenez 93). Çaresi yok, Tanabay keçeyi kendisi yapacaktı. Keçe için kolhozdan yün istediğinde kolhoz mekanizmasının yerel dinamiklere göre değil ulusal, hatta küresel pazarın dinamiklerine göre işlediğini; yapağının kıt bulunan değerli bir ihraç malı olduğunu öğrenir (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 97). Merkezî bürokrasi tarafından yönetilen (Koelle 145) ve emekçilerin, ihtiyaçlarını yok sayan kolhoz, artık onların olmaktan çıkmış “dışarıdan gelenler” veya “hiç gelmeyen dışarıdakiler” tarafından yönetilmektedir (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 110).

Sovyetler Birliği, zaman içinde insan unsuruna yabancılaşan, insan iradesini devlet bürokrasisinin dişlileri arasında öğüten büyük bir yönetim makinasına dönüşmüştür (Korkmaz 130). Yozlaşan idare mekanizması, insanların emeklerini sömürdüğü gibi, değerlerini ve ülküsünü de sömürmeye başlamıştır. Nerede zor bir iş, başkalarınca beğenilmeyen bir iş varsa Tanabay gibi idealist, dürüst ve çalışkan insanların üzerine kalır. Tanabay, yıldı ba-

kıcılığında koyun çobanlığına geçişini Parti İlçe Teşkilatında düzenlenen toplantıda büyük sözler söyleyerek deklere eder. Vatan adına, Parti adına ant içerek, koyunculuk işinde mucizeler yaratacağı vaadinde bulunur. Kürsüde söyledikleri, ona toplantı öncesinde kolhoz başkanının dikte ettiği şeylerdir: “Ben bir komünistim’, dersin, bir komünist olarak geri kalmış koyunculuk işinde çalışmaya karar verdiğini söylersin”. Tanabay, kürsüden iner inmez dönüşü olmayan bir yola girdiğini anlar. Can dostu Çora, onun başına büyük bir dert salmıştır. Çora, koyunculuk işi yolunda gitmediğinde bütün sorumluluğu üstleneceği vaadinde bulunsa da, Tanabay bu vaadin kuru bir sözden öte bir anlamının olmadığını bilir. Koşullar Çora’yı da değiştirmiştir (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 120-1, 132).

Tanabay sürüyü kuzulama bölgesine götürdüğünde, ahırın gübre ve kar yığınlarıyla dolu olduğunu; çatıların çökük, duvarların yıkık olduğunu; yem ve kuruluğun temin edilmediğini görür. Kuzulama başladığında tablo daha da kararmaya başlar: “Koyunlar zayıf olduğu için sütleri yetmiyor, aç kalan kuzuların acı acı melemeleri kulakları dolduruyordu”. Bu tablodaki her bir detay Tanabay’ı cinnetin eşiğine getirmeye yeter. “Koyunlar birbirlerinin yünlerini yiyor, yoluyorlardı. Demek açlıktan ölmek üzereydiler ...” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 136-7, 144, 149). Tanabay’ın gördüğü sosyalizm rüyası hiç de böyle değildi. O düşününce, bu tablonun sorumluluğunu işlerine önem vermeyen kolhoz yöneticilerine, bazen de kolhoz yönetiminin yabancılaşmasına bağlıyordu. Peki, onun hiç mi suçu yoktu? O bazen de kendini ve bir ideali paylaştığı arkadaşlarını suçlar: “Suç sende elbet, senin gibi konuşanda: Ooo, biz her şeyi biliyoruz, işler yolunda! Çok ilerleyeceğiz, ilerde olanlara yetişecek, onları geride bırakacağız!” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 116-7).

Tabiat gülünce insan da güler ya da bunun tersi, insan mutlu olunca tabiat güzel görünür. Aytmatov, bireylerin psikolojileri ve toplumsal ilişkilerin atmosferi ile doğa tasvirleri arasında bazen paralellikler bazen de tezatlıklar kurar. *Elveda Gülsarı* negatif paralelliklerin kurulduğu bir eserdir: “Ulu dağlar sisli, puslu... Tepeler, güneş görmüyor ve öfkeli, soğuk bakışlarla gökyüzüne uzanıyorlar... Bahar gelmiş mi, gelmemiş mi belli değil... Her yer balçık” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 162).

Felaket böyle bir günde gelmiştir. İlçe Parti Müfettişi Segizbayev, yanına Çora’yı alarak Tanabay’ın koyun sürüsünü teftişe gider. Daha önce başka

sürüleri de görmüş olan Segizbayev keyiflidir. O, kaostan beslenenlerdendir. Kolhozlarda işlerin kötüye gitmesi, kendisinin İlçe Parti Teşkilatı Başkanı olması için bir fırsat doğurmuştur (Koelle 144). Segizbayev, selam vermeden öfkesini Tanabay'ın üzerine boşaltır. Ölü hayvan yığınına gösterip, “rezalet bu!” diye bağırıp çağırmaya başlar. Tanabay'a ideolojik sorumluluklarını hatırlatır: “Ne oluyor yoldaş?.. Sen komünist bir çoban olduğun hâlde kuzular neden ölüyor?” Tanabay'ın soruya verdiği cevap ironiktir: “Herhalde kuzular benim komünist olduğumu bilmiyorlar” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 167).

Segizbayev, “Planı baltalayan, malların kırılmasına sebep olan” sorumluyu bulup, hükmünü verir: “Kolhoz malına isteyerek zarar veren bir halk düşmanısın! Senin gibilerinin Partide işi yok! Senin yerin hapisane! Sosyalistlik yarışında önümüze engel çıkarıyorsun, bizi geri bırakmaya çalışıyorsun!”. Bu karşılaşma, Tanabay'ın yaşadığı mahşerin birinci perdesini oluşturur. İkinci perdede Segizbayev'in şikâyeti üzerine Tanabay, Parti İlçe Teşkilatı komitesinde savunmaya çağrılacak ve orada ömrünü adadığı Partiden ihraç edilecektir (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 168-172). “Yoldaş” sıfatıyla savunması istenen Tanabay, salondan “halk düşmanı” olarak çıkacaktır.

Kolhozun, Partinin, sosyalizmin ve Sovyet sisteminin savunusunu yapan Segizbayev'in iddiaları çok serttir:

Bana “Deri ceketli yeni efendi” dedi. “Deri ceketli” sözünü bir yana bırakalım, “yeni efendi” demek de ne oluyor! Tanabay'a göre ben, bir Sovyet vatandaşı ve partinin temsilcisi olan ben, “Yeni efendi” imişim. Yani halkı ezen bir ağa!.. Bizim yönetim düzenimizden, kolhozdan nefret ediyor. Sosyalist rekabetten nefret ediyor. Bizim sosyal düzenimizin hepsinden nefret ediyor. (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 176-7)

Tanabay hakkındaki hükmün önceden verilmiş olduğunu anlar. Kolhozlaştırma yıllarında kardeşi Kulıbay'ın sürgüne giderken çaresizlik içinde söylediklerini hatırlar. “Beni kulak grubuna, ağa grubuna sokmanız neden? Sen hiç Allah'tan korkmaz mısınız Tanabay?” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 155). Dahası söylenenlere göre, Kulıbay kardeşini “Allah ondurmasın” diyerek kargışlamıştı. Şimdi, o çaresiz durumdadır. Kulıbay çalışmasının sonunda kulak, halk düşmanı ilân edilmiş toplumdaki uzaklaştırılıp çalışma kamplarına gönderilmişti. Tanabay da nihayet, Sovyet planlamacılığının, kolhoz işletmelerinin, Komünist Parti'nin ve sosyalizmin başarılı olmasını engelle-

meye çalışan sabotajcı bir halk düşmanı olarak yargılanmıştır (Koelle 144). Tanabay suçsuz olduğunu bildiği kadar, burada suçsuzluğunu ispatlayabilecek bir ortam olmadığını da bilmektedir. Hayatta hiç olmadığı kadar kendini çaresiz ve yalnız hisseder. Bir zamanlar yaşlı kadınlar, Tanrı'ya inanmadığı için Tanabay'a 'kâfir!' diyerek beddua ederlerdi. Şimdi o kimsesizlerin sahibini, Tanrı'yı hatırlamıştır: “Ey Tanrım! Baş dayanağım olan armanım (ülküm) ne oldu? Ölesiye-bitesiye çalışmamın sonunda, ola ola 'halk düşmanı' mı olacaktım?” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 176).

Tanabay'ın aleyhine oy kullananların ortak özelliği, görevlerine merkezden atanmış olmalarıdır. Bunlar deri ceket giyen, ağızları votka kokan “yeni efendiler”dir. Komünizmin “komün”ü kaybolup, yerini otoriter devlet almıştır. Parti komitesinde onu tek bir kişi savunmuştur. Komsomol üyesi Kerimbekov, Segizbayev'in Tanabay'ı hakaret ederek kışkırttığını iddia ederek, kınama cezası vermekle yetinilmesini önermiştir. Ayrıca kolhoza çok emeği geçen bu “yaşlı ve tecrübeli Komünist çoban”a hakaret ettiği için Segizbayev'e de kınama cezası verilmesini ister. Konuşması hem duygusal hem de bir komsomol üyesinin yetkilerini aşma olarak değerlendirip, genç yoldaş susturulur (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 175-6, 172). Demek, Sosyalist Devrim'in gençlerin omuzlarında yükseldiği süreç tamamlanmış, gençlerin enerjileri ve eleştirilerine ihtiyaç kalmamıştır. Şimdi, idealist gençlik yerine, itaat eden bir gençlik istenmektedir.

O gün Tanabay sadece Partiden atılmamış, Çora ile olan dostluğunu da kaybetmiştir. Çora meselenin İlçe Parti Komitesinden önce kolhoz kurulunda görüşülmesini istemiş ve Kerimbekov gibi o da azarlanarak susturulmuştur. Tanabay ona güvenerek koyun çobanlığını kabul etmişti. O ise bildiği şeyleri söylemekten korkan, ihtiyatlı biri olmuştu. “Halk düşmanı”, Parti üyelik kartını ilçe başkanının masasına bırakırken, masanın soğukluğunu hissedip ürperir (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 121, 181, 183). Bu bürokrasinin, yabancılaşmanın ve ölümün soğukluğudur. Tanabay başına başka bir kötülük gelmeden şehirden ayrılmak ve kendini bir an önce dağlara atmak istemiştir. Çora eski birer dost olarak, birer Komünist olarak konuşmak isteyince Tanabay, yeni gerçekleri ona hatırlatır: “Ben senin dostun değilim, bilmek istiyorsan, komünist de değilim artık. Hiç değilim! Sen de uzun süredir komünist olmaktan çıktın. Sadece kendini öyle gösteriyorsun...” (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 183-5).

Çora'nın yüreğine bıçak gibi saplanan bu sözler, kalbini sıkıştırır. Köye vardığında hasta hâliyle kolhoz kurulunu toplantıya çağırır. Halkına her şeyi açık açık anlatmak ister. Tanabay'ın nasıl haksız yere Partiden atıldığını, onun aleyhinde kurulan oyunları ve kolhozda işlerin neden yolunda gitmediğini anlatacaktır (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 183-5). Çora'nın kolhoz Sosyalizmini ve Tanabay'la olan dostluğunu kurtarmak için son çırpınısıdır bu.

Tanabay ise o geceyi koyunların yanında geçirir. Yaşamak, çalışmak, yolunda gitmeyen işler için kaygılanmak artık anlamsızdır. Tüm dünyayı unutmak, ölmek ister. Kâbus dolu gece bitip gün başladığında hiçbir şey olmamış gibi çalışmaya devam eder. "Karısına, kızlarına ve yardımcılara daha yumuşak davranmak" gibi güzel bir düşünce vardır kafasında (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 191). Bu, Savaş'tan dönerken geleceğe ilişkin sahip olduğu hayallerle örtüşen bir düşüncedir.

Elveda Gülsarı romanı, Sovyet Devrimi'nin kolhozlaştırma, planlama, merkezileştirme gibi süreçlerle yabancılaşarak emekçilere zulüm eden totaliter bir bürokratik mekanizmaya dönüşünü konu eder (Ükübayeva 45). Roman da kolhoz yönetiminin ve Partinin emekçilere yabancılaşması, Stalin dönemine özgü bir durum olarak sunulur. Kruşçev döneminde durum değişecek, kolhoz halkı kendi içlerinden çıkan, bölgeyi ve kendilerini tanıyan Kerimbekov gibi genç Kırgızlar tarafından yönetilecektir. Aytmatov, Kerimbekov karakteri ile okuyucuya geleceğe umutla bakma imkânı verir (Paton 502). Ne var ki son dönem olumlu gelişmeler, Tanabay'ın kırgınlıklarını tamir etmeye yetmez. Parti İlçe Başkanı olan Kerimbekov, yaşlı yoldaşın ayağına kadar gidip onu onurlandırmış ve yeniden Parti üyesi olmaya davet etmiştir. Tanabay bu davete olumlu cevap veremez. Roman Tanabay'ın Partiye yeniden dönüş yapma konusunda kafa karışıklığıyla sona erer. Tanabay'ın sosyalizm ülküsü kırılma aşırırken bir başka ülkeye alan açılır (Aytmatov, *Elveda Gülsarı* 217, 223). Bu, aile, dostluk, arkadaşlık, komşuluk biçiminde gurup olma, topluluk olma, birlikte olma ülküsüdür.

Eserin sembolik okumasını yapanlara göre, Roman'da Gülsarı'nın ölümü, Sosyalizmin ölümünü imgeler. Asanaliyev (77-9)'e göre başlangıçta eserde güçlü olan bu mesaj, yayın editörünün tavsiyeleriyle yumuşatılmış ve gölgelenmiştir. İbraimov (88)'a göre ise bu eserdeki eleştiriler, ideolojik tutumların yerine ahlaki ve manevi değerlerin önemine vurgu yapmaktadır. Romanın kahramanı Tanabay ve yazar Aytmatov sosyalizme dair ilkesel bir

reddiye ortaya koymamıştır. O hâlde onların kırgınlıkları ve eleştirileri, sosyalist ideallere değil bu ideallerin dile getiriliş ve uygulanış biçimine yöneliktir.

Emek ilişkileri ve emekçinin durumu *Elveda Gülsarı*'da şöyledir:

- Devrimin başlangıcından savaş yıllarına kadar görelî bir iyileşme yaşanmıştır. Ancak devrimci gençlerin aşırı coşkuları, toplumsal sağduyuyu azalttığı için, Kulıbay gibi bazı emekçiler bu dönemde zulüm görmüştür. Devrimcilerle aynı coşkuyu paylaşmayanlar, “kulak”, “halk düşmanı” olarak adlandırıp öteki kategorisine yerleştirilmiştir.
- Devrimciler, çalışmayı bir yaşam biçimi değil, ideolojik ödev olarak gördükleri için, sıkı çalışmışlar, ancak çalışmaktan neşe duymamışlardır.
- Emekçiler, üretim bilgi ve becerisini artırarak topluma belli bir işte ileri katkılar sunmak yerine, ne olsa yaparım tarzı çalışmıştır.
- Emeğe saygı ve vefa, toplumdan değil Partiden beklenmiştir. Partinin bu alandaki tutumunda ise dönemseller zıtlıklar olmuştur.
- Teknolojik ürünler devrimcilerde bir heyecan yaratmıştır. Ancak bu heyecan, teknolojik araçların üretime katkısını görmekten ziyade, kolhozun envanterine bir yenilik girmiş olmasından (kolektif mülkiyet duygusundan) kaynaklanmıştır.
- Devrimcilerin aralarındaki sosyal uyum zamanla zayıflar.
- Devrimciler, varlıklı insanların mallarını kolektif mülkiyete geçirmekle yetinmişlerdir. Bu mülklerin daha verimli, başarılı, kişilerin mutluluğunu artıracak yönde kullanımına ilişkin pozitif pratikler üretilememişlerdir.
- Devrimciler, iyi yaşamın geldiğine değil, yakında geleceğine inanmışlardır.
- Gündelik yaşamda türküler kaybolup, yerini kolhoz ve Parti programlarındaki marşlara bırakmıştır. Bir süre sonra bunlar da yerini okullarda kilise korularının söylediği ilahileri anımsatan monoton şarkılara bırakacaktır.
- Başlangıçta kolektif coşkusu güçlü olanlar yükselirken, daha sonra Partiye sadakat esas alınmıştır. Her iki durumda da liyakatten bahsetmek mümkün değildir.

- Devrimciler ve kolhoz çalışanları arasındaki dayanışma ve bağlılığın ifadesi olan “emek kardeşliği”, neredeyse hiç yoktur.
- Çalışmada huzur bulma ve meydana getirilen ürünün sevinci yoktur.
- “Tarihsel başarı” ve “ilerleme” gibi tam olarak ulaşılmaması mümkün olmayan hedeflerle, emekçilerin yoksullukları meşrulaştırılmaya çalışılmaktadır. Köyü dönüştürmek yerine dünyayı dönüştürmek hedeflenmiştir.
- Emek dostu sistemin gereklilikleri olan iş güvenliği, iş güvencesi, işçi sağlığı, emekçi hakları, emek temsili gibi uygulamalar yoktur.
- Kurallarını çalışanların belirlediği ve onların refahına katkı sağlayacak oyunlaştırılmış hoş rekabet yerine, merkezin belirlediği kotaları karşılamak için çalışılmakta ve merkezin takdirini kazanmak için rekabet edilmektedir.

Sonuç

Aşım ve *Devam Ediyoruz* hikâyeleri 1917-1950 yıllarını, *Elveda Gülsarı* romanı ise 1917-1960 yıllarını konu edinir. Hikâyelerde olumlu olarak betimlenen Sovyet Dönemi'nde emek olgusu, *Elveda Gülsarı*'da olumsuz olarak betimlenir. Bu değişimin üç nedeni bulunduğu söylenebilir.

Birincisi ellili yıllarda kolhoz işletmelerine ve yerel Parti teşkilatlarına yöneticilerin merkezden atanmasıdır. Bu, kolхозlarda özyönetimin kaybolması ve üreticinin özne olmaktan çıkması demektir. Tanabay'ın kaderi ve geleceğe bakışı, 1950 yılında dışarıdan atanan yeni kolhoz başkanının bir buyrukla Gülsarı'yı binek atı olarak almasıyla kararır. Ellili yıllardan önce başlamış olan planlama uygulaması, baskı ve yabancılaşmanın göstergesidir. Ancak yerel yöneticiler, kolhoz çalışanları ile merkezî yönetim arasında kanaat önderliği ve aracılık işlevi görüp baskıları azaltmış ve üreticilerin düşüncelerini üst kademelerdeki bürokratlara anlatma imkânı bulmuştur.

İkinci neden Aytmatov'un *Aşım* ve *Devam Ediyoruz* hikâyelerini yazdığı sırada iktidarda olan Stalin'in 1953'te ölmesidir. Kruşçev 1956 yılında 20. Parti Kongresi'nde Stalin kültürünü sert biçimde eleştirmiş ve Stalincilikten arınma kampanyası başlatmıştır. Stalin döneminin Sovyet tarihinde paranteze alınması, Aytmatov'un sistem eleştirisini kamusalallaştırmasını kolaylaştırmıştır.

Reel sosyalizme yönelik eleştirinin üçüncü *nedeni* ise, 1963'te *Toprak Ana* hikâyesiyle aldığı Lenin Ödülü'nün yazarı daha özgür, güçlü ve güvenli kılınmış olmasıdır. 1937 yılında tutuklanarak öldürülen sözde “halk düşmanı” Törökul'un oğlu olan Aytmatov'un, Kırgız halkının Devrim tarihine ilişkin kendine sakladığı sözlerini geliştiren edebi sembolizm becerisi sayesinde *Elveda Gülsarı*yla kamusallaştırma dönemi başlamaktadır.

Elveda Gülsarı, insanî ve yüce idealleri olan Devrimci emekçiler kuşağının, idealleri kurumsal tekeline alan Parti ve devlet bürokrasisi tarafından örselelenmesinin ve sömürülmesinin ve toplum dışına çıkarılmasının hikâyesidir. Burada Sovyet Devrimi'nin kolhozlaştırma, planlama, merkezileştirme gibi süreçlerle emekçilere zulüm eden bir totaliter bürokratik mekanizmaya dönüşü eleştirilir. “Planlama” söylemi, ilişkileri nesnelleştirerek, ekonominin totaliter ve bürokratik tarzda yönetilmesini maskeleymiştir. Tarihsel görevi, emeğin verimliliğini artırmak olan Sovyet bürokrasisinin, verimliliğin emekçilerin yaşam koşulları ve yaşam kalitesi ile doğrudan ilişkisini kavramamış olması ve baskıyla çalıştırma gibi feodal döneme ait yöntemlere başvurması, reel sosyalizmin tarihsel çelişkisidir.

Tanabay, son yıllarda reel sosyalizmdeki bazı olumlu uygulamalara tanık olur. Kolhozun yönetimi yine yerel kişilerin eline geçmiştir. Emekçilerle olumlu ilişkiler geliştirilmiş ve göreceli bir refah artışı sağlanmıştır. Onun Partiye davet edilmesi güzel bir vefa örneğidir. Ancak yine de Tanabay kararsızdır. Onun kararsızlığını içeriden yapılmış bir eleştiri olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Aytmatov, evin hoşnutsuz evladıdır.

Aytmatov, çalışma hayatı ve emek ilişkilerine dair eleştirel betimlemesini üçüncü döneme ait *Beyaz Gemi*, *Gün Olur Asra Bedel*, *Dişi Kurdun Rüya-ları* romanlarında da devam ettirir. O, olmaması gerekenin betimlemesini yaparken, aynı zamanla bilgeliğini eserlerine yansıtarak olması gereken hakkındaki düşüncelerini de okuyucusuyla paylaşır. Bu üç romanda insan felsefesi, toplum felsefesi, ahlak felsefesi alanlarına ilişkin fragmanlar aracılığıyla okuyucusunu harekete geçirip, kendi hayatı üzerine düşünmeye davet eder. Okuyucusuna yaşama sevinci ve sorumluluğu kazandırmaya çalışan Aytmatov'a göre, okuma eylemi ciddi bir iştir. Bu iş, edebi eserin farklı sayfalarına yerleştirilmiş felsefi fragmanları bir araya getirmeyi gerektirir. Bazen de okuyucunun, yazarı kendi ufkunun ötesine taşıması gerekir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Asanaliyev, Keneşbek. "Cengiz Aytmatov'un Edebiyat Adamlığı Devri." Çev. Ayhan Çelikbay, *Cengiz Aytmatov: Doğumunun 75. Yılı İçin Armağan*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 61-82.
- Aytmatov, Cengiz. "Aşım." Çev. İbrahim Şahin, *Cengiz Aytmatov: Doğumunun 75. Yılı İçin Armağan*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 23-32.
- Aytmatov, Cengiz. "Devam Ediyoruz." Çev. Doğan Gürpınar, *Cengiz Aytmatov: Doğumunun 75. Yılı İçin Armağan*, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları, 2004, ss. 13-21.
- Aytmatov, Cengiz. *Elveda Gülsarı*. Çev. Refik Özdek, Ötüken Yayınları, 2019.
- Aytmatov, Cengiz. *İlk Öğretmenim*. Çev. Mehmet Özgül, Ketebe Yayınları, 2021.
- Boobbyer, Philip. *The Stalin Era*. Roudledge Publication, 2000.
- Buyar, Cengiz. "Kırgız Tarihi: Başlangıcından 1991 Yılına Kadar." Ed. Cengiz Buyar, *Kırgızistan: Tarih-Toplum-Ekonomi Siyaset*. BYR Publishing House, 2017, ss. 47-88.
- Chapple, Richard. "Chingiz Aitmatov's 'The Place of the Skull': A Soviet Writer's Excursion into Theology." *New Zealand Slavonic Journal*, 1992, ss. 105-115.
- Cliff, Tony. *Rusya'da Devlet Kapitalizmi*. Çev. Ali Saffet ve Tarık Kaya, Metis Yayınları, 1990.
- Doraiswamy, Rashmi. *The Post-Soviet Pondition: Chingiz Aitmatov in the '90*, Aakar Books, 2005.
- Figes, Orlando. *Karanlıkta Fısıldaşanlar: Stalin Rusya'sında Özel Yaşam*. Çev. Nurettin Elhüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Figes, Orlando and Boris Kolonitskii. *Interpreting the Russian Revolution the Language and Symbols of 1917*. Yale University, 1999.
- Guins, George C. *Soviet Law and Soviet Society*. Springer Publishing, 1954.
- Hobsbawm, Eric. *Kısa 20. Yüzyıl*. Çev. Yavuz Alagon, Sarmal Yayınları, 1996.
- İbraimov, Osmonakun. *Devrinin Büyük Yazarı: Cengiz Aytmatov*. Çev. Muhittin Gümüş, Bengü Yayınları, 2018.
- Kenez, Peter. *A History of the Soviet Union from the Beginning to the End*. Cambridge University, 2006.
- Koelle, Peter Brampton. "Chingiz Aitmatov: A Reflection on Soviet Rule Through Memory." *Russian Language Journal*, vol. 54, no. 177/179, 2000, ss. 139-15.

- Korkmaz, Ramazan. *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*. Kesit Yayınları, 2016.
- Kucherov, Samuel. "The Future of the Soviet Collective Farm." *The American Slavic and East European Review*, vol. 19, no. 2, 1960, ss. 180-201.
- Mozur, Joseph P. "Chingiz Aitmatov: Transforming The Esthetics Of Socialist Realism." *World Literature Today*, vol. 56, no. 3, 1982, ss. 435-439.
- Paton, Steward. "Chingiz Aitmatov's First Novel: A New Departure?" *The Slavonic and East European Review*, vol. 62, no. 4, 1984, ss. 496-510.
- Ploskonka, Kasia. "Mankurtism Monuments and Marketing: Identity and Power in Post-Soviet Contemporary Art of Central Asia." *The SOAS Journal of Postgraduate Research*, no. 9, 2015, ss. 47-64.
- Şolohov, Mihail. *Uyandırılmış Toprak-I*. Çev. Leyla Soykut, Sosyal Yayınlar, 1963.
- Ükübayeva, Layli. *Cengiz Aytmatov*. Turar Yayınları, 2018.
- Vucinich, Alexander. "The Kolkhoz: Its Social Structure and Development." *The American Slavic and East European Review*, vol. 8, no. 1, 1949, ss. 10-24.

Soviet Work Life and Labor Relations in Aitmatov's Works*

Cevat Özyurt**

Abstract

The main purpose of this article is to understand the historical breaks and changes in Chingiz Aitmatov's views on Soviet working life and labor relations. His works on working life and labor relations will be analyzed by dividing them into two periods. His first works were written on the assumption that the promises of the Socialist Revolution for a new life were realized. Workers live a happy and prosperous life in harmony with the system and their environment. The problems of exploitation, stratification and social conflict have been resolved and the ontological security of the workers has been ensured. This view changes, acquiring a critical character in "*Goodbye Gulsari*" which belongs to the novels of the second period. The work questions the contradictions between the socialist worker and the socialist state; by demystifying the official discourses, it clarifies how the products and relations of collective farm workers are alienated from them in the planning and centralization processes. The detailed analysis of the novels "The White Ship", "The Day Lasts More Than a Hundred Years" and "The Place of the Skull", in which the author's critical approach to working life and labor relations, written during the Soviet period, remains in the background of cultural, moral and ecological criticism, has been excluded from the scope of this study in order not to force the format of the article.

Keyword

Chingiz Aitmatov, Kolkhoz, Soviet Society, Labor Sociology, "*Goodbye Gulsari*".

* Date of Arrival: 20 April 2022 – Date of Acceptance: 01 December 2022

You can refer to this article as follows:

Özyurt, Cevat. "Aitmatov'un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 145-172.

** Prof. Dr., Kyrgyz-Turkish Manas University, Faculty of Letters, Department of Sociology – Bishkek/ Kyrgyzstan; Ankara Yıldırım Beyazıt University, Faculty of Humanities and Social Sciences, Department of Sociology – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-1818-6312

ozyurtcevat@gmail.com

Советская трудовая жизнь и трудовые отношения в произведениях Айтматова*

Джеват Озйурт**

Аннотация

Основная цель данной статьи – понять исторические переломы и изменения во взглядах Чингиза Айтматова на советскую трудовую жизнь и трудовые отношения. Его произведения о трудовой жизни и трудовых отношениях будут проанализированы путем разделения их на два периода. Первые произведения были написаны с предположением, что обещания социалистической революции о новой жизни реализовались: рабочие живут счастливой, процветающей жизнью в гармонии с системой и окружающей средой. Решены проблемы эксплуатации, расслоения и социального конфликта, обеспечена онтологическая безопасность рабочих. Этот взгляд меняется и приобретает критический характер во втором периоде творчества, в повести «Прощай, Гульсары!». Произведение обращает внимание на противоречия между социалистическим рабочим и социалистическим государством; демистифицируя официальные дискурсы, произведение проясняет, как продукты и отношения колхозников отчуждаются от них в процессах планирования и централизации. Чтобы не выходить за формат статьи, за рамками исследования остался подробный анализ романов «Белый пароход», «И дольше века длится день» и «Плаха», в которых критический подход автора к трудовой жизни и трудовым отношениям, написанный в период Советского Союза, остается на фоне культурной, моральной и экологической критики.

Ключевые слова

Чингиз Айтматов, колхоз, советское общество, социология труда, «Прощай, Гульсары!»

* Поступило в редакцию: 20 апреля 2022 г. – Принято в номер: 01 января 2022 г.

Ссылка на статью:

Özyurt, Cevat. “Aytmatov’un Eserlerinde Sovyet Çalışma Hayatı ve Emekçi İlişkileri.” *bilig*, no. 106, 2023, ss. 145-172.

** Проф., д-р, Кыргызско-Турецкий университет «Манас», гуманитарный факультет, кафедра социологии – Бишкек / Кыргызстан; Университет Йылдырым Беязыт, Анкара, факультет гуманитарных и социальных наук, кафедра социологии – Анкара / Турция
ORCID: 0000-0002-1818-6312
ozyurtcevat@gmail.com

Araştırma Makalesi / Research Article

Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922*

Selim Tezcan**

Öz

Bu çalışma, Filistin’de 1919 ile 1922 arasında yayımlanan Arapça ve İbranice beş gazetenin Türk Millî Mücadelesi’ne dair yorumlarını inceleyerek şu soruyu ele almaktadır: Filistin’de bu dönemde yayımlanan bazı önemli Arapça ve İbranice gazeteler Millî Mücadele’ye nasıl yaklaşıyorlardı ve benimsedikleri farklı tutumların ardında hangi nedenler yatmaktaydı? İncelemenin ortaya koyduğu üzere, Arapça gazetelerden *el-Karmil* ile *Mir’atü’ş-Şark* Kuvâ-yı Milliye’ye yakın ilgi göstererek hararetle bir destek veriyorlardı. Bu tutumlarının başlıca nedeni, aynı dönemde kurulup resmîleşme sürecinde olan İngiliz Mandası’na ve onun gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği Balfour Deklarasyonu’na karşı duydukları endişeydi. Siyonizm’e onlar gibi muhalif olan *Filistin* ise Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Şerif Hüseyin ve oğullarıyla hareket eden Hüseyinî ailesine yakınlığı nedeniyle Millî Mücadele’ye karşı menfi olmasa bile çok daha mesafeli bir tutum benimsemişti. Diğer yandan İbranice gazeteler *Do’ar ha-Yom* ve *Haaretz* İngiliz Mandası’nın Anadolu’daki savaş sonuçlanmadan yürürlüğe girmeyeceği hesabıyla sabırsızlanıyor, iki tarafın karşılıklı tavizlerde bulunmalarını ve Avrupa ülkelerinin barış için aracılık yapmasını salık veriyorlardı.

Anahtar Kelimeler

Türk Millî Mücadelesi, Mustafa Kemal, Filistin, Arap Basını, İbrani Basını.

* Geliş Tarihi: 10 Ağustos 2022 – Kabul Tarihi: 05 Aralık 2022

Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:

Tezcan, Selim. "Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922." *bilig*, no. 106, 2023, ss. 173-198.

** Doç. Dr., Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü – Ankara/Türkiye

ORCID: 0000-0002-6242-7232

selimte76@gmail.com

Giriş

Bu çalışma, Filistin’de 1919 ile 1922 arasında yayımlanan Arapça ve İbranice beş gazetenin Türk Millî Mücadelesi’ne dair yorumlarını inceliyor. Siyonist hareket kadim vatanı olarak gördüğü, Filistinli Arapların yaşadığı topraklarda bir “Yahudi ulusal evi” kurmak için 1917 Balfour Deklarasyonu ile İngiliz hükûmetinin desteğini alırken Yunanlılar da kendi kadim vatanlarının bir parçası olarak gördükleri Batı Anadolu topraklarını Türklerin elinden alma çabalarında İngiliz hükûmetinin desteğine güveniyorlardı. Bu nedenle Filistinliler Kuvâ-yı Milliye’nin İngiliz destekli Yunan işgaline karşı yürüttüğü savaşa yakın bir ilgi ve sempati gösteriyor, bunu yine İngiliz destekli Siyonist projeye karşı kendi mücadeleleriyle ilişkilendiriyorlardı. Toplumsal olaylarda Türk bayrakları açıyor, Türk ordusu için yardım topluyor, camilerde Mustafa Kemal Paşa için dualar okutuyorlardı. Hatta bir heyet göndererek İstanbul’daki Ankara hükûmeti temsilcileri ve Lozan Konferansı’ndaki Türk delegasyonu ile temasa da geçmişler, İngiliz Mandası ile Balfour Deklarasyonu’nun iptali ve Türk Mandası altında bağımsızlık talebiyle görüşmelerde bulunmuşlardı (Halabi 19-37).

Bu koşullar ışığında, mevcut makale şu soruyu ele almaktadır: Filistin’de bu dönemde yayımlanan bazı önemli Arapça ve İbranice gazeteler Millî Mücadele’ye nasıl yaklaşıyorlardı ve benimsedikleri farklı tutumların ardında hangi nedenler yatmaktaydı? Soruya cevaben çalışmada gösterileceği üzere, incelenen üç Arap gazetesinden ikisi, Filistin’deki İngiliz destekli Siyonist harekete dair endişelerinden dolayı, yine İngiliz destekli Yunan işgaline karşı Kuvâ-yı Milliye’nin sergilediği direnişe hararetle bir destek veriyorlardı. Siyonizm’e en az onlar kadar muhalif olan üçüncüsü ise Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında Şerif Hüseyin ve oğullarıyla hareket eden Hüseyinî ailesine yakınlığı nedeniyle Türk Millî Mücadelesi’ne karşı menfi olmasa bile çok daha mesafeli bir tutum benimsemişti. Diğer yandan İbranice gazeteler öncelikle Yunanistan ile Türkiye arasında bir an önce barış yapılmasına yönelik bir yayın politikası izliyorlardı. Çünkü İtilaf Devletleri’nin kendi aralarındaki çekişmeler nedeniyle iki ülke arasındaki savaş bitmeden Balfour Deklarasyonu’nun uygulanmasını da içeren İngiliz Mandası yürürlüğe giremeyecekti.

Millî Mücadele’nin veya mücadele dâhilindeki kimi muharebelerin muhtelif yabancı ülkelerin basın organlarında nasıl yansıtıldığını inceleyen

pek çok bilimsel yayın mevcuttur (Öztoprak; Bilmez; Çalık; Akyüz; Vlašić; Aybars; Boyar; Yağcı Aksel; Karagülmez). Buna karşılık Millî Mücadele'nin dönemin Filistin basınında nasıl işlendiğine dair herhangi bir müstakil çalışma yapılmış değildir. Filistin İbrani basınındaki yansımaları üzerine, başka çalışmalarda herhangi bir değiniye de rastlanmamaktadır. Filistin Arap basınındaki yansımaları konusuna ise Awad Halabi'nin Filistinlilerin Millî Mücadele'ye yaklaşımını ele aldığı "Liminal Loyalties: Ottomanism and Palestinian Responses to the Turkish War of Independence, 1919-22" başlıklı makalesinde tek bir paragraf ayrılmıştır. Bu pasajda Halabi *Mir'atü's-Şark*'ın dört sayısında çıkan yazılar ile (ikincil bir kaynak üzerinden) *el-Karmil*'in bir sayısında çıkan bir yazı üzerinde kısaca durmaktadır (Halabi 27). *Filistîn* gazetesine de başka pasajlarda, basının tepkisinden farklı konularda üç atıf vermektedir (Halabi 29-30, 32). Keza Zachary Foster da "Arabness, Türkiye and the Palestinian National Imagination in the Eyes of *Mir'at al-Sharq* 1919-1926" başlıklı makalesinde *Mir'atü's-Şark*'ın Millî Mücadele'ye yönelik değerlendirmelerinden gazetenin savaş sırasında çıkan üç sayısına atıf vererek, kısaca bahsetmektedir (Foster 72-73). Halbuki mevcut çalışmada ele alınan üç Arapça gazetede konu hakkında yorum içeren onlarca yazı yayımlanmıştır ve bunlar İbranice gazetelerle de karşılaştırmalı, ayrıntılı bir tetkiki hak etmektedir.

Çalışmada incelenen Arapça gazeteler *el-Karmil*, *Filistîn* ve *Mir'atü's-Şark*; İbranice gazeteler ise *Do'ar ha-Yom* ve *Haaretz*'dir. Bu gazetelerin seçilmesinin sebebi, gerek ele alınan dönemde nispeten en yaygın sirkülasyona sahip olmaları, gerek de koleksiyonlarının günümüze eksiksiz veya en azından büyük bölümüyle ulaşmış olmasıdır.¹ *El-Karmil* daha İkinci Meşrutiyet döneminde, 1908'de kurulmuştu; sahibi, Hristiyan Arap gazeteci Necib Nassar'dı. Gazete, ilk baştan itibaren Siyonizm'in ateşli bir muhalifi olarak sivrilmiş, Dünya Savaşı başlamadan önce de Osmanlı hükûmeti tarafından Arapları Yahudilere karşı kışkırtarak kamu düzenini bozduğu gerekçesiyle kapatılmıştı. 1920'de yeniden çıkmaya başlayan gazete, Siyonizm eleştirilerine devam ettiği gibi İngiliz Mandası'na da muhalefet ediyordu. *Filistîn* de aynı dönemde, 1911 yılında kurulmuştu; editörleri yine Hristiyan Arap gazeteciler olan İsa el-İsa ve kuzeni Yusuf el-İsa idi. Bu gazete de kısa süre içinde yayın çizgisini Siyonizm'e muhalefet üzerine oturtmuş, I. Dünya Savaşı arifesinde Osmanlı hükûmetince kapatılmış ve Manda döneminde, 1921'de yeniden çıkmaya başladığında da Siyonizm ve Manda aleyhtarı bir

yayın politikası benimsemişti. *Mir'atü's-Şark* ise ilk defa 1919'da, başka bir Hristiyan Arap gazeteci Bulus Şihade tarafından kurulmuştu. 1920'lerde diğer iki gazete kadar keskin bir şekilde olmasa da Siyonizm'e muhalefet ediyor, Manda idaresiyle uzlaşmayı savunsa bile onun politikalarını eleştirmekten kaçınıyordu (1930'larda ise daha uysal bir yayın çizgisine yönelecekti). Bu üç Arap gazetesinden *Filistin* mevcut çalışmanın ele aldığı dönem içinde Filistinli Araplar nezdindeki iktidar yapılanmasında, yani Arap Yürütme Kurulu, Yüksek İslâm Şurası ve Kudüs Başmüftülüğü'nde hâkim durumda bulunan Hüseyinî ailesine destek verirken *el-Karmil* ve özellikle *Mir'atü's-Şark* Neşasıbi ailesinin başında olduğu muhalif kesimin (*mu'aridun*) sözcülüğünü yapmaktaydı ("El-Carmel"; "Filastin"; Beška 135-38; "Mir'at Al-Sharq"; Foster 62-64).

İbranice gazetelere gelince, *Do'ar ha-Yom* Osmanlı Filistininde uzun yıllar *ha-Tsvi* (sonraki adıyla *ha-'Or*) ve *Haşkafa* gazetelerini çıkarmış olan Eliezer Ben-Yehuda ve oğlu İtamar Ben-Avi tarafından 1919'da yayımlanmaya başlamıştı. Tüccarlar, müteahhitler ve çiftçiler gibi burjuva Birinci Aliya (Filistin'e 1882-1903 arasındaki ilk Yahudi göç dalgası) göçmenlerinin sözcülüğünü yapıyordu. *Haaretz* ise yayın hayatına 1918'de İngiliz askerî idaresinin ordudaki Yahudi askerler için çıkardığı bir gazete olarak başlamış, 1919'da Rusya kökenli Yahudi iş adamları tarafından Siyonist hareket namına satın alınmıştı. *Do'ar ha-Yom*'dan farklı olarak İkinci Aliya (1904-1914 arasındaki ikinci Yahudi göç dalgası) ile Filistin'e gelen sosyalist-Siyonist göçmenlerin bakış açısını temsil etmekte ve Sovyet Rusya yanlısı bir yayın politikası izlemekteydi ("Do'ar ha-Yom"; Elyada 56; "About Haaretz"). Tüm gazeteler Anadolu'daki gelişmelere ilişkin haberleri için kaynak olarak büyük oranda İngiliz Reuters ve Fransız Havas haber ajansları ile İngiliz ve Fransız gazetelerinden yararlanmaktaydı. Ancak ender olarak editörlerin Anadolu'da bulunan tanıdıklarından gelen mektuplara da yer vermekteydiler. Bunu diğerlerine nazaran daha sık bir şekilde yapan, *Do'ar ha-Yom* gazetesiydi.

Makalenin geri kalanında, önce gazetelerin Millî Mücadele'ye, Türk zaferine ve Mustafa Kemal Paşa'ya karşı tutumları incelenecek, daha sonra Anadolu'daki gelişmeleri Şark ve Filistin meseleleri bağlamında nasıl değerlendirdikleri üzerinde durulacaktır. Son bölümde ise tutumları arasındaki farkların sebepleri analiz edilecektir.

Millî Mücadele

Çalışmada ele alınan Arapça gazeteler Kuvâ-yı Milliyecilerin 1921 başlarındaki ilk önemli başarılarından önce ne İtilaf Devletleri'nin işgali ve Sevr Antlaşması'na değiniyor, ne de Türk Millî Mücadelesine fazla ilgi gösteriyorlardı. Millî Mücadele hakkında yaptıkları ender haberlerde de yaklaşım olarak birbirlerinden ayrılmaktaydılar. *El-Karmil* “milliyetçi grup” dediği Kuvâ-yı Milliye'nin hâlihazırda egemenliğini Anadolu'nun her yerine yaymış olduğunu ve “belki inşallah” Avrupa güçleri arasındaki görüş ayrılıklarından istifa edebileceğini yazıyordu (“El-Etrâk” 2). *Mir'atüŝ-Şark* ise konuyla ilgili olarak sayfalarında kısa bir habere ve yazarın, bir arkadaşına Anadolu'daki kardeşinden gelmiş olan bir mektubun içeriğini naklettiği bir makaleye yer vermekteydi. Haber ve mektupta dile getirilen iddialara göre Anadolu halkının Mustafa Kemal idaresindeki birliklerinin taleplerini karşılamaya artık tahammülü kalmamış, “bu birliklerin türlü soygun ve zulümlerinden ikrah etmişlerdi.” Yunan ordusu Kuvâ-yı Milliyecileri yenilgiye uğrutup hükmünü Bursa ve diğer Batı Anadolu şehirlerine genişlettiğinde de bu sebeple Yunanlıları sevinçle karşılamış, “lütuflarından, asaletlerinden ve iyi muamelelerinden” çok memnun kalmışlardı (“Türkiyâ” 3; “Ceyşü Muşafâ Kemâl” 2).

Mir'atüŝ-Şark'ın bu olumsuz yaklaşımı, İnönü Muharebeleri'nden sonra değişecekti. 1921 Haziran'ında gazetede çıkan bir yazıda, Türklerin hasımlarından farklı olarak çabalarının sonucunu alıp galip geleceklerinden emin olduklarına ve gerçek yurtları, İmparatorluğun nüvesi olan Anadolu'yu savunmak için ölümü göze aldıklarına işaret ediliyordu. Yunanlıların ise isteklerinde mübalağaya kaçarak ihtiyaçlarından fazlası peşinde koştukları belirtiliyordu. Hayatı için savaşanlar ile zaruri olmayan uzak hedeflere ulaşma arzusuyla harp edenler arasındaki büyük farka işaret ediliyordu (“El-Yûnân ve't-Türk” 3). Gazetenin Millî Mücadele'ye karşı yaklaşımında görülen bu değişimin arkasında, muhtemelen bir yandan Siyonist bir Yahudi olan Herbert Samuel'in Temmuz 1920'de Filistin'e İngiliz Yüksek Komiseri olarak atanmasını takip eden süreçte İngiliz Mandası'nın kurularak Balfour Deklarasyonu'nu uygulamaya koyacağına dair endişelerin yoğunluk kazanması, diğer yanda da Kuvâ-yı Milliyecilerin İngiliz destekli Yunan ordusuna karşı 1921'in ilk aylarında kazandığı İnönü Muharebelerinin, bu ortamda Filistin'in kendi kaderine dair de bir umut ışığı olarak değerlendirilmesi yatıyordu.

Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra aynı gazetede çıkan yazıda da Yunanlıların uğradığı hezimetin, “Türklerin en büyük kurtarıcısı Mustafa Kemal Paşa'nın üstün bilgeliğine, büyük askerî kabiliyetine ve hazırladığı gerçek hürriyet projesine” delalet ettiği vurgulanıyordu. Yazara göre şayet Yunanlılar bunu inkâr eder de hâlâ Kemalistlerin çabalarının çete savaşından ibaret olduğunu söylerlerse bu gülünç bir laf olacaktır; çünkü çeteler savaşı Yunan ordusuna bu kadar ağır bir kayıp verdiremezdi (“El-ḥarb fi'l-Anâdûl” 3).

İncelenen Arapça gazeteler, Kuvâ-yı Milliyecilerin savaş kabiliyetlerinin yanı sıra diplomatik maharetlerini de takdirle karşılamaktaydılar. I. İnönü Muharebesi'nden sonra *el-Karmil*'de yayımlanan bir yazıda, muharebeyi kazanan Türklerin daha sonra yaptıkları siyasi manevralarla da şaşırtıcı yeteneklerini sergiledikleri saptaması yer alıyordu (“Maḳdaratü'l-Etrâk” 3). 1922 Nisan'ında aynı gazetede yayımlanan bir yazıda da Türklerin ateşkes yaptığı haberi verildikten sonra “siyaset alanında da savaş meydanlarında sergilemiş oldukları sağduyunun, uzak görüşlülüğün ve basiretin aynısını ortaya koymış oldukları” yorumunda bulunuluyordu (“El-hudne fi'l-Anâdûl” 2).

Bir yandan Kuvâ-yı Milliyecileri bu şekilde öven Arapça gazeteler, diğer yandan onların karşısında yer alan İtilaf Devletleri'ni ve özellikle Yunanistan'ı şiddetle eleştirmekteydi. 1921 Eylül'ü başında, henüz Sakarya Muharebesi sürerken *Mir'atü'ş-Şarḳ* gazetesinde çıkan bir makalede yazar, “Yunanlıları kendilerine en ufak faydası olmayan bir macera uğruna Türklerin topraklarını işgal edip düşmanlıklarını kazanmaya kışkırttıkları” gerekçesiyle Garp ülkelerini suçluyordu (“Et-Türk ve'l-Yûnân” 3). 1922 Nisan'ında aynı gazetede çıkan bir makalede de Yunanlıların Anadolu üzerinde herhangi bir hakkı olmadığı vurgulanmaktaydı. Yazara göre “Yunanlıların Türk topraklarını işgal ederek Türk milli ruhuna boyun eğdirmek yönündeki ateşli iştiyakları saf istibdada ve adaletin ölümüne delalet ediyor; zulmün, kötü ruhluluğun, bencilliğin, istibdadın ve kaba kuvvetin beşeriyet üzerindeki zaferine ispat oluşturuyor”du (“El-hudne fi'l-Anâdûl” 2).

İki İbranice gazeteye gelince, Millî Mücadele'nin ilk döneminde Mustafa Kemal'in İstanbul hükûmetiyle yürüttüğü ilişkilerin gerçek mahiyeti konusunda birbirlerinden ayrıldıkları görülmekteydi. *Haaretz* Damat Ferit'i, tüm arzusu ülkedeki pozisyonunu tahkim ederek Avrupa ülkelerinin ağır barış şartlarını hayata geçirmesini engellemek olan Mustafa Kemal'e karşı

şiddetli bir savaşa giriştiği için eleştiriyordu (“Ha-malakhut ha-Turkit” 1). *Do’ar ha-Yom* editörü İtamar Ben-Avi’ye göre ise Mustafa Kemal son kurtuluş ümitlerini kendisine bağlayan ve elde edeceği sonuçları görmek için İtilaf Devletleri’ne karşı oyalama taktiklerine başvuran İstanbul hükûmetinden gizlice destek alıyordu ve hükûmetin direnişçilere karşı adımlar atıyormuş gibi görünmesi de siyasi bir taktikten ibaretti. Ancak Yunanlılar İzmir’den etrafa yayılarak Kuvâ-yı Milliye güçlerini yenilgiye uğratıncadır ki hükûmet ülkenin bağımsızlığını ebediyen kaybetmesi tehlikesini görerek oyalama diplomasisinden vazgeçmiş, en azından İstanbul’u elinde tutabilmek için ağır koşullarına rağmen Sevr Antlaşması’nı imzalamaya karar vermişti (Ben-Avi, “Togarma tihtom!” 1-2).

Yazının devamında Ben-Avi buna karşılık Mustafa Kemal’in kahramanlıkları sayesinde Türkiye’ye yine de görece geniş bir coğrafyanın kaldığına işaret ediyor, bu kahramanlıkların Avrupa’ya Türklerde hâlâ güç, özgürlük iradesi ve bağımsızlık aşkının olduğunu kanıtlandığı yorumunu yapıyordu. Ona göre şayet Mustafa Kemal askerî çabalarından feragat ederek tüm dikkatini medenileşme çabasına verirse Türkiye’yi hürriyet ve berekete kavuşturma şansı vardı. Ancak onun gibi kimseler sayesinde Türkiye kurtuluşa erebilir ve Vahdettin de dedesi II. Mehmet’in beş asır önce almış olduğu İstanbul’u yitirmekten kurtulabilirdi.

Do’ar ha-Yom’un yayın kurulu üyelerinden gazeteci yazar Avraham Elmaleh’in Sakarya Muharebesi’nden sonra yayınladığı bir makalede ise Yunanlıların muharebe sonucunda Ankara’yı ele geçirdiği yolundaki yanlış bir habere dayanarak olumsuz bir yaklaşım sergileniyordu. Anadolu’daki çatışmaları bir “trajikomedi” olarak nitelendiren yazar, bu trajikomediden ve akan kanlardan Avrupalıların sorumlu olduğunu belirtiyordu. Zira “I. Dünya Savaşı sonunda Pozanti’ya kadar kovaladıkları Türk ordusu kalıntılarını tamamen yok edip Türklerle bir anlaşma dayatmadıklarından bu kuvvetlerin toparlanıp tazelenmesine fırsat tanımışlar”dı. Mustafa Kemal ve etrafındaki subaylar da bu sayede İstanbul hükûmetine ve kendilerine destek vermeyen padişaha karşı isyan bayrağını kaldırma imkânını bulmuşlar, vatani kendilerinin kurtaracağını iddia etmeye başlamışlardı. Yazar Mustafa Kemal’in dur durak bilmediğini, Anadolu’daki bütün farklı işgal kuvvetleriyle çatışmaya tutuştuğunu, bir gün Rusya’dan yardım isterken ertesi gün başka mazlum milletlere yardım elini uzattığını alaycı bir dille aktarıyordu. Ona göre Türk-

ler Abdülhamit dönemindeki savaşıardan beri hezimetle sonuçlanan tüm savaşlarda tekrarladıkları “güçlüyüz, çok askerimiz var, çekilmedik sahte ricat uyguluyoruz, düşmanları yok edeceğiz” gibi atıp tutmaları tekrar dolaşıma sokmuşlardı. Mustafa Kemal de askerlerinin çokluğundan bahsediyor ve geri çekilmesini Yunanlılar karşısında ardı ardına aldığı yenilgilerden değil de sahte ricatla Anadolu’nun kalbine çekip orada galebe çalma planlarından ileri geliyormuş gibi gösteriyordu. Yazar Mustafa Kemal’i geçmişten, I. Dünya Savaşı’ndan hiç ders çıkartmamış olmak ve bu yüzden çok şey istemekle eleştiriyor; elinde olan azı da bu yüzden kaybedeceği öngörüsünde bulunuyordu (Elmaleh 2).

Bu yorumların arkasında başka bir motivasyon da vardı: İbranice gazeteler, aşağıda sebeplerini daha yakından göreceğimiz üzere, Filistin’deki İngiliz Mandası’nın yürürlüğe girmesi için Türkler ile Yunanlılar arasında barış yapılmasını sabırsızlıkla bekliyor ve uzlaşmaya yanaşmadığını, anlaşmayı geciktirdiğini düşündükleri tarafları eleştiriyorlardı. Nitekim *Do’ar ha-Yom*’un editörü İtamar Ben-Avi, İnönü Muharebeleri ertesinde Lloyd George liderliğindeki İngiliz hükümetiyle Yunanlılara yönelik son derece sert yergilerde bulunmaktaydı. Lloyd George’u seleflerinden William Gladstone gibi “Türk ve Müslüman düşmanlığı ile körelmiş olmak” ve “Bolşevik Rusya’nın yayılması önündeki tek engelin Türkiye olduğunu gözden kaçırmak” ile itham ediyordu. Yunanlıları da “milliyetçi bir çılgınlığa” kapılmış oldukları, Türklerin askerî kabiliyet ve kapasitelerini göz ardı ederek Batı Anadolu’nun fethini kolay bir iş sandıkları gerekçesiyle eleştirmektedir (Ben-Avi, “Ha-yişlat şalom” 1-2; Ben-Avi, “Ha-nitsahon ha-Togri” 2; Ben-Avi, “Ha-‘milhama” 1-2; Ben-Avi, “Hafta‘at Anatoliya” 2).

Keza Türk ordusunun mağlup olduğu Kütahya-Eskişehir Muharebesi’nin ardından *Haaretz*’de yayımlanan bir yazıda da Yunanlılar’ın kazandıkları zafer üzerine heyecandan sağduyularını kaybederek aşırı talepler öne sürmeye başladıkları belirtiliyordu. Ancak yazara göre Avrupa’da yeni bir havanın esmekte olduğunu, Fransa ve İtalya’nın bundan sonra her koşulda Türkiye’nin arkasında duracağını gözden geçiriyorlardı. Mustafa Kemal de artık kuvvetli Yunan direnişinden dolayı planlarını tamamıyla gerçekleştiremeyeceğini anlamış olmalıydı. Dolayısıyla Büyük Güçler kendilerinin son sözü söyleyeceklerini bildirerek “Yunanistan’ın küstahlığına ve Türkiye’nin inatçılığına” son vermeliydiler (“Beyn Yavan le-Turkiya” 2). Aynı şekilde *Do’ar ha-Yom*

da Yunanlıların Anadolu'nun içlerine doğru ilerlerlerse hata yapacakları, zaferlerinin bir Türk zaferine dönüşebileceği uyarısında bulunuyordu. Şayet ellerine geçen topraklarla yetinirlerse bu, Avrupa ülkelerinin barış antlaşması için araya girmeleri bakımından uygun bir fırsat olacaktı. Yazı Orta Doğu'nun barışa ihtiyaç duyduğu vurgusuyla sona eriyordu ("Be-Anatoliya uv-Angliya" 1-2).

Türk Zaferi

İncelenen Arapça gazeteler, Büyük Taarruz ile gelen Türk zaferini son derece memnuniyetle karşılamaktaydı. *Mir'atü'ş-Şark* gazetesinin olaya dair ilk yorumu, "Türklerin Zaferi" başlığıyla 4 Eylül 1922'de yayımlanmıştı. Yazar Türklerin hızla ilerlemekte olduğu, Afyonkarahisar'ı aldıkları haberini veriyordu. Oldum olası Türkler kendi vatanları ve hürriyetleri için çarpıştıkları hâlde Yunanlıların açgözlülükleri yüzünden savaş verdiklerini, hak bu iki kavimden ilkinin tarafında olduğu için de Türklerin zafere ulaşacağını söylemişti; nitekim işte şimdi Yunanlılar hezimete uğruyorlardı ("İntişârü'l-Etrâk" 3). Bundan dokuz gün sonra aynı gazetede çıkan, "Türklerin Parlak Zaferi – İzmir'in Düşüşü" başlıklı makalede de yazar artık Türk birliklerinin Yunanlıları mevzilerinden sürüp çıkartarak Anadolu'yu gaspçılılarından tamamen temizledikleri, kazandıkları zaferin tarihte misline rastlanmadığı haberini veriyordu. "Ne hoş ki," diyordu, "adalet egemen oldu, hak galip geldi, batıl zail oldu ve Anadolu gerçek sahibi olan Türklere kaldı" ("İntişârü'l-Etrâki'l-bâhir" 3).

El-Karmil'de İzmir'in alınmasını takiben yayımlanan bir makalede de yazar ilk bölümde Mustafa Kemal'in zaferinin dünyada yaptığı tesire eğilmekteydi. "Zaferin Etkileri" başlıklı bu bölümde hayat dolu, ayaklanma hâlindeki milletlere iradesini dayatmanın güçlü bir devlet için bile kolay olmadığı tespitinde bulunuyordu. Yazara göre mağlup Türklerin nefsindeki savunma kuvveti, galiplerin baskısının kuvveti nispetindeydi ve dolayısıyla "bu baskı ile savunmanın çarpışmasından dev bir infilak doğmuştu." Mustafa Kemal'in parlak zaferleri tüm dünyada büyük bir yankıya yol açmış, Müslümanlar ve Şarklılar sevince boğulurken siyaset çevreleri ve Balkan Devletleri de endişeye kapılmışlardı. "Hak ve Kuvvet Arasında" başlıklı ikinci bölümde ise yazar Mustafa Kemal'in küçük ordusunun Avrupalıların milyonlarca askerine galebe çalmasını sahiden o kadar garip mi olduğunu soruyordu. Ona göre bu çatışma hak ile kuvvet arasındaki bir mücadeleydi;

güçlüler bile iktidarlarını bundan böyle adalet temelinden başka bir şeye dayandıramayacaklardı. Yazar Mustafa Kemal'e daha dün "çete lideri" diyen ve onunla el sıkışmaya bile tenezzül etmeyenlerin, bugün onun koyduğu şartlar üzerinden müzakere yürüttüğüne işaret ediyordu. Uluslararası siyaset artık Mustafa Kemal'e gasp edilmiş bir hakkın talibi gözüyle bakmaya başlamıştı ve "o cesur ve dürüst çoban da bu sayede sürüsünü aslanların pençelerinden kurtaracak"tı ("El-mevkifü's-siyâsi" 1).

İbranice gazetelerden *Do'ar ha-Yom*'da ise Türk zaferi hem biraz şaşkınlık ve tedirginlik hem de Türklerin geleceği namına memnuniyetle karşılanıyordu. İzmir'in alınmasından sonraki gün çıkan bir makalede Türklerin sadece bu şehri değil, Edirne başta olmak üzere Avrupa toprakları üzerindeki iddialarında ısrarcı olacak siyasi gücü de kazanmış olduklarına işaret ediliyordu. Yazara göre "Birinci dereceden bir Balkan devleti ve ikinci dereceden bir Avrupa gücü konumuna geri dönmeyi hayal etmeyen Türk yok"tu. Fransa ve İtalya da Türkiye'yi bu arzularında destekliyordu. Dolayısıyla İzmir'in düşmesiyle birlikte sürprizlere gebe yeni bir dönem başlamıştı. Edirne'yi de geri alan bir Türkiye, yeniden İslam diyarındaki en kalabalık nüfuslu, özgür ve büyük ülke hâline gelecekti ki bu da yazara göre muharebenin en önemli sonucuydu ("Me-İzmir le-Adrianopoli" 2).

Yine *Do'ar ha-Yom*'da bu dönemde çıkan bir yazıya göre ise Türkiye'nin Millî Mücadele'deki en önemli zaferi ne İzmir'in geri alınması ne de Avrupa'daki sınırlarına geri dönmesi değil, Türk Devleti'nin artık yurtiçinde özgür bir şekilde hüküm sürecektir olmasıydı. Bu da yakında Kapitülasyonların kaldırılması ve azınlıklar sorununun ortadan kalkmasıyla mümkün olacaktı. Böylece Türkiye Osmanlı döneminde hiç olmadığı kadar hayat dolu ve bağımsız bir hâle gelecekti. Bundan böyle kendi kalkınmasına odaklanacak ve "aydın dünyayı 1908'den sonra olduğu gibi hayal kırıklığına uğratmayacak"tı. Yazarın deyişiyle, "Türkiye artık İngiltere'nin İngiliz olduğu kadar Türk olacak," Türkler bu nedenle Kemal Paşa'yı İstanbul'da "Biz de nihayet diğer milletler gibi bir millet olduk!" nidalarıyla karşılayacaklardı ("Hofeş ha-Turkim" 2).

Refet Paşa'nın İstanbul'a girmesinden sonra kaleme aldığı makalede ise *Do'ar ha-Yom* editörü İtamar Ben-Avi "Türkiye'nin Sürprizleri"nden bahsediyordu. Olumlu ve olumsuz anlamdaki bu sürprizler serisini tartışmaya Fatih'in gemileri karadan Haliç'e indirmesiyle başlamaktaydı. I.

Dünya Savaşı zamanına geldiğinde, başka bir sürprizle Almanya yanında savaşa giren Türkiye'nin bu hatası yüzünden İtilaf devletlerince parçalara ayrıldığına işaret ediyordu. Bu dönemde ülke “ebediyen mahvolacakmış ve harabeleri üzerinde küçük komşusu Yunanistan yükselecekmiş” gibi görüldüğü hâlde yeni bir sürprizle başında Mustafa Kemal'in bulunduğu bir milliyetçi hareket doğurmuştu. Sonuç olarak “başlangıçta kendisine lanetler okunan Mustafa Kemal milyonlarca Türkün başındaki yegâne lider ve yüz milyonlarca Müslümanın gözündeki şanlı kahraman” olup çıkmıştı. Yazara göre bu “Kemalist sürprizi” tüm Türk sürprizleri arasında en büyüğü idi: Yunanlıların on bir günde denize dökülmesi, İtilaf devletlerince Türkiye'ye olumlu şartlar sunulması ve ülkenin Edirne dâhil Avrupa'daki sınırlarına geri kavuşması, “dünya tarihinde birinci dereceden siyasi gelişmeler ve yeni Avrupa siyasetinin temeli” sayılmalıydı (Ben-Avi, “Hafta'ot Togarma” 2).

Mustafa Kemal Paşa

Çalışmada ele alınan Arap ve İbrani gazeteleri, son derece olumlu bir Mustafa Kemal portresi çizmekteydi. *El-Karmil*'de II. İnönü Muharebesi'nden sonra “Mustafa Kemal” başlığıyla yayımlanan makalede işaret edildiği üzere, Paşa “gözü pekliği ve samimi vatanseverliği” ile Sevr Antlaşması'nın Osmanlı'ya ilişkin kısmını tadil ettirmeyi başarıp Yunan ordusunu da yenerek mevzilerine geri püskürtmüştü ve artık Yunanistan'la barış için sunulan şartları kabul etmiyordu. Mustafa Kemal uzun süredir talihe karşı sabrederek önüne çıkacak fırsatları değerlendirmeye hazırlanmış, nitekim fırsatını yakaladığı zaman da Türkiye'nin askerî gücüne ve Büyük Güçler arasındaki çıkar çatışmalarına dayanarak Londra Konferansı'nda bu devletlerin önüne bir dizi talep getirmişti. Makalenin sonunda Mustafa Kemal'in eylemleriyle bir siyaset dersi vererek “kendine güvenin, vatanına sadakatin ve esecek rüzgârlardan yararlanmaya hazır olmanın lüzumunu öğrettiği” saptaması yer alıyordu (“Muştafâ Kemâl,” 16 Nisan 1921 3).

Yine *el-Karmil*'de dört gün sonra aynı başlıkla çıkan diğer bir yazıda da Mustafa Kemal'in büyüklüğe asıl “Şark'taki antlaşmaları ve siyasi planları değiştiren faaliyetleriyle eriştiği” belirtiliyordu. II. İnönü Muharebesi'nde kazandığı son zafer Paşaya kendi barış şartlarını dayatma hakkını vermişti. O da şimdiye kadar gasp edilmiş bulunan bu hakkı kullanmak için “kararlılığı ve vatanına sadakati ile hiçbir mücadele vasıtasını denemedik bırakmayacak”tı. Yazının sonunda Mustafa Kemal'in “şanlı bir tarihe sahip Türk

milleti için münasip, büyük bir lider olduğu ve diğer milletlerin önderliğine talip herkes için misal teşkil ettiği” vurgulanmaktaydı (“Muştafâ Kemâl,” 20 Nisan 1921 2-3).

El-Karmil’de İzmir’in alınmasından sonra yayımlanan makalelerde, özellikle 20 Eylül’de baş sayfada çıkan ve Mustafa Kemal’in bir tasvirini yapan “Gerçek Büyüklük veya Mustafa Kemal” başlıklı uzun başyazıda da bilhassa onun “çelikten iradesine” vurgu yapılıyordu. Yazara göre Mustafa Kemal başlangıçta “basit bir zabıt” olduğu hâlde İtilaf Devletleri’nin gücü, kendi hükûmetine başkaldırmanın tehlikeleri ve yanına çekmeye çalıştığı halkın küçük hesapları gibi türlü zorluklardan yılmamıştı. Ülkesini kurtarmak için çıktığı uzun yolda önüne çıkan güçlükler karşısında haklı bir endişe duymasına rağmen bunların kendi azmine galebe çalmasına izin vermemiş ve “nefsini tüm vehimlerden, geleneklerin esir edici gücünden azat etmeyi başarmıştı.” Bu sayede de “iradesinin gücüyle ateşlediği milletini” hür kılmaya muvaffak olmuştu. Yazar okurlarına herkesin bir Mustafa Kemal olabileceği çağrısında bulunuyordu; bunun için Paşa gibi asker veya siyasetçi olmaları da lazım değildi, yalnızca onun yaptığı gibi “kendi nefislerini özgürleştirmeleri” gerekiyordu. Aynı zamanda yazar Mustafa Kemal’in “usturuplu ve esnek siyasetçiliğini” de övüyordu. Fransa ile anlaştıktan sonra ülkesinin istiklale kavuşmasını daha erkene çekmek için İngiltere ve İtalya gibi diğer düşmanlarıyla da ilişkileri tesis etmeye hazır olduğu yönündeki beyanlarını, “İşte siyasi olgunluk böyle olmalı” yorumu eşliğinde, takdirle aktarmaktaydı. Ona göre Şark’ta Mustafa Kemal gibi cesur kahramanlığı usta siyasetçilikle harmanlayabilen liderlere ihtiyaç vardı: Paşa tüm bir sömürgeci Garp’ın karşısına dikilerek Fransa ve Yunanistan’ı Anadolu’dan kovmuş olmasına rağmen şimdi Fransa ile bir antlaşma imzalamaktan çekinmemişti. “Garp ülkelerine karşı taassup göstermeyen ve onlarla karşılıklı menfaatlere dayalı ilişkiler kurmaya hazır olan, ancak ülkelerinin istiklalinden ödün vermemekte de kararlı” bu tür siyasetçilerin Şark’ta artık mevcut olduğuna, yazar memnuniyetle işaret ediyordu (“Fevzü’l-Etrâk 1-2; “Hârbü’l-Anâdül” 3; “El-‘azametü’l-hâkîkiyye” 1-2).

Mustafa Kemal’in şahsına ilişkin takdir dolu bir portre de İbranice gazetelerden *Do’ar ha-Yom*’da, Londra Konferansı’ndan sonra “Millî Kahraman” başlığı ile yayımlanmıştı (“Gibor le’umi” 1-2). Yazının altında imza olarak yalnız bir çarpı işareti vardı. Mustafa Kemal’i göklere çıkaran böyle bir ya-

zının Filistin'deki İngiliz idaresini kızdırabileceği hesabıyla yazarın gerçek imzasını atmaktan kaçındığı düşünülebilir. Makale, Mustafa Kemal'in iki yıl öncesine nazaran geldiği noktaya işaret ederek başlıyordu: O zamanlar “çökmekte olan bir devlette bir asi konumunda” iken şimdi “Ankara merkezli yeni, gerçek Türkiye'nin” lideri olmuştu. Bu noktaya gelirken salt İtilaf Devletleri'ne değil bizzat talihe karşı da başkaldırmış, ülkesi başkalarının hataları yüzünden yıkıma mahkûm gözükmürken etrafına topladığı diğer muhalifler ile birlikte “başına buyruk, enerjik ve kendinden emin bir şekilde tüm dünyanın karşısına dikilmiş”ti. Onun faaliyetlerinin tesiri altında kalanlarla sayıları kabaran muhalifler sonunda büyük bir güce erişmişler ve Türkiye'nin I. Dünya Savaşı'nda yenilse de Türk nüfuslu toprakları kaybetmek zorunda olmadığı inancıyla, “Sevr Antlaşması'nı yırtmak şöyle dursun okumaya bile lüzum görmemişlerdi.” Fransızları Maraş ve Urfa'da mağlup etmişler, sonunda İtilaf Devletleri'ni İstanbul hükûmetinin yanı sıra kendilerini de Londra'ya çağırarak zorunda bırakmışlardı. Yazar bu noktada “Mustafa Kemal'in sadece iki senede kat ettiği mesafe ne kadar büyük!” değerlendirmesinde bulunuyordu.

Yazının devamında Paşanın yaşamöyküsü ve şahsiyetine odaklanılmaktaydı. Selanik'te “kimilerinin iddia ettiği gibi Yahudi değil Türk” bir ailede doğduğu not ediliyordu. Kronik böbrek rahatsızlığına rağmen “çevik ve kıvrak bir bedene sahip olduğu, yüzüyle gözlerinden zekâ ve enerji fışkırdığı, suratında daimî olarak gezinen hoş ve çocuksu gülümsemenin görenleri hayran bıraktığı” belirtiliyordu. Yazarın tabiriyle Paşa “doğuştan asker”di; bilhassa Çanakkale Savaşı'nda büyük becerileriyle öne çıkmış ve İngilizlere karşı önemli sonuçlar doğuracak büyük bir zafer kazanmıştı. Aynı zamanda Tanrı vergisi liderlik yeteneğiyle insanları mükemmelen idare ediyor ve onlar da kendisini can kulağıyla dinleyip büyük saygı gösteriyorlardı. Mustafa Kemal kişiliğinde “enerji ve irade ile keskin görüşlülüğü ve hızlı muhakemeyi” de birleştirmekteydi; uygun anı kollayıp ondan en büyük yararı elde etmekte üstüne yoktu. “Yüksek seviyeli bir eğitimden geçmemiş” olsa da keskin zekâsı, kendisine bilmediği şeyleri tabii bir istidat ile tahmin etme imkânını veriyordu. “Sınırsız tutkusu ve şan ile zafere susamışlığı sayesinde dur durak bilmez bir çalışkanlığa ve sonsuz bir kahraman ruhluluğa” sahipti. Bu özelliklerinden de o güne kadar kendisi değil sadece vatani fayda sağlamıştı.

Yazar bu noktada “hayırlı işler yapıp da hatası olmayan evliyaya rastlanmadığı gibi Mustafa Kemal’in de tüm bu üstün hasletlerini biraz gölgeleyen birtakım kusurlarının bulunduğu” işaret ediyordu. Ona göre Paşa “şüpheli ve kıskanç”tı; kendisini, yani vatanın kurtarıcısını kızdıran herkesi düşman ve engel olarak görüyordu. Ülkeye büyük yararı dokunabilecek, tavsiyelerinde çıkar gütmeyen kimselerin de yardımlarını geri çevirebilmekteydi. “Egemenliğine sınır tanımıyor, kimilerine karşı kin besliyor ve intikam alıyor, etrafındaki kimseye yüz vermediği gibi sık sık damarlarına basıyordu.” Çevresindekiler de ona karşı “sevgiden ziyade saygı ve korku” duymaktaydı. “Popülerliği ve popüler olmak için gerekli yöntemleri bu denli küçümseyen bir lider görülmemiştir.”

Buna karşılık makalede Mustafa Kemal’in özel hayatında, kamu hayatında çizdiği bu portreden bambaşka bir insan olduğu da vurgulanmaktaydı. Yazara göre kendisinden aşağı sosyal konumdakilere iyi davranıyor ve yardımda bulunuyordu; paraya zerre önem vermeyen bir kişiydi. Aynı zamanda kelimenin tam anlamıyla sosyal bir insandı ve hoşbeşi severdi. Bu yönleri “karşıtlarının, onun hakkında asılsız birtakım hikâyeler uydurmalarına imkân vermiş” olsa da artık kendini tümüyle vatanına adanmıştı ve gençliğinden kalma kusurlarını ıslah ediyordu. Makalenin sonunda “Uluslararası siyaset Londra Konferansı’nda Mustafa Kemal’e karşı mücadele etse de onu reddedemeyecektir” denmekteydi. Zira “Mustafa Kemal artık tarihe geçmiş bulunuyor”du.

Şark ve Filistin Bağlamı

İncelenen Arapça gazeteler, Millî Mücadele’nin başarılarını tüm Şark için önemli ve olumlu bir gelişme olarak değerlendirmekteydiler. Arapların I. Dünya Savaşı sırasındaki hatalarına dikkat çekerek onların ve diğer Şarklı milletlerin bu başarılardan ders çıkarmaları gerektiğini belirtiyorlardı. I. İnönü Muharebesi’nin ardından *el-Karmil*’de çıkan bir makalede yazar, Mustafa Kemal’in başkentini ecnebi nüfuzu altında görünce Anadolu’da ayrı yeni bir hükümet kurduğunu ve İtilaf Devletleri’ni Sevri Antlaşması’nı revize etmeye mecbur bırakana dek Türkiye’nin tabii haklarını müdafaa ettiğini belirtiyordu. Bunun tersine, I. Dünya Savaşı’nda galip devletlerin yanında yer almış olan Araplar, garantörlerin kendilerine vermiş olduğu sözlere ve onlar için gördükleri hizmetlere rağmen birlik ve nizamdan yoksun olmalarından dolayı memleketlerinin bütünlüğünü koruyamamışlardı. Yazara göre

galiplerin yanında saf tutmaları da bu sonuca katkıda bulunmuş, onları tabii haklarının saygı görmesini sağlamaktan alıkoymuştu. Dolayısıyla Araplar ve diğer zayıf milletler, Türkiye’de cereyan eden tarihi olaylardan ibret almalıydılar (“Mağdaratü’l-Etrâk” 3).

Mir’atü’ş-Şark gazetesinde “Londra Konferansı ve Şark Meselesi” başlığıyla 1920 Mart’ında yayınlanan yazıda da Garp’ın “bir asır önce, Şark cehalet, taassup ve hurafeler içinde yüzerken” Şark Meselesini kolayca çözmüş olabileceğine işaret edilmekteydi. Ancak Şark artık uzun uykusundan uyanarak etrafında neler döndüğünü görmeye başlamıştı; Avrupa’nın boş vaat ve pohpohlamalarının tesiri altında kalmıyordu. Yazar bu bağlamda Türklerin ayaklanarak Sevr Konferansı’nın kararlarına uymayı reddetmelerinin ve Büyük Güçleri antlaşmayı revize etmeye zorlamalarının her Şarklının kalbini ümitle doldurduğu ve Şark’a dünkü gibi hükmetmek isteyen Avrupalıların da gözünü korkuttuğu saptamasında bulunuyordu (“Mu’temerü Lenden” 1). 1922 Ocak’ında aynı gazetede çıkan bir makaleye göre de “Türklerin yaptığı tarihin sayfalarına altın harflerle yazılmaya layık ve her Şarklı millet için Türkleri takiben haklarını, hürriyetini ve bağımsızlığını müdafaa etmek elzem”di (“Et-Türk ve’l-Yûnân” 3).

II. İnönü Muharebesi’nin ardından *Mir’atü’ş-Şark*’ta aynı konuyu üzerine “Anadolu’da Ateşkes – Türklerin Siyasi Başarısı – Milliyetçilik İlkesinin Zaferi – Şark’ın Muvaffakiyetinde İlk Adım” başlığını taşıyan kapsamlı bir analiz de yayımlanmıştı. Yazar tüm Şark milletleri arasında Türklerle sempati duymayan ve galip gelmelerini dilemeyen bir tanesinin olmadığına işaret etmekteydi. Ona göre bunun sebebi, Türklerin tabii haklarını müdafaa eden Şarklı bir millet olmaları ve dolayısıyla Türk zaferinin diğer Şarklı milletler için de bir zafer niteliği taşımasıydı. Bu zafer ayrıca “gelecekteki siyasetin mihveri olacak milliyetçilik ilkesini” de teyit etmişti (“El-hudne fi’l-Anâdül” 2).

El-Karmil’de İzmir’in alınmasından dört gün sonra çıkan “Türklerin Zaferi – Milliyetçilik ve Sömürgecilik” başlıklı makalede de yazar bu zaferi Türklerin Yunanlılara karşı değil yurtseverliğin sömürgeciliğe, Şark’ın sömürgeci Garp’a karşı zaferi olarak gördüğünü belirtiyordu. Ona göre Türkler böylece Avrupa’ya Şark’ta bağımsızlık ruhunun hâlâ yaşadığını ve onu öldürmenin hiçbir büyük gücün harcı olmadığını ispatlamışlardı. Mücadeleleri ve sebatlarıyla Şark’taki milletler için en iyi misali teşkil eden Türkler sömürgeci

devletlere tesirde bulunacak, onları aşırılıklarını törpülemek ve planlarını değiştirmek zorunda bırakacaklardı. Araplar da Türklerden siyasette esnekliği, çıkarları neyi gerektiriyorsa ona göre davranmasını öğrenmişlerdi; dolayısıyla Avrupa'nın “geleceği karanlık” tı. (“Fevzül-Etrâk” 1-2).

Söz konusu Arapça gazeteler Türk zaferini genel Şark bağlamından öte doğrudan Filistin meselesiyle de ilişkilendiriyorlardı. *Mir'atü's-Şark* İzmir'in alınmasından sonra hak ve adaletin yerini bulduğu yorumunu yapıyor ve “Bu nedenle,” diyordu, “Balfour Deklarasyonu'nun ilga edileceği günün de geleceğine inanıyoruz; çünkü bu Deklarasyon da hak ve adalete dayalı değil” (“İntişârü'l-Etrâki'l-bâhir” 3). *Filistîn* de ele alınan dönem boyunca Millî Mücadele'ye ayırdığı tek yazısında zaferin yurtdışı Yahudi basınındaki yankıları üzerinde durmaktaydı. 1922 Ekim'inde çıkan “Türk Zaferi: Yahudilerin Filistin Korkusu” başlıklı haberde, Londra merkezli *The Jewish Chronicle* gazetesinde yayınlanmış olan bir makale özetleniyordu. Makalede, şayet Türklerin Irak'ı geri almaya azimli olduğu ve kamuoylarının da bir bütün olarak İngiltere'ye husumet beslediği doğruysa, İngiltere'nin Türkleri Irak'taki topraklarını geri almaktan men etmek üzere onlarla savaşa girip girmeyeceği sorgulanıyordu. Ve eğer Türkler Irak'ı geri alırlarsa İngiltere'nin mandater devlet olarak Filistin'den de çıkartılmaya karşı koyup koymayacağı sorusu gündeme getiriliyordu. *Filistîn* özetten sonra Yahudilerin de bu meseleleri bildikleri ve Filistin'deki maddi-manevi çıkarları namına kaygıya kapıldıkları yorumunda bulunuyordu (“El-intişârü't-Türki” 1).

Ele alınan Arapça gazeteler Filistin meselesi bağlamında Mustafa Kemal hükümetinden beklentilerini de dile getirmekteydiler. 1922 Mayıs'ında *el-Karmi'l*de yayımlanan “Britanya, Kemal ve Filistin” başlıklı makalede yazar, Filistin meselesinin tüm ülkeler ve dış siyasetleri için artık bir mihenk taşına dönüştüğü saptamasıyla söze giriyordu. Ona göre Lloyd George hükümetinin politikaları sonucunda adaletin sağlanacağı ve Balfour Deklarasyonu'nun iptal edileceği yönündeki umutlar zayıflamıştı. Türkler ile barış antlaşması yapılması da artık yakın olduğu için gözler şimdi “vatanının bağımsızlığı için yaptığı güzel işlerle tüm dünyanın saygısını kazanmış olan büyük Türk kahramanı Mustafa Kemal'e” çevrilmişti. Yazar Paşadan barış antlaşmasında Filistin'in “Yahudi ulusal evi” olarak tanımlanmasını reddetmesinin beklendiğini söylüyor ve Filistin'in hem Müslümanlar hem Hristiyanlar için taşıdığı dinî önemi vurguluyordu. Yine de Mustafa Ke-

mal'in bu şartı kabul edeceği yolunda birtakım söylentiler kulağına gelmişti. "Siyasetçi yönü güçlü böyle bir kahramanın, hiç şüphesiz İslam ve Hristiyan âlemlerinin gönlünü kazanmaya yönelik bir siyaset izleyeceği" ve Yahudilere Filistin üzerinde hak tanıyan, böylece İslam ve Hristiyan âlemlerinin kutsal yerler üzerindeki haklarını çiğneyen bir antlaşmadan sakınacağı yönünde temennide bulunuyordu. Yazarın fikrince Mustafa Kemal de böyle bir antlaşma yapmanın kendisini Müslümanların nazarında "diğer maddiyatçılar"ın arasına yerleştirerek ondan soğumalarına yol açacağını biliyor olmalıydı. "Neredeyse hiç şüphe duymuyoruz ki," diyordu, "yiğitliği ve sebatı ile savaş sahasında ülkesinin bağımsızlığına dair Sevr Antlaşması'nı yırtıp atan Mustafa Kemal barış masasındaki güzel siyasetiyle Sevr ve Sen Remo Antlaşmaları'nın Balfour Deklarasyonu ile ilgili kısımlarını da yırtıp atacaktır; böylece İslam ve Hristiyan âlemlerini Avrupa siyasetinin başlarına getirdiği bu beladan kurtararak onların büyük minnetini kazanacak" ("Brîtanya ve Kemâl ve Filistîn" 1).

İncelenen İbranice gazetelere gelince, daha önce gördüğümüz gibi onlar Yisuv (Filistin Yahudi cemaati) açısından en hayırlı gelişmenin, savaşın bir an önce sona ermesi olduğu görüşündeydiler. Nitekim Paris Konferansı sürerken *Haaretz*'de çıkan iki yazının ilkinde, konferansta ulaşılabilecek barışın Yahudiler için önem taşıdığı, çünkü iki ülke arasında antlaşma yapılmadıkça Filistin üzerindeki İngiliz Mandası'nın Milletler Cemiyeti tarafından kabul edilmeyeceği vurgulanıyordu ("Likra'at ha-şalom," 7 Aralık 1921 1-2). İki ay sonra yayımlanan bir yazının sonunda da Türk-Yunan barışının Yahudileri birinci dereceden ilgilendirdiğine, çünkü o olmadan Manda rejimlerinin Milletler Cemiyeti tarafından onaylanmayacağına işaret ediliyordu. Bir sonraki oturumda barış işinin halledilmesi ümidi ile yazı son bulmaktaydı ("Likra'at ha-şalom," 29 Ocak 1922 2).

Manda rejimlerinin kabulünün ve sonra da hayata geçirilmesinin Millî Mücadele'nin sonucuna bağlı olması, asıl olarak İtalya'nın izlediği diplomasiye ileri gelmekteydi. Millî Mücadele sebebiyle Sevr Antlaşması uygulanamayınca bu ülke Orta Doğu'daki nüfuz sahalarını kaybetmiş ve söz konusu kaybı telafi etmek niyetiyle Fransa ile İngiltere'den Suriye ve Filistin'de imtiyazlar istemeye başlamıştı. Bir koz olarak da iki ülkenin bu bölgelerde kuracağı Mandaları onaylamak konusunda ayak diretiyordu. Gerçi incelenen İbranice gazetelerin dile getirdiği endişelerin aksine İtalya

İngiltere'nin baskıları sonucunda geri adım atmış, Filistin ve Suriye Mandaları 1922 Temmuz'unda Milletler Cemiyeti'nde resmen onaylanmıştı. Ancak yürürlüğe girmeleri İtalya-Fransa anlaşmazlığının çözümüne bağlanmıştı ki İtalya bunun için Türkler ile barış antlaşmasının imzalanmasını şart koşuyordu. Dolayısıyla Filistin Mandası resmen onaylandıktan sonra da söz konusu İbranice gazeteler Türk-Yunan barışını sabırsızlıkla beklemeye devam edecekti (Wright 57-59).

Do'ar ha-Yom Milli Mücadele'nin Filistin'i ilgilendiren boyutuna bir başka açıdan da yaklaşmaktaydı: Elde ettikleri başarıdan sonra Türklerin eski topraklarına geri dönmek isteyebileceklerine dikkat çekiyor ve bu ihtimale karşı uyanık olunmasını telkin ediyordu. İzmir'in alınmasından sonra çıkan bir yazıda ileri sürüldüğü gibi "Türkler bundan sonra şüphesiz kuzeyde Kırım ile güneyde Halep ve Musul'a da gözlerini dikecekler ve Türk dilinin nağmeleri belki de Filistin sınırlarından birkaç fersah ötede tekrar duyulacak"tı. Yazar, "İngiltere, Fransa ve İtalya Müslüman kolonilerinin ufkunda beliren bu tehlikeye karşı birleşebilecekler mi?" diye soruyordu. Şayet birleşemezlerse Türklere İzmir'deki zaferlerinin güneydeki eski topraklarını da kazandırabileceği öngörüsünde bulunmaktaydı ("Me-İzmir le-Adriano-poli" 2). *Haaretz* ise *Do'ar ha-Yom*'un aksine Türklere yayılmacı amaçlar atfetmemekteydi. Tersine, İstanbul ve Lozan'a bir heyet gönderip Ankara hükümeti temsilcileriyle temasa geçerek İngiliz Mandası'ndan kurtulmaya çalışan Arapları eleştiriyordu. Gazeteye göre Türkler artık Saltanat ile Hilafeti, dini ve dünyevi işleri ayırdıkları için sırf din kardeşliği hatırına kendi ulusal çıkarlarını tehlikeye atmayacaklardı; nitekim İtilaf Devletleri'ne Arap vilayetleri üzerindeki iddialarından vazgeçme vaadinde bulunmuşlardı ("Ha-'Aravim ve-ha-Turkim" 3).

Tartışma ve Sonuç

Arapça gazetelerden *el-Karmil* ile (başlangıçtaki iki olumsuz yazısından sonra) *Mir'atü's-Şark*, Kuvâ-yı Milliye hareketine yakın ilgi gösteriyor ve hararetli bir şekilde destek çıkıyorlardı. Bu tutumlarının arkasında, gördüğümüz gibi aynı dönemde kurulup resmîleşme sürecinde olan İngiliz Mandası'na ve onun gerçekleştirmeyi taahhüt ettiği Balfour Deklarasyonu'na karşı duydukları derin endişenin izleri vardı. Kuvâ-yı Milliye'nin başarılarından bu nedenle kendi namlarına da umut devşiriyorlardı. *Filistîn* ise Millî Mücadele'ye çok daha mesafeli duruyordu. Diğerlerindeki ateşli Türk direnişi ve

Mustafa Kemal övgülerinden de, Anadolu'daki gelişmeleri yakın takipten de bu gazetede eser bulunmaması, doğrudan menfi bir yorum yapmasa da genellikle sessiz kalmayı tercih etmesi, dikkat çekicidir. Söz konusu gazetenin Siyonizm'e karşı daha kurulduğu Osmanlı devrinden itibaren ateşli bir muhalefet sergilemiş olması, Manda döneminde İngiliz idaresine de karşı koyması, Millî Mücadele konusundaki sessizliğini daha da açıklanmaya muhtaç bir hâle getirmektedir.

Başta işaret edildiği gibi *Filistîn* o dönemde Filistin Arapları arasındaki iktidar yapılanmasına egemen olan Hüseyinî ailesine destek verirken diğer iki gazete onlara muhalif kesimin sözcülüğünü yapıyordu. Hüseyinî ailesi ve özellikle 1921'de Kudüs Başmüftüsü olan Hacı Emin el-Hüseyinî, Şerif Hüseyin ile oğlu Faysal'a yakındı. Emin el-Hüseyinî I. Dünya Savaşı sırasında Faysal'ın isyancı Arap ordusuna asker toplama işinde görev aldığı gibi iki yıllık Suriye Krallığı döneminde de ona destek vermişti (Elpeleg ve Himelstein 3-4). Hatta *Filistîn*'in editörü İsa el-İsa da bu dönemde bizzat Faysal'ın divan kâtibi olarak çalışmıştı (Beška 31). Faysal ile babasının Ankara hükûmetiyle ilişkileri, özellikle Ankara ile Paris arasındaki ateşkesten ve onu izleyen antlaşmadan sonra gergin ve güvensizdi; Faysal İngiltere'ye sürekli Ankara hükûmetinden yakınmaktaydı (Polat 252-62). Zachary Foster'ın da işaret ettiği üzere, *Mir'atü's-Şark* bu koşullarda Kuvâ-yı Milliyecileri ve Millî Mücadele'yi överken aynı zamanda Hüseyinî (ve Şerif Hüseyin) ailelerine de nispet yapmış oluyordu (Foster 61). Aynı durum *el-Karmil* için de geçerliydi; Araplar İtilaf Devletleri'nin yanında yer aldıkları hâlde vatanlarını bütün tutamazlarken Türklerin mağlup tarafta yer aldıkları hâlde sömürgeci İngiltere ve müttefiklerine direnerek vatanlarını kurtardıkları saptaması, açık bir nispetti. Bu koşullar altında, "sömürgeciliğe karşı Şark'ın direnişi olarak Millî Mücadele" temasına *Filistîn* gazetesinde rastlanmaması şaşırtıcı değildi.

İncelenen İbranice gazeteler ise gördüğümüz gibi Balfour Deklarasyonu'nun uygulanmasını öngören İngiliz Mandası'nın Anadolu'daki savaş sonuçlanmadan yürürlüğe girmeyeceği hesabıyla sabırsızlanıyor, iki tarafın da diğerini tam olarak yenemeyeceği gerekçesiyle karşılıklı tavizlerde bulunmalarını ve Avrupa ülkelerinin de barış için aracılık yapmasını salık veriyorlardı. Ancak *Do'ar ha-Yom* Anadolu'daki gelişmeleri *Haaretz*'e oranla çok daha yakından takip ediyor ve Kuvâ-yı Milliye ile Mustafa Kemal'e karşı nispeten

daha ilgili ve olumlu bir tutum sergiliyordu. Gazetede Londra Konferansı sırasında Paşaya dair “Millî Kahraman” başlıklı, ateşli bir övgü yazısı dahi yayımlanmış olması özellikle dikkat çekmekteydi.

Gazeteler arasındaki bu farkın, siyasi ve kültürel iki sebebi olduğu ileri sürülebilir. Siyasi bakımdan, *Do'ar ha-Yom* Filistin Yahudileri arasındaki burjuva kesime hitap eden sağ tandanslı bir gazeteydi ve gördüğümüz gibi Türkiye'yi –Rusya'dan aldığı yardımlara rağmen– Bolşevik rejime karşı bir barikat olarak değerlendiriyordu. *Haaretz* ise tersine Sovyet Rusya taraftarı sosyalist-Siyonist kesimin gazetesi idi ve benzer bir değerlendirme yüzünden daha mesafeli bir tutum benimsemiş olması ihtimal dâhilindedir. Farkın kültürel sebebi ise *Do'ar ha-Yom*'u çıkaran Ben-Yehuda ailesinin 1881'de, yani İkinci Aliya göçmeni *Haaretz* ekibinden en az çeyrek asır önce Filistin'e göçmüş (Fellman 25), dolayısıyla da Osmanlı İmparatorluğu'na daha fazla kültürel uyum sağlamış olmasında aranabilir. Nitekim *Do'ar ha-Yom*'un selefi *ha-Tsvi* gazetesinde, İkinci Meşrutiyet döneminde okurlarına ısrarla “Osmanlı olunuz!” çağrısında bulunuyorlardı (Ben-Yehuda 1-2). Bu nedenle Filistin Osmanlı İmparatorluğu'ndan koptuktan sonra dahi İmparatorluğun nüvesinde olup bitenlere ve Mustafa Kemal'in ülkeyi kurtarma çabalarını daha yakın bir ilgi, hatta yer yer sempatiyle izlemeleri beklenebilir bir tutumdur.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma kapsamında yazarın herhangi bir kurum veya kişi ile çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Açıklamalar

1 Makalenin ele aldığı dönem içerisinde Filistin'de çeşitli konularda yayımlanmış olan diğer Arapça gazete ve dergiler şunlardır: *Bâkûrat Cebel Sahyun*, *Baridü'l-Yevm*, *Beit Lahm*, *Beitü'l-Makdis*, *Dârü'l-Mu'allimîn*, *Lisânü'l-'Arab*, *el-Şudsü-Şerif*, *en-Nefâ isü'l-'Aşriyye*, *en-Nefir*, *es-Selâm*, *aş-Tabl* ve *Zehratü'l-Cemîl* (sonradan *ez-Zehra*). Aynı dönemde çıkan diğer İbranice süreli yayınlar ise *Ha-Po'el ha-Tsair* ve *Yedi'ot 'Iriat Tel-Aviv*'dir.

Kaynaklar

İncelenen Gazeteler

Arapça Gazeteler

el-Karmil

Filistîn

Mir'atü's-Şark

İbranice Gazeteler

Do'ar ha-Yom

Haaretz

İncelenen Gazete Makaleleri

Arapça Makaleler

“Britânya ve Kemâl ve Filistîn.” [Britanya, Kemal ve Filistin]. *El-Karmil*, 13 Mayıs 1922, s. 1.

“Ceyşü Muştafâ Kemâl.” [Mustafa Kemal'in Ordusu]. *Mir'atü's-Şark*, 25 Ağustos 1920, s. 2.

“El-‘azametü'l-hakîkiyye ev Muştafa Kemâl.” [Gerçek Büyüklük veya Mustafa Kemal]. *El-Karmil*, 20 Eylül 1922, ss. 1-2.

“El-Etrâk.” [Türkler]. *El-Karmil*, 9 Aralık 1920, s. 2.

“El-harb fi'l-Anâdûl.” [Anadolu'daki Savaş]. *Mir'atü's-Şark*, 15 Ekim 1921, s. 3.

“El-hudne fi'l-Anâdûl – Fevzü'l-Etrâki's-siyasiyye – El-intişâr li-mebde'î'l-kavmiyye – Evvelü ha'tve fi necâhi's-şark.” [Anadolu'da Ateşkes – Türklerin Siyasi Başarısı – Milliyetçilik İlkesinin Zaferi – Şark'ın Muvaffakiyetinde İlk Adım]. *Mir'atü's-Şark*, 13 Nisan 1922, s. 2.

“El-intişârü't-Türki – Havfü'l-Yehûd 'alâ Filastîn.” [Türk Zaferi – Yahudilerin Filistin Korkusu]. *Filistîn*, 3 Ekim 1922, s. 1.

“El-mevkîfü's-siyâsi.” [Siyasi Durum]. *El-Karmil*, 23 Eylül 1922, s. 1.

“Et-Türk ve'l-Yünân.” [Türkler ve Yunanlılar]. *Mir'atü's-Şark*, 28 Ocak 1922, s. 3.

“El-Yünân ve't-Türk.” [Yunanlılar ve Türkler]. *Mir'atü's-Şark*, 3 Haziran 1921, s. 3.

“Fevzü'l-Etrâk – El-va'taniye ve'l-isti'mâr.” [Türklerin Zaferi – Milliyetçilik ve Sömürgecilik]. *El-Karmil*, 13 Eylül 1922, ss. 1-2.

“Harbü'l-Anâdûl.” [Anadolu Savaşı]. *El-Karmil*, 16 Eylül 1922, s. 3.

“İntişârü'l-Etrâk.” [Türklerin Zaferi]. *Mir'atü's-Şark*, 4 Eylül 1922, s. 3.

“İntişârü'l-Etrâki'l-bâhir – Suqûtu İzmir.” [Türklerin Parlak Zaferi – İzmir'in Düşüşü]. *Mir'atü's-Şark*, 13 Eylül 1922, s. 3.

“Maqdaratü'l-Etrâk.” [Türklerin Kabiliyeti]. *El-Karmil*, 26 Şubat 1921, s. 3.

- “Muştafâ Kemâl.” [Mustafa Kemal]. *El-Karmil*, 16 Nisan 1921, s. 3.
“Muştafâ Kemâl.” [Mustafa Kemal]. *El-Karmil*, 20 Nisan 1921, ss. 2-3.
“Mu’ temerü Lenden ve’l-mes’ eletü’l-şarkıyye.” [Londra Konferansı ve Şark Meselesi]. *Mir’atü’ş-Şark*, 12 Mart 1921, s. 1.
“Türkiyâ.” [Türkiye]. *Mir’atü’ş-Şark*, 19 Kasım 1919, s. 3.

İbranice Makaleler

- “Be-Anatoliya uv-Angliya.” [Anadolu ve İngiltere’de]. *Do’ar ha-Yom*, 24 Temmuz 1921, ss. 1-2.
Ben-Avi, İtamar. “Hafta’at Anatoliya.” [Anadolu Sürprizi]. *Do’ar ha-Yom*, 10 Nisan 1921, s. 2.
Ben-Avi, İtamar. “Hafta’ot Togarma.” [Türkiye’nin Sürprizleri]. *Do’ar ha-Yom*, 8 Kasım 1922, s. 2.
Ben-Avi, İtamar. “Ha-‘milhama’ be-Anatoliya.” [Anadolu’da ‘Savaş’]. *Do’ar ha-Yom*, 5 Nisan 1921, ss. 1-2.
Ben-Avi, İtamar. “Ha-nitsahon ha-Togri.” [Türk Zaferi]. *Do’ar ha-Yom*, 18 Mart 1921, s. 2.
Ben-Avi, İtamar. “Ha-yişlat şalom ba-Mizrah ha-Karuv?” [Yakın Doğu’da Barış Ege-men Olacak mı?]. *Do’ar ha-Yom*, 24 Şubat 1921, ss. 1-2.
Ben-Avi, İtamar. “Togarma tihtom!” [Türkiye İmzalayacak!]. *Do’ar ha-Yom*, 29 Temmuz 1920, ss. 1-2.
Ben-Yehuda, Eliezer. “Yehudim, heyu Otomanim!” [Yahudiler, Osmanlı Olunuz!]. *Ha-Tsvi*, 12 Ocak 1909, ss. 1-2.
“Beyn Yavan le-Türkiya.” [Yunanistan ve Türkiye Arasında]. *Haaretz*, 27 Temmuz 1921, s. 2.
Elmaleh, Avraham. “Le-kivuş Angora.” [Ankara’nın Alınmasına Dair]. *Do’ar ha-Yom*, 11 Eylül 1921, s. 2.
“Gibor le’umi.” [Milli Kahraman]. *Do’ar ha-Yom*, 30 Mart 1921, ss. 1-2.
“Ha-‘Aravim ve-ha-Turkim.” [Araplar ve Türkler]. *Haaretz*, 29 Kasım 1922, s. 3.
“Ha-malakhut ha-Turkit be-Pariz.” [Paris’teki Türk Heyeti]. *Haaretz*, 11 Mayıs 1920, s. 1.
“Hofeş ha-Turkim.” [Türklerin Özgürlüğü]. *Do’ar ha-Yom*, 18 Ekim 1922, s. 2.
“Likra’at ha-şalom beyn Yavan ve-Türkiya” [Yunanistan ile Türkiye Arasında Barışa Doğru]. *Haaretz*, 7 Aralık 1921, ss. 1-2.
“Likra’at ha-şalom beyn Yavan ve-Türkiya.” [Yunanistan ile Türkiye Arasında Barışa Doğru]. *Haaretz*, 29 Ocak 1922, s. 2.
“Me-İzmir le-Adrianopoli.” [İzmir’den Edirne’ye]. *Do’ar ha-Yom*, 10 Eylül 1922, s. 2.

Araştırma Eserleri

- “About Haaretz.” *Haaretz*, www.haaretz.com/1.5349621.
- Akyüz, Yahya. *Türk Kurtuluş Savaşı ve Fransız Kamuoyu*. Türk Tarih Kurumu, 1988.
- Aybars, Ergün. “Milli Mücadele’de İngiliz Basını.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, vol. 4, no. 12, 1988, ss. 603-36.
- Beška, Emanuel. *From Ambivalence to Hostility: The Arabic Newspaper Filastin and Zionism, 1911–1914*. Slovak Academic Press, 2016.
- Bilmez, Bülent. “The Place of the Turkish Independence War in the American Press (1918-1923).” *The Turkish Yearbook of International Relations*, vol. 31, 2000, ss. 51-74.
- Boyar, Ebru. “Savaş ve Basın: Türk Ulusal Kurtuluş Savaşı ve İngiliz *The Times* Gazetesi (1919-1922).” *ODTÜ Gelişme Dergisi*, vol. 36, no. 2, 2009, ss. 291-324.
- Çalık, Ramazan. *Alman Basımında Milli Mücadele ve Mustafa Kemal Paşa (1919-1923)*. Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, 2004.
- “Do’ar ha-Yom.” *Historical Jewish Press*, The National Library of Israel, www.nli.org.il/en/newspapers/dhy.
- “El-Carmel.” *Jrayed – Arabic Newspaper Archive of Ottoman and Mandatory Palestine*, The National Library of Israel, jrayed.org/en/newspapers/elcarmel.
- “Filastin.” *Jrayed – Arabic Newspaper Archive of Ottoman and Mandatory Palestine*, The National Library of Israel, jrayed.org/en/newspapers/falastin.
- Elpeleg, Zvi ve Shmuel Himelstein. *The Grand Mufti: Haj Amin al-Hussaini, Founder of the Palestinian National Movement*. Routledge, 2012.
- Elyada, Ouzi. “‘Ha’aretz’, 1918-1937: From an Establishment-Sponsored to a Commercial Newspaper.” *Kesher*, no. 29, 2001, ss. 56-72.
- Fellman, Jack. *The Revival of a Classical Tongue: Eliezer Ben Yehuda and the Modern Hebrew Language*. Mouton, 1973.
- Foster, Zachary J. “Arabness, Turkey and the Palestinian National Imagination in the Eyes of *Mir’at al-Sharq* (1919-1926).” *Jerusalem Quarterly*, no. 42, 2010, ss. 61-79.
- “Ha-Arets.” *Historical Jewish Press*, The National Library of Israel, www.nli.org.il/en/newspapers/haretz.
- Halabi, Awad. “Liminal Loyalties: Ottomanism and Palestinian Responses to the Turkish War of Independence, 1919-22.” *Journal of Palestine Studies*, vol. 42, no. 3, 2012, ss. 19-37.
- Karagülmez, Müjdat. “Macarların Gözüyle Milli Mücadele ve Türk İmajı.” *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, vol. 17, no. 3, 2019, ss. 493-518.

- “Mir’at Al-Sharq.” *Jrayed – Arabic Newspaper Archive of Ottoman and Mandatory Palestine*, The National Library of Israel, jrayed.org/en/newspapers/meraatalsherh.
- Öztoprak, İzzet. *Türk ve Batı Kamuoyunda Milli Mücadele*. Türk Tarih Kurumu, 2014.
- Polat, Gülsüm. *Türk Arap İlişkileri: Eski Eyaletler Yeni Komşulara Dönüşürken (1914-23)*. Kronik, 2019.
- Vlašić, Anđelko. “Hırvatistan Kaynaklarına Göre Mustafa Kemal Atatürk ve Kurtuluş Savaşı.” *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, vol. 33, no. 96, 2017, ss. 47-68.
- Wright, Quincy. *Mandates Under the League of Nations*. University of Chicago Press, 1930.
- Yağcı-Aksel, Sevgi Can. “Macar Basınında Türkiye: ‘Küçük Asya’nın Büyük Direnişi (1920-1923).” *Ankara Üniversitesi İLEF Dergisi*, vol. 5, no. 2, 2018, ss. 53-84.

The Turkish War of Independence in Examples from the Arabic and Hebrew Press of Palestine, 1919-1922*

Selim Tezcan**

Abstract

This study explores how the Turkish War of Independence was construed by five Arabic and Hebrew newspapers published in Palestine between 1919 and 1922, and addresses the following question: What attitudes did some important Arabic and Hebrew newspapers published in Palestine during this period adopt towards the Turkish War of Independence, and what were the reasons for the differences observed in their attitudes? As the analysis shows, two of the Arabic newspapers, *al-Karmil* and *Mir'at al-Shark*, displayed a close interest in and gave fervent support to the Turkish nationalist forces. The main reason for this was their concerns about the British Mandate, which was being established at the time, and particularly about the Balfour Declaration that the Mandate had undertaken to implement. As for *Filastin*, similarly opposed to Zionism, it adopted a more aloof if not outright hostile attitude toward the Turkish War of Independence. The reason for this was its alignment with the Husseini family, who had made common cause with Sharif Hussein and his sons during World War I and its aftermath. On the other hand, the Hebrew newspapers *Do'ar ha-Yom* and *Haaretz* showed themselves impatient for the conclusion of peace, considering that the British Mandate would not come into effect until the peace agreement. Consequently, they kept urging that the two sides should make mutual concessions and that the European powers should mediate for peace.

Keywords

Turkish War of Independence, Mustafa Kemal, Palestine, Arabic Press, Hebrew Press.

* Date of Arrival: 10 August 2022 – Date of Acceptance: 05 December 2022

You can refer to this article as follows:

Tezcan, Selim. "Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Millî Mücadelesi, 1919-1922." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 173-198.

** Assoc. Prof., Social Sciences University of Ankara, Faculty of Social Sciences and Humanities, Department of History – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0002-6242-7232
selimte76@gmail.com

Турецкая война за независимость в арабской и еврейской печати Палестины, 1919-1922 гг.*

Селим Тезджан**

Аннотация

Автор исследует, как турецкая война за независимость была истолкована пятью газетами на арабском и иврите, издававшимися в Палестине в период с 1919 по 1922 год, и рассматривает следующий вопрос: какую позицию некоторые важные газеты на арабском и иврите, издававшиеся в Палестине в этот период, заняли по отношению к турецкой войне за независимость и каковы были причины наблюдаемых различий в этой позиции? Как показывает анализ, две арабские газеты, «Аль-Кармилль» и «Мират аль-Шарк», проявляли большой интерес и оказывали горячую поддержку турецким национальным силам. Основной причиной этого была их озабоченность по поводу британского мандата, который устанавливался в то время, и особенно Декларации Бальфура, которую мандат обязался выполнять. Что касается «Филастин», которая также была противником сионизма, издание заняло более отчужденную, если не откровенно враждебную позицию по отношению к турецкой войне за независимость. Причиной этого была его связь с семьей Хусейни, которая объединилась с Шарифом Хусейном и его сыновьями во время Первой мировой войны и после нее. С другой стороны, еврейские газеты «Доар ха-Йом» и «Гаарец» с нетерпением ждали заключения мира, считая, что британский мандат не вступит в силу до заключения мирного соглашения. Следовательно, они продолжали настаивать на том, чтобы обе стороны пошли на взаимные уступки и чтобы европейские державы выступили посредниками для заключения мира.

Ключевые слова

Турецкая война за независимость, Мустафа Кемаль, Палестина, арабская пресса, еврейская пресса.

* Поступило в редакцию: 10 августа 2022 г. – Принято в номер: 05 декабря 2022 г.

Ссылка на статью:

Tezcan, Selim. "Arapça ve İbranice Filistin Basınından Örneklerde Türk Milli Mücadelesi, 1919-1922." *bilig*, no. 106, 2023, pp. 173-198.

** Доц., д-р, Университет социальных наук Анкары, Факультет социальных и гуманитарных наук, Факультет истории – Анкара/Турция
ORCID: 0000-0002-6242-7232
selimtez76@gmail.com

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

*Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni:
Dünya Masalları (2 cilt).* Ed. Prof. Dr.
Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı
Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel
Kültür Yayınları, 2022. *

Tunahan Eren Arslan**

İnsan, hayvan veya olağanüstü varlıkların gerçek olmayan bir zaman ve mekânda başlarından geçen olayların anlatıldığı; toplumsal tecrübelerin, geleceğe dair ümit ve beklentilerin yansıtıldığı; başında, sonunda ve ortasında bazı kalıp ifadelere yer verilen, inandırmak iddiası olmayan, sözlü kültür geleneği anlatıcıları tarafından dilden dile, nesilden nesile sözlü olarak yaratılıp aktarılan; dinleyicileri eğitmek, eğlendirmek ve öğüt vermek gibi işlevleri olan halk bilgisi ürünleri olarak tanımlayabileceğimiz masal, en çok araştırılan halk edebiyatı türlerindedir. Masallar, her ne kadar tüm kültürlerde benzer özellikler taşısalar da her halkın masallarında o toplumun kültürünü yansıtan yegâne unsurlar mevcuttur, dolayısıyla da masallar ait oldukları yörenin dil, üslup, âdet ve geleneklerini yansıtmaktadırlar.

Masallara dair mevcut müktesebatımıza baktığımızda tüm toplumların masallarını tek çatı altında ele alıp inceleyen mevcut bir çalışma bulunmamaktadır. “Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları” akademik anlamda bu çerçevede yapılmış olan ilk çalışma olması nedeniyle önem arz etmektedir. Kitapta Çin'den Hindistan'a, Türkiye'den Norveç'e geniş bir coğrafyadaki masallar ele alınmıştır. Masallar, yurt içinde ve yurt dışında üniversitelerde görev

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Arslan, Tunahan Eren. “Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları (2 cilt). Ed. Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan, Prof. Dr. Habibe Yazıcı Ersoy ve Doç. Dr. Şengül Demirel, Nobel Kültür Yayınları, 2022.” *bilig*, no. 106, 2023, 199-206.

** Doktora Öğrencisi, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Türk Halk Edebiyatı Anabilim Dalı – Ankara/Türkiye
ORCID: 0000-0003-1994-475X
tunahan.arslan@hbv.edu.tr

yapan, alanının uzmanı akademisyenler tarafından dil, üslup, konu ve masallar hakkında yapılan çalışmalar bakımından ele alınarak değerlendirilmiştir. Her değerlendirmenin sonunda o ülkeye ait üç masal metni verilmiştir.

“Masal dinlememiş çocuklar büyüyünce kendi resmini bile cetvelle çizer.” epigrafi ile okuyucuyu selamlayan kitabın 1. cildi Prof. Dr. Fatma Ahsen Turan'ın “Sözlü Anlatı Geleneğinin Ustaları: Masal Anaları” (ss. 5-18) makalesi ile başlar. Makalede masalların ihtiva ettiği kültürel genetik kodlar, masalları kimlerin anlattığı, masal anlatıcılarının vasıfları, masalın neden ve ne zaman anlatıldığı konuları irdelenmektedir. Anlatma saati ve mekânının, anlatma sebebinin, dinleyicilerin dikkatleri, ilgileri ve verdikleri tepkiler ile masalcının o anki ruh hâlinin anlatılan masalda farklılıklar doğurduğunun altı çizilmiştir. Masal anlatıcılarının masal türünü iyi bilmelerinin yanı sıra repertuvarlarında yeterli sayıda masal olması gerektiği, masal derlemesi yapan kişilerin de derleme yapacakları kişileri iyi bir hafızaya sahip olan, yaşadıkları çevreyi, kültürü seven ve doğru nakletme özelliklerine sahip kişiler arasından seçmeleri gerektiği vurgulanmıştır.

Daha sonra Dr. Z. Görkem Duran Gültekin'in “Kaf Dağı'nın Ardından Anka Kuşu'nun Kanadından Süzülüp Gelen Türk Masalları” (ss. 19-64) başlıklı makalesi gelmektedir. Makalede masal tanımlarına eleştirel yaklaşılmış, formel kavramı irdelenmiş, masalların şekil ve içeriğine dair temel özellikler ifade edilmiş ve Türk masal araştırmalarındaki tasnif çalışmaları hakkında etraflıca bilgi verilerek yeni bir Türk masal kataloğu hazırlanması ihtiyacının gerekliliğine vurgu yapılmıştır.

Dr. P. Nurdan Gümüštepe'nin “Türkiye'deki Masal Araştırmalarının Tarihçesi” (ss. 65-94) başlıklı makalesinde Türk masal araştırmalarının tarihini etraflıca açıklayan bilgiler verilmiştir. Bahsi geçen tüm çalışmaların Türk milletinin oldukça zengin bir masal dağarcığına sahip olduğunun ispatı olduğu değerlendirilmiştir. Bu noktada günümüze dek Türk masal külliyyatının hazırlanmamış olduğuna dikkat çekilmiştir. Bu noktada 2019 yılı itibarıyla Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığınca hayata geçirilmiş olan Türk Masal Külliyyatı-I (TÜ-MAK-I) Projesine ayrı bir parantez açılmıştır. Uzun vadede Türk masallarıyla ilgili sesli, görüntülü ve yazılı kaynaklar ile bugüne kadar yapılmış araştırmaların, derlemelerin, lisans ve lisansüstü tezlerin, hatta özel arşivlerdeki metinlerin tek çatı altında toplanması ve bilimsel yöntemlerle incelenerek külliyyata dâhil edilmesinin planlandığı vurgulanmıştır.

Japon masallarının ilk örneklerinin nasıl teşekkül ettiğinin izahı ile başlayan Doç. Dr. Okan Haluk Akbay'ın "Japon Masallarının Tarihsel ve Kültürel Temelleri" (ss. 95-135) başlıklı makalesinde Japon masallarının karakteristik özellikleri ve Japon masallarına ilişkin önemli çalışmalar değerlendirilmiştir. Japon masallarının ilk örnekleri olarak Japon adaları üzerinde kurulan ilk devlet olan Yamato Beyliğini oluşturan klanların kendi efsane, söylence, kahraman ve inanışlarını birbirlerine aktarmaları gösterilmiştir. Doç. Dr. Hatice Köroğlu Türközü'nün "Dingin Sabahlar Ülkesi Kore: Bir Varmış Bir Yokmuş" (ss. 136-178) adlı makalesinde Koreli araştırmacıların masala dair tanımlamaları, Kore edebiyatında masalın menşei ve masallar üzerine yapılan çalışmalar incelenmiştir. Ardından Kore halk masallarının özellikleri, dil, şekil ve üslup açısından ele alınmıştır. Prof. Dr. Bülent Okay'ın "Asya'nın Doğusundan Bilgeler Ülkesinden: Çin Masalları" (ss. 179-221) adlı makalesinde Çin'de masal tanımı içine giren anlatı türüne rastlanmadığı gerekçeleriyle anlatılmıştır: "Çinliler yerleşik yaşam tarzını benimserken Türkler ise göçebe yaşam tarzını benimsemişlerdir. Masalları, efsaneleri de buna göre biçimlenmiştir. (...) Yerleşik düzendekiler yazıya ihtiyaç duyarken, göçebe yaşam tarzını benimseyenler yazıya ihtiyaç duymazlar. Örneğin Çinliler her olayı kayıt altına alırken göçebeler, kültür birikimlerini sözlere yüklerler. (...) Kimin ne zaman söylediği belli değildir." (181-182). Tam da bu noktada masal tanımlarındaki "halkın yarattığı olağanüstü hikâyeler" ve "ağızdan ağza aktarılan hikâyeler" biçimindeki ifadeler örnek gösterilerek Çin'de bizim bildiğimiz manada masal formunda bir anlatının olmadığı ifade edilmiştir.

Doç. Dr. Şengül Demirel'in "Masal İçinde Masal Dünya İçinde Dünya: Hint Masalları" (ss. 222-266) adlı makalesinde pek çok yabancı unsuru kendi potasında eritmiş ve böylece çok renkli ve zengin bir kültür dünyası yaratmış olan Hindistan'ın ve Hint kültürünün dünyaya tanıtılmasında Türk hükümdarlarının büyük katkıları olduğu vurgulanmıştır. Dr. Mustafa Sarper Alap'ın "Sözün Büyüsü: Pakistan (Urdu) Masalları" (ss. 267-288) adlı makalesinde Urdu edebiyatına özgü masallar tanıtılmıştır. Dr. Melek Gedik'in "Şekil, Dil ve Üslup Bağlamında İran Masal İncelemeleri: Keçi, Konuşan Kuş ve Kırk Zülûf" adlı makalesinde (ss. 289-353) 19. yüzyıldan itibaren Sadık Hidayet öncülüğündeki başlayan masal derleme çalışmaları irdelenmiş, yazarın Türkçeye aktardığı Keçi, Konuşan Kuş ile Kırk Zülûf adlı masalların Fars dili ve kültüründe yer alan masal türünün yakından tanınması adına bir fırsat oluşturacağı ve komşu ülke İran ile masallar özelinde kültürel açıdan ne gibi benzerlikler ve farklılıklar bulunduğu görülmesine olanak sağlayacağı düşünüldüğü değerlendirilmiştir.

mıştır. Prof. Dr. Makbule Sabziyeva'nın "İnsanın Gördüğü Şey, Görülebilecek Şeyin Hepsini Değildir: Etiyopya Masalları" adlı makalesinde (ss. 354-372) masalların Etiyopya'nın zengin folklor hazinesinin öğrenilmesi ve halkının gelenek, göreneklerinin sözlü edebiyat aracılığıyla tanınması için fırsat sunarak uzak bir ülkenin farklı dünyasının araştırılmasına davet çıkarmakta olduğu vurgulanmıştır. Irak Araplarına ait masalların üzerinde durulduğu, bu coğrafyada yaşayan insanların masal anlatma geleneği, masalların yapı ve muhteva özelliklerinin irdelenildiği Prof. Dr. Necdet Yaşar Bayatlı'nın "Kaynayan Yedi Kazandan Padişahın Kızına: Irak Arap Masalları" (ss. 373-392) başlıklı makalesinde Türklerin Irak coğrafyasında tarih boyunca altı devlet kurmuş olması ve Osmanlı döneminde bu coğrafyanın devletin en önemli kültür ve ticaret merkezlerinden biri olması nedeniyle masallarında Türk kültür izlerinin çok etkili bir şekilde mevcut olduğu vurgulanmıştır. Dr. Mariia Talianova Eren'in "Rus Halk Masalları ya da Kadim Rusya'ya Bir Serüven" (ss. 393-447) adlı makalesinde masal derlemeciliği açısından Rus kültüründe A.S. Puşkin'in yeri irdelenmiş, Rus halk masallarının en geniş grubunu olağanüstü masalların oluşturmakta olduğu tespit edilmiştir. Rus halk masalları üzerine yapılmış çalışmalar irdelenmiş, Rus halk masallarının türleri ve yapısı üzerinde etraflıca bilgi verilmiştir.

2. Cilt Prof. Dr. Abdulvahit Çakır'ın "İngiliz Peri Masalları: Bahçelerde Kızıl Ot, Senin Adın Tom Tit Tot!" (ss. 5-28) adlı makalesi ile başlar. İngilizlerin ve genel olarak Batı Avrupa ülkelerinin halk masallarının birçoğunun birbirlerinin türevleri sayılabilecek kadar benzeşmekte olduğu vurgulanmıştır. Öte yandan günümüzde İngiltere'de çok sayıda hikâye/masal anlatma kulüpleri ve festivalleri bulunduğu, buralarda amatör ve profesyonel öykü anlatıcılarının sahne aldığı ifade edilmiştir. Bunlara *Festival at the Edge in Shropshire*, *The Lakeland Storytelling* örnek verilmiştir. İrlanda halk masallarında, mutlu sonların oldukça nadir olduğu değerlendirilmesinin yapıldığı Prof. Dr. Nazan Tutaş'ın "Zümrüt Ada İrlanda: Üç Yapraklı Yoncaların Gizemli Toprakları" (ss. 29-53) başlıklı makalesinde, masal ve efsanelerde geçen önemli figürlerden bahsedilmiştir. Yine Prof. Dr. Nazan Tutaş'ın "Mitlerin ve Efsanelerin Büyülü Ülkesinden: İskoç Masalları" (ss. 54-80) adlı makalesinde İskoç masallarının en belirgin özelliğinin diyalogların tekrarları, kahramanlar ve devletlerle ilgili maceraların tekrar tekrar anlatılması olduğu tespiti yapılmıştır. Prof. Dr. Seda Köycü'nün "Büyük İşgal Döneminde Başlayan Masallar Diyarında Yolculuk: Polonya Halk Masalları" (ss. 81-111) başlıklı makalesinde Polonya halk masallarında Baniialuka, kuzey rüzgârının armağanları, kuzuya dönüşen erkek kardeş, oğlan kılığına girmiş kız, yedi kuzgun, hortlak

gibi temaları ve ev, yol, ağaç, elma ağacı/elma, bataklık, zenginlik/zengin, yoksulluk/yoksul, sakatlık/sakatlar, suskunluk, sağırlık/sağırılar, yalan/yalancı, para, ekmek, yumurta, yüzük, kül, metamorfoz, ziyaret, dağ, hazine/define, taş, kitap, ay, eğrelti otunun çiçekleri, orman, vücut, kilise, düğün, ödül, ceza, çocuk motiflerinin ön plana çıktığı söylenmiştir. “Norveç Masalları: Güneş'in Doğusuna, Ay'ın Batısına Doğru” (ss. 112-145) adlı makalesinde Prof. Dr. Makbule Sabziyeva, popüler Norveç halk masallarının kahramanları arasında yer alan Espen Askeladd veya Askeladden (Küloğlan)'a ayrı bir pencere açmıştır. Doç. Dr. Başak Uysal “Kuzey Işıklarının Gölgeleleri: Danimarka Masalları” (ss. 146-173) başlıklı makalesinde Danimarka masallarının her ne kadar evrensel kodları barındırsa da tema, içerik, diyalog örgüsü, zaman/mekân kullanımı ve üslup gibi formalist unsurlar bakımından diğer ülke masallarından ayrıştığı değerlendirilmesini yapmıştır. Yazıda Danimarka masallarının, Nordik/İskandinav masal kültüründen ayrılmaz bir yapıya sahip olması nedeniyle doğrudan Danimarka kültürüne ait masalları ayırmanın öncelikle yapılması gereken iş olduğunun altı çizilmiştir. “Bin Göller Ülkesinin Beyaz Zambakları Finlandiya Masalları” (ss. 174-218) adlı makalesinde Doç. Dr. Ülker Şen, Fin masallarında hayvan ve peri masallarının çokluğuna dikkat çekmiştir. Finlandiya masalları üzerine yapılmış Türkçe bir çalışmaya rastlanmamış olduğuna vurgu yapılmıştır. Doç. Dr. Hasan Güneş “Grimm Kardeşlerle Dünyaya Açılan Kapı: Alman Masalları” (ss. 219-266) başlıklı makalesinde Alman masallarının derlenme süreçleri, Alman masallarının etimolojik kökeni ve Alman masallarında göze çarpan tipik özelliklere dair bilgiler vermiştir. “Masalın Fransa Yolculuğu Fransız Masal Geleneği 17. yy. Charles Perrault Örneği” (ss. 267-297) adlı makalesinde Dr. Aliye Genç-Prof. Dr. Perihan Yalçın, Fransız masallarının dil, şekil ve muhteva özellikleri, Fransız masallarının oluşum süreci ve Fransız masallarında anlatma geleneği hakkında bilgi vermiştir. Prof. Dr. Melahat Pars'ın “Vardar Ovası'nın Büyüsü: Makedon Masalları” (ss. 298-330) başlıklı makalesinde Makedon halk bilimi çalışmaları tarihinde önemli masal derleme çalışmaları gerçekleştirmiş üç önemli masal derleyicisinden bahsedilmiştir. Ayrıca makalede Makedon masallarında kullanılan halk dilinin en önemli özelliklerinden birinin her masalda çok sayıda Türkçe kelime kullanılması olduğu belirtilmiştir. Türklerle yüzyıllarca birlikte yaşayan Makedonların Türkçeden bu denli etkilenmeleri ve söz konusu etkinin masallarına da yansımalarının bu açıdan dikkat çekici olduğu vurgulanmıştır. Yine Prof. Dr. Melahat Pars'ın “Beyaz Şehir Ülkesinin Sihirli Dünyası: Sırp Masalları” (ss. 331-360) adlı makalesinde 19. yy. Sırp halk edebiyatına bakıldığında masalların

Sırp epik şiirleri içinde yer aldığı için görüldüğü, dolayısıyla da masalların değeri- nin daha geç zamanda algılanıp ayrı bir tür olarak incelendiği ifade edilmiştir.

“Kaf Dağı’ndan İğman’a, Ali Cengiz’den Kamber’e; Boşnak Masalları” (ss. 361-417) başlıklı makalesinde Doç. Dr. Ömer Aksoy, Boşnak masallarının tasnifi, Boşnak masallarının genel hususiyetleri, Boşnak masallarının motif, tema ve yapısal hususiyetleri ile Türk-Boşnak masalları arasındaki münasebetler üzerinde durmuştur. İlk dönemlerde yapılan Boşnak sözlü kültür ürünlerinin derlenmesi konusunda tür meselesi tartışılmaksızın, derlenen malzemelerin bir bütün olarak yayımlandığı, sonraki dönemlerde ise derlenen malzemelerin tasnif edilmesi ve türlerin tanımsal olarak çerçevesinin çizilmesi meselesine Boşnak araştırmacılarının yoğun bir mesai harcamış olduğu değerlendirilmiştir. Yapılan çalışmalar ve sınırlamaların Avrupadaki masal araştırmaları ve masalların tasnif edilmesi ile alakalı çalışmalarla paralel bir biçimde gelişme gösterdiği belirtilmiştir. Boşnak masallarının biçim ve muhteva itibarıyla komşuları Slavların sözlü yaratım gelenekleri ile paralellik gösterdiği; ancak Boşnakların Müslüman bir topluluk olması ve tarih boyunca Türk kültürü ile sıkı bir münasebet içerisinde bulunmasının onların sözlü kültür ürünlerinin Avrupa ve komşu kültürlerin sözlü ürünlerinden ideolojik anlamda daha farklı bir çizgide şekillendiğinin altı çizilmiştir. Araştırmacı tarafından Boşnak masalları ile Türk masallarının mukayeseli bir biçimde yeterli seviyede çalışılmamış olduğu vurgulanmış, 2010 yılında Yusuf Ziya Sümbüllü ve Ceylan Ayazma tarafından kaleme alınan *Boşnak Halk Masalları* adlı çalışmanın bunun tek istisnası olduğu belirtilmiştir. “Çift Başlı Kartalın Kanatları Altında Arnavut Masalları” (ss. 418-449) adlı makalesinde Ece Dillioğlu ve Tolga Dillioğlu, Arnavut masallarında yer alan karakterleri önemleri ve fonksiyonları açısından iki gruba ayırır. Bunlardan ilki hayatın gerçekliklerini ortaya koyan ve somut canlılar olarak karşımıza çıkan gerçek karakterlerdir. İkincisi ise mitolojinin veya bir inancın ürünü olarak karşımıza çıkan efsanevi karakterlerdir. Bu efsanevi karakterler hem yeryüzünde hem yer altında hem de kozmik dünyada yaşamaktadırlar. Bunlar varlıkları ile masallara karakter açısından zenginlik katarlar ve bu karakterler aracılığı ile aslında o toplumun geçmiş mitolojik zenginlikleri de gün yüzüne çıkmaktadır.

“Ebedî Gençlik ve Sonsuz Hayat, Masalın Dünyası: Rumen Masalları” (ss. 450-506) başlıklı makalesinde Doç. Dr. Neriman Hasan ve Dr. Ana Maria Pantu, Rumen masallarında üslup, konu ve kahramanlar üzerinde durmuştur. Filiz Çölmekçioğlu “Koca Balkan Dağlarının Dinmeyen Esintisi: Bulgar Halk Masalları” (ss. 507-538) adlı makalesinde Osmanlıların Balkanlardaki

varlığının sonucu olarak birçok Türk masal unsurunun Bulgar masalına karıştığını söyler. Bu duruma örnek olarak Orta Çağ Bulgar folklorunda henüz yer almayan Kurnaz Petır tiplemesinin Nasreddin Hoca'dan etkilenecek oluşturulduğunu söyler. Ayrıca Türklerin zekâsını ve aklını temsil eden “Keloğlan” tiplemesinin Bulgar masallarında “Keleş” olarak karşımıza çıktığını; Türk masallarında kurnaz, açgözlü ve çıkarıcı bir kişi olan “Köse” tiplemesinin Bulgar masallarında kurnaz, yalancı “Köse” olarak yer aldığını söyleyerek düşüncesini temellendirir. “Yunanistan'da Masal Araştırmaları ve Çağdaş Yunan Halk Edebiyatından Seçme Masallar” (ss. 539-586) başlıklı makalesinde Doç. Dr. İbrahim Kelağa Ahmet, Yunanistan'da masal araştırmalarının geçmişi ve ilk derleme çalışmalarından, Yunan masallarının dil, şekil ve üslup özelliklerinden ve masal formellerinden bahseder. Yunan kültüründe masalın geçmişinin antik döneme kadar uzanmakta olduğunu, 19. yüzyılda Yunanistan'da masala karşı öncelikle Avrupalı araştırmacıların, özellikle de içlerinden eski Yunanca bilenlerin özel bir ilgisi olduğunu söyler. Yazıda Yunan masal araştırmacılarının masal metnini, daha geniş bir okur kitlesi tarafından anlaşılır olması için derlendiği bölge ağzından standart Yunancaya uyarladıkları ve bu konuda herhangi bir açıklama dahi yapmadıkları için eleştirildiklerinden dem vurulmuştur. Masalda millî unsurun onun üslubu olması nedeniyle metne dönük müdahalelerin bu özgün üslubu ortadan kaldırdığının altı çizilmiştir.

Dr. Nihal Kalkan Yağcı'nın “Bu Yoldan Gitti, Diğerinden Döndü. Masal Sırası Arjantin'e Geldi” (ss. 587-613) adlı makalesinde yüzyıllar boyunca sömürge altında kalmış olan Arjantin halkının, dilinden inanç şekline, günlük alışkanlıklardan, toplumsal yaşam şekline kadar farklı milletlerin kültürlerinden etkilenmesine rağmen kendi geleneksel kimliğini koruyabildiği söylenmiştir. Toplumsal bellekte kurgulanarak nesilden nesile aktarılan farklı kültürlerden beslenerek biçimlendirilen Arjantin halk masallarının ulusal ve evrensel değerlerin birleştiği zengin bir içeriğe sahip olduğu vurgulanmıştır. “Yeni Dünyanın Yerli Anlatıları: Kızılderili Masalları” (ss. 614-637) başlıklı makalesinde Dr. Nisa Harika Güzel Köşker, Kızılderili masallarının Avrupa veya diğer ülkelerdeki masallardan birçok yönden farklı olduğunu vurgulamıştır. Masalların, Kızılderili kabileler ve halklar için yüce doğa eşliğinde ateş etrafında sahnelenen son derece önemli bir sözlü anlatı geleneği olmakla beraber yerli halkın insan doğasını anlama çabası, kıta doğası ile ilişkisi ve doğa karşısındaki güçsüzlüğü ve tüm bunlardan çıkarılması gereken hayati dersler üzerine yoğunlaşmış olduğu belirtilmiştir. Kızılderili masallarını Kuzey Amerika coğrafyasını eşsiz kılan unsurun yerli halkların

doğa ile olan uyumlu ilişkisi ve doğayı iletişim kurulabilecek bir varlık olarak algılamaları olduğu değerlendirilmesi yapılmıştır. Kızılderili masallarının kabilelerin belleklerinde yaşadıkları dilden dile aktarılan duygular, düşünceler, düşler, korkular ve doğayla ilgili öğretici inanışlar ile yerli halkın büyüklerinin geçmiş yaşantılarını ve görüşlerini açığa çıkarırken, yine kabilelerin avcılık, toplayıcılık, balıkçılık ve tarım faaliyetleri gibi günlük hayata yönelik edimleriyle ilgili bilgileri de içermekte olduğu ifade edilmiştir. Tüm bu öğelerin birleşmesiyle oluşan kültürel doku, Kızılderili masallarını sadece iyi olanı betimleyen ve sonu mutlu biten anlatılardan çok Amerika kıtasındaki güçlük ve mücadeleleri tasvir eden efsanelerin ve hikâyelerin bir birleşimi yapmakta olduğu dile getirilmiştir. Prof. Dr. Makbule Sabziyeva'nın "Eskimo Masalları: Geçmişe Uzanan Yollar" (ss. 638-671) adlı makalesinde ise Eskimolar adı altında birleştirilen halkların yaşayışı tanıtılmış, Eskimoların kültürünü ve dil özelliklerini inceleyen Eskimoloji bilim dalının tarihçesi irdelenmiştir. Makalede Eskimo mitolojisinde evrenin ünlü efsanevi yaratıcılarının yanı sıra çeşitli cüceler, devler, insan şeklinde hayvanlar, kötü ruhlar tungaklar, doğa fenomenleri ve nesnelere gibi ikinci dereceli karakterlerden oluşan büyük bir karakter dizisinin öne çıktığı; bu karakterlerin, masalarda bazen denizin, evrenin veya gökyüzünün "efendileri" olan ana karakterlerle bir araya gelmekte bazen de bağımsız olarak bir masalın karakterleri olarak ortaya çıkmakta olduğu ifade edilmiştir.

Masal, insanları buldukları ortamdan alarak başka diyarlara götüren büyümlü bir dünya ve bir aynadır. Bu aynada söz konusu milletin folklorunu, kültürünü, inanışını, hoşgörüsünü ve maddi kültürünü buluruz. Milletin genel karakterini, yüzyıllar boyu biriktirdiği ahlaki değerlerini, özlem ve ülkülerini masalarda bulmak mümkündür. Masallar ait olduğu toplumun bireylerini bir kitle olmaktan kurtararak, aralarında "duygu düşünce birliği" olan bir "millet" yekûnuna getirir. Masallarıyla benzersiz bir hazineye sahip olan her kültürün titizlikle değerlendirildiği "Doğu'dan Batı'ya Masalın Serüveni: Dünya Masalları" adlı bu çalışma, kapsamı bakımından masal araştırmaları sahasında gerçekleştirilecek gelecek çalışmalara katkı sağlayacak nitelikli bir başvuru kaynağıdır. Çin'den Hindistan'a, Türkiye'den Norveç'e geniş coğrafyadaki masalları teker teker inceleyen bu değerli çalışma içeriğiyle olduğu kadar 1118 (447+671) sayfalık hacmiyle de dikkat çekmektedir. Bu çalışmanın masal araştırmalarına katkı sağlamasının yanı sıra zengin içeriği dolayısıyla her ülkenin masal müktesebatını ayrı ayrı inceleyen yüksek lisans ve doktora tezi boyutunda yapılacak yeni çalışmalar için bir işaret fişegi olmasını ümit ediyoruz.

bilig
Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi
© Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı

Yayın İlkeleri

bilig, Türk Dünyasının kültürel zenginliklerini, tarihi ve güncel gerçeklerini ve problemlerini bilimsel ölçüler içerisinde ortaya koymak amacıyla yayımlanmaktadır.

bilig'e gönderilecek yazılarda; alanında bir boşluğu dolduracak özgün bir makale olması veya daha önce yayımlanmış çalışmalarını değerlendiren, bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan bir inceleme olma şartı aranır. Türk Dünyasıyla ilgili yazar ve yapıtları tanıtan, yeni etkinlikleri duyuran yazılara da yer verilir.

Makalelerin *bilig*'de yayımlanabilmesi için, daha önce bir başka yerde yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bilimsel bir toplantıda sunulmuş bildiriler, bu durum açıkça belirtilmek şartıyla kabul edilebilir.

bilig, Kış/Ocak, Bahar/Nisan, Yaz/Temmuz ve Güz/Ekim olmak üzere yılda dört sayı yayımlanır. Her yılın sonunda derginin yıllık dizini hazırlanır ve Kış sayısında yayımlanır. Dergi, Yayın Kurulu tarafından belirlenen yurt içi ve dışındaki kütüphanelere, uluslararası indeks kurumlarına ve abonelere, yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Yazıların Değerlendirilmesi

bilig'de makale başvurusu bilig.yesevi.edu.tr web adresinden "Makale Yönetim Sistemi"ne kaydolarak yapılır. E-posta ile gönderilen makaleler değerlendirmeye alınmaz.

bilig'e gönderilen yazılar, önce dergi ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun görülmeyenler düzeltilmesi için yazarına gönderilir. Yayın için gönderilen makalelerin değerlendirilmesinde akademik tarafsızlık ve bilimsel kalite en önemli ölçütlerdir. Yayın ilkelerine uygun yazılar Yayın Kurulu tarafından incelenir. Dergi kapsamına giren ve değerlendirme için uygun bulunanlar, ilgili alanda uzman hakemlere gönderilir. Hakemlerin isimleri gizli tutulur ve raporlar Makale Yönetim Sisteminde saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, diğeri olumsuz olduğu takdirde, yazı, üçüncü bir hakeme gönderilebilir veya Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek nihai kararı verebilir. Yazarlar, hakem ve Yayın Kurulunun eleştirisi ve önerilerini dikkate alırlar. Katılmadıkları hususlar varsa, gerekçeleriyle

birlikte itiraz etme hakkına sahiptirler. Yayına kabul edilmeyen yazılar, sistemden silinmez. Yazıların yayımlanmasında nihai karar Yayın Kuruluna aittir.

bilig'de yayımlanması kabul edilen yazıların telif hakkı *Ahmet Yesevi Üniversitesi Mütevelli Heyet Başkanlığı*'na devredilmiş sayılır. Yayımlanan yazılardaki görüşlerin sorumluluğu ve yazım tercihleri, yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflardan, kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayın Politikası

bilig'de yayımlanan bütün makaleler aynı zamanda tam metin olarak bilig.yesevi.edu.tr web adresinde açık erişimli olarak yer almaktadır.

bilig'de makale değerlendirme ve yayın aşamasında yazardan hiçbir şekilde ücret alınmaz. Yazara da telif ücreti ödenmez.

Yazım Dili

bilig'de Türkçe ve İngilizce makaleler yayımlanır. Makalelerin Türkçe, İngilizce ve Rusça özetlerine (abstracts) yer verilir.

Yazım Kuralları

bilig'de 97. Sayıdan itibaren MLA atf sisteminin yazım kuralları uygulanmaktadır. Alıntılar, göndermeler ve kaynakça ile ilgili temel hususlar aşağıda örneklerle gösterilmiş olup örneği bulunmayan kaynaklar için MLA atf sisteminin 8. versiyonu (<https://style.mla.org/>) esas alınmalıdır.

Makalelerin, aşağıda belirtilen şekilde sunulmasına özen gösterilmelidir:

1. Başlık: İçerikle uyumlu, içeriği en iyi ifade eden bir başlık olmalı ve **koyu** harflerle yazılmalıdır. Makalenin başlığı, en fazla 10-12 kelime arasında olmalıdır.

2. Yazar ad(lar)ı ve adres(ler)i: Makale dosyasında yazar ad(lar)ı ve adres(ler) i bulunmamalıdır. Yazar(lar)la ilgili bilgiler başvuru sırasında Makale Yönetim Sisteminde ilgili alanlara yazılmalıdır.

3. Öz: Makalenin başında, konuyu kısa ve öz biçimde ifade eden ve en az 75, en fazla 150 kelimedenden oluşan Türkçe öz bulunmalıdır. Öz içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil ve çizelge numaralarına değinilmemelidir. Özün altında bir satır boşluk bırakılarak, en az 5, en çok 8 sözcükten oluşan anahtar kelimeler verilmelidir. Anahtar kelimeler makale içeriği ile uyumlu ve kapsayıcı olmalıdır. Makalenin sonunda; yazı başlığı, öz ve anahtar kelimelerin İngilizce ve Rusçaları bulunmalıdır. Rusça özetler gönderilmediği takdirde dergi tarafından ilave edilir.

4. Ana Metin: A4 boyutunda (29.7x21 cm.) kâğıtlara, MS Word programında, *Times New Roman* veya benzeri bir yazı karakteri ile 12 punto, 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır.

Sayfa kenarlarında 2.5 cm boşluk bırakılmalı ve sayfalar numaralandırılmalıdır. Yazılar öz ve kaynakça dâhil 7.000 (yedi bin) kelimeyi geçmemelidir. Metin içinde vurgulanması gereken kısımlar, koyu değil eğik harflerle yazılmalıdır. Metinde turnak işareti eğik harfler gibi çifte vurgulamalara yer verilmemelidir.

5. Bölüm Başlıkları: Makalede, düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere ana, ara ve alt başlıklar kullanılabilir. Ana başlıklar (ana bölümler, kaynaklar ve ekler) koyu ve ilk harfleri büyük; ara başlıklar, yalnız ilk harfleri büyük; alt başlıklar ise ilk harfleri büyük ve italik yazılmalıdır.

6. Tablolar ve Şekiller: Tabloların numarası ve başlığı bulunmalıdır. Tablo çiziminde dikey çizgiler kullanılmamalıdır. Yatay çizgiler ise sadece tablo içindeki alt başlıkları birbirinden ayırmak için kullanılmalıdır. Tablo numarası üste, tam sola dayalı olarak dik yazılmalı; tablo adı ise, bir alt satırda her sözcüğün ilk harfi büyük yazılmalıdır. Tablolar metin içinde bulunması gereken yerlerde olmalıdır. Şekiller siyah beyaz baskıya uygun hazırlanmalıdır. Şekil numaraları ve adları şeklin soluna hizalı şekilde yazılmalıdır. Şekil numarası nokta ile bitmelidir. Hemen yanından sadece ilk harf büyük olmak üzere şekil adı dik yazılmalı ve kaynağı verilmelidir. Aşağıda tablo örneği sunulmuştur.

Tablo 1

Türk Üniversitelerinde Uluslararası Öğrenciler (2017-2018)

	Erkek	Kadın	Toplam
Toplam Uluslararası Öğrenci Sayısı	81706	43324	125030
TÜRKSOY Tam ve Gözlemci Üye Ülkeler	24309	11686	35995
Azerbaycan	12911	4177	17088
Kazakistan	1051	1014	2065
Kırgızistan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Özbekistan	435	405	840
Rusya	808	621	1429
Türkmenistan	7824	4423	12247
Türkiye'deki Üniversitelerdeki Toplam Lisansüstü ve Lisansüstü Öğrenci Sayısı	2622936	2168678	4791614
Uluslararası Öğrenci Oranı	3,12%	2,00%	2,61%

Kaynak: "Uyruğa Göre Öğrenci Sayıları Raporu." YÖK, 17 Ağustos 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Resimler: Yüksek çözünürlüklü, baskı kalitesinde taranmış halde makaleye ek olarak gönderilmelidir. Resim adlandırmalarında, şekil ve çizelgelerdeki kurallara uyulmalıdır.

Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı (yazının üçte birini) aşmamalıdır. Teknik imkâna sahip yazarlar, şekil, çizelge ve resimleri aynen basılabilecek nitelikte olmak şartı ile metin içindeki yerlerine yerleştirebilirler.

8. Alıntı ve Göndermeler: Doğrudan alıntılar tırnak içinde verilmelidir. 2.5 satırdan az alıntılar satır arasında; 2.5 satırdan uzun alıntılar satırın sadece solundan 2 cm içeride, blok hâlinde ve 1.5 satır aralığıyla yazılmalıdır. Dipnot kullanımından mümkün olduğunca kaçınılmalı, bu kullanıma yalnız açıklamalar için başvurulmalı ve otomatik numaralandırma yoluna gidilmelidir.

Metin içinde göndermeler, parantez içinde aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Köprülü 15).

İki yazarlı yayınlarda yazarların soyadları aşağıdaki şekilde yazılmalıdır:

(Taner ve Bezirci 22).

Üç ve daha fazla yazarlı yayınlarda, metin içinde sadece ilk yazarın soyadı ve “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır:

(Gökay ve diğerleri 18).

(Gökay vd. 18).

Metin içinde, gönderme yapılan yazarın adı veriliyorsa kaynağın sadece sayfa numarası yazılmalıdır:

Tanpınar (131), bu konuda ...

Aynı yazara ait iki veya daha fazla esere gönderme yapılırsa yazar soyadından sonra yayının ilk birkaç kelimesi yazılarak ayırt edilmelidir:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

Aynı soyadı taşıyan yazarlara ait yayınlarda soyadından önce yazar adı kısaltılarak yazılmalıdır:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

Sayfa numarası bulunmayan elektronik yayınlarda sadece soyadı ya da başlık yazılmalıdır.

Yazarı belirtilmeyen ansiklopedi vb. yayınlarda ise eser ismi yazılmalıdır, eser ismi uzun ise ilk 2-3 kelimesi yazılmalıdır.

Kişisel görüşmeler, metin içinde soyadı belirtilerek gösterilmeli, ayrıca kaynaklarda da tarihle birlikte belirtilmelidir.

9. Kaynaklar: Metnin sonunda, yazarların soyadına göre alfabetik olarak düzenlenmelidir. Yararlanılan kaynağın yazarı soyadı önce belirtilecek şekilde gösterilmelidir.

Örnek:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

Kaynağın iki yazarı varsa öncelikle çalışmada ismi önce yazılmış yazarın soyadı bilgisi ile başlanır, künye bilgilerinin alfabetik sıralanmasında ilk yazardan sonrakilerin soyadlarının öne alınmasının işlevi yoktur.

Örnek:

Taner, Refika, ve Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

Kaynağın üç ve daha fazla yazarı varsa, ilkinin soyadı ve adı, sonra “ve diğerleri/vd.” yazılmalıdır.

Örnek:

Altaev, Zhakypbek ve diğerleri. “Essence and Typology of Intellect in al-Farabi’s Epistemology.” *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

Kitap ve dergi adları eğik yazılmalı; makale, kitap bölümü gibi kaynaklar tırnak içinde gösterilmelidir. Kitap künyesinde sayfa numara bilgisi gerekmezken; dergi, ansiklopedi maddesi, kitap bölümü gibi kısa yapıtlarda yararlanılan bölüme ait sayfa aralığı bilgisi mutlaka yer almalıdır.

Örnek:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. “Türkçede Evidensiyel.” *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydınğün, İsmail, ve Ayşegül Aydınğün. “Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival.” *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Kitabı çeviren, derleyen, yayıma hazırlayan ya da editörlük yapan varsa ismine yazar ve eser bilgisinden sonra yer verilmelidir.

Örnek:

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. “Lâmiû Çelebi’nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri.” *Bursalı Lâmiû Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

Yazar ismi yoksa editör, hazırlayan ya da derleyen ismi başta verilmelidir:

Tarlan, Ali Nihat, haz. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

Ansiklopedi maddelerinde madde yazarının biliniyorsa soyadı ve adından sonra, sırasıyla tırnak içinde maddenin başlığı, ansiklopedinin tam adı, cilt numarası, yayınevi, yazılış tarihi ve sayfa aralığı belirtilmelidir:

Örnek:

İpekten, Haluk. “Azmî-zâde Mustafa Hâletî.” *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

Tezler kaynak gösterilirken sırasıyla tez yazarının soyadı ve adından sonra, *eğik harflerle* tezin tam başlığı, tez tipi, tezin hazırlandığı üniversitenin adı, tezin yazıldığı tarih yer almalıdır:

Örnek:

Karakaya, Burcu. *Garibi’nin Yûsuf u Züleyhâ’sı: İnceleme-Tenkitli Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Yazmalar “Yazar. Eser Adı. Kütüphane, Koleksiyon, Katalog numarası, yaprağı.” şeklinde kaynak gösterilmelidir.

Örnek:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü’l-Eş’âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emîrî Efendi, No. 1326, vr. 45a.

İnternette yer alan bir çalışmaya atıfta bulunmak için yazarın soyadı, adı, yazının başlığı, yayıncı (web site adı), yayın tarihi, bağlantı adresi bilgilerini vermek yeterlidir.

Örnek:

Gökçek, Fazıl. “Mehmet Akif Ersoy.” *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

Kişisel görüşmelerde, kaynak kişinin soyadı, adı, görüşme türü ve tarihi şu şekilde yazılmalıdır:

Demir, Adem. Telefon görüşmesi. 22 Mayıs 2018.

Henüz yayımlanmamış ama yayımlanmak üzere kabul edilmiş makale atıfları da şu şekilde gösterilebilir.

Örnek:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Yazışma Adresi

Ahmet Yesevi Üniversitesi
bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19
Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Tel: (0312) 216 06 00 • Faks: (0312) 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

bilig
Journal of Social Sciences of the Turkic World
© Ahmet Yesevi University Board of Trustees

Editorial Principles

bilig aims to present the cultural riches as well as the historical and contemporary realities and problems of the Turkic world within a scientific framework.

Submissions to *bilig* should be original articles that will fill a gap in the field or to be a review that evaluates previously published studies and produces new and worthwhile ideas. *bilig* also publishes essays introducing authors and works and announcing new and recent activities related to the Turkic world.

An article to be published in *bilig* should not have been previously published or accepted for publication elsewhere. Papers presented at a conference or symposium may be accepted for publication if this is clearly indicated

bilig is published quarterly: Winter/January, Spring/April, Summer/July and Autumn/October. At the end of each year, an annual index is prepared and published in the winter issue. Each issue is forwarded to subscribers, libraries and international indexing institutions within one month after its publication.

Review of Articles

Article applications at *bilig* are made by registering to the “Manuscript Handling System” at bilig.yesevi.edu.tr web address. Articles sent via e-mail will not be evaluated.

Articles submitted to *bilig* are first reviewed in terms of the journal’s editorial principles. Those found unsuitable are returned to their authors for revision. Academic objectivity and scientific quality are considered of paramount importance in the evaluation of articles submitted for publication. Articles in accordance with editorial principles are reviewed by the Editorial Board. Submissions found suitable are referred to two referees working in relevant fields. The names of the referees are kept confidential and referee reports are stored in

Manuscript Handling System. If one of the referee reports is positive and the other negative, the article may be forwarded to a third referee for further assessment or alternatively, the Editorial Board may make a final decision based on the nature of the two reports. The authors are responsible for revising their articles in line with the criticism and suggestions made by the referees and the Editorial Board. If they disagree with any issues, they may make an objection by providing clearly-stated reasons. Submissions which are not accepted for publication are not deleted from the system. The final decision regarding the publication of the articles belongs to the Editorial Board.

The royalty rights of the articles accepted to be published in *bilig* are considered transferred to Ahmet Yesevi University Board of Trustees. Authors have full responsibility for the views expressed in their articles and for their stylistic preferences. Quotations from other articles and duplication of photographs are permitted as long as they are fully referenced and cited.

Publication Policy

All the articles published in *bilig* are also available as full text on bilig.yesevi.edu.tr web address as open access.

No fee is charged to the author during article evaluation and publication in *bilig*. No royalties are paid to the author, either.

Language of Publication

bilig publishes articles in Turkish and English. Abstracts of the articles will be in Turkish, English and Russian.

Style Guidelines

In *bilig*, the style of the MLA citation system are applied as of the 97th issue. The main points regarding citations, references and bibliography are shown below with examples, and the 8th version of the MLA citation system (<https://style.mla.org/>) should be taken as a basis for sources without examples.

The following rules should be observed while preparing an article for submission to *bilig*:

1. Title of the article: The title should suit the content and express it in the best way, and should be written in **bold** letters. The title should consist of no more than 10-12 words.

2. Name(s) and address(es) of the author(s): The article file should not contain the name(s) and address(es) of the author. Information regarding the author(s) should be written in the relevant fields in the Manuscript Handling System during the application.

3. Abstract: The article should include an abstract in Turkish at the beginning. The abstract should explain the topic clearly and concisely in a minimum of 75 and a maximum of 150 words. The abstract should not include references to sources, figures and charts. Keywords of 5 to 8 words should be placed at the end of the abstract. There should be a single space between the body of the abstract and the keywords. The keywords should be comprehensive and suitable to the content of the article. The English and Russian versions of the title, abstract and keywords should be placed at the end of the article. In case the Russian abstract is not submitted, it will be added later by the journal.

4. Body Text: The body of the article should be typed on A4 (29.7x21 cm) paper on MS Word in size 12 Times New Roman or a similar font using 1,5 line spacing. Margins of 2,5 cm should be left on all sides and the pages should be numbered. Articles should not exceed 7.000 words including the abstract and bibliography. Passages that need to be emphasized in the text should not be bold but italicized. Double emphases like using both italics and quotation marks should be avoided

5. Section Titles: The article may contain main and sub-titles to enable a smoother flow of information. The main titles (main sections, bibliography and appendices) should be bold and their first letters be capitalized; subtitles, only the first letters should be capitalized; sub-headings should be written in italics with their first letters capitalized.

6. Tables and Figures: Tables should have numbers and captions. In tables vertical lines should not be used. Horizontal lines should be used only to separate the subtitles within the table. The table number should be written at the top, fully aligned to the left; the table caption should be in the lower line and the first letter of each word in the caption should be capitalized. Tables should be placed where they are most appropriate in the text. Figures should be prepared in line with black-and-white printing. The numbers and captions of the figures should be written aligned to the left of the figure. The figure number should be written in italics, ending with a period. The caption should immediately follow the number. The caption should not be written vertically, with only the first letter capital, and the references should be stated. Below is a sample table.

Table 1

International Students at Turkish Universities (2017-2018)

	Male	Female	Total
Total Number of International Students	81706	43324	125030
TÜRKSOY Member and Observer Member States	24309	11686	35995
Azerbaijan	12911	4177	17088
Kazakhstan	1051	1014	2065
Kyrgyzstan	1105	821	1926
Moldova	175	225	400
Uzbekistan	435	405	840
Russia	808	621	1429
Turkmenistan	7824	4423	12247
Total Undergraduate and Graduate Students Number at Universities in Türkiye	2622936	2168678	4791614
International Student Ratio	3,12%	2,00%	2,61%

Reference: “The Report of the Number of the Students regarding” *YÖK*, 17 August 2019, <https://istatistik.yok.gov.tr/>

7. Pictures: Pictures should be attached to the articles scanned in high-resolution print quality. The same rules for figures and tables apply in naming pictures.

The number of pages for figures, tables and pictures should not exceed 10 pages (one-third of the article). Authors having the necessary technical equipment and software may themselves insert their figures, drawings and pictures into the text provided these are ready for printing.

8. Quotations and Citations: Direct quotations should be placed in quotation marks. Quotations shorter than 2.5 lines should be placed within the flowing text. If the quotation is longer than 2.5 lines, it should be turned into a block quote with a 1.5 cm indentation only from the right and left, and the font size should be 1 point smaller. Footnotes and endnotes should be avoided as much as possible. They should only be used for essential explanations and should be numbered automatically.

Citations within the text should be given in parentheses as follows:

(Köprülü 15).

When sources with two authors are cited, the surnames of the authors should be given as follows:

(Taner and Bezirci 22).

When sources with three or more authors are cited, the surname of the first author is given and 'et. al' is added.

(Gökay et. al 18).

If the text already includes the name of the cited author, only the page number should be given:

In this respect, Tanpınar (131) says ...

When two or more works belonging to the same author are cited, the first few words of the publication should be distinguished after the author's surname:

(Dilçin, *Divan Şiiri* 86).

(Dilçin, *Fuzulî'nin Şiiri* 110).

In manuscripts belonging to authors with the same surname, the name of the author should be shortened before the surname:

(S. Kaplan 41).

(M. Kaplan 16).

In electronic manuscripts with no page number, only the surname or title should be written.

In encyclopaedias and other sources without authors, only the name of the source should be written. If the title is long, the first 2-3 words should be given.

Personal interviews should be cited within the text by giving the surnames and dates should also be cited in the bibliography.

9. References: References should be placed at the end of the text, the surnames of authors in alphabetical order. The work cited should be entered with the surname of the author placed at the beginning:

Example:

İsen, Mustafa. *Tezkireden Biyografiye*. Kapı Yayınları, 2010.

Köprülü, Mehmet Fuat. *Azeri Edebiyatının Tekâmülü*. MEB Yayınları, 1961.

If a source has two authors, the surname of the first author should be placed first; it is not functional to place the surname of the other authors first in alphabetical order.

Example:

Taner, Refika, and Asım Bezirci. *Edebiyatımızda Seçme Hikâyeler*. Gözlem Yayınları, 1981.

If a source has more than three authors, the surname and name of the first author should be written, and the other authors should be indicated by et.al.

Example:

Altaev, Zhakypbek et. al. "Essence and Typology of Intellect in al-Farabi's Epistemology." *bilig*, no. 95, 2020, ss. 79-95.

The titles of books and journals should be italicized; article titles and book chapters should be placed in quotation marks. Page numbers need not be indicated for books. Shorter works like journals, encyclopedia entries and book chapters, however, require the indication of page numbers.

Example:

Berk, İlhan. *Poetika*. Yapı Kredi Yayınları, 1997.

Demir, Nurettin. "Türkçede Evidensiyel." *bilig*, no. 62, 2012, ss. 97-117.

Aydingün, İsmail, and Ayşegül Aydingün. "Crimean Tatars Return Home: Identity and Cultural Revival." *Journal of Ethnic and Migration Studies*, vol. 33, no. 1, 2007, ss. 113-128.

Translator's, compiler's and editor's names (if there are any) should follow the author and title of the work:

Example

Shaw, Stanford. *Osmanlı İmparatorluğu*. Çev. Mehmet Harmancı, Sermet Matbaası, 1982.

Aydemir, Yaşar. "Lâmiî Çelebi'nin Mecmualara Yansıyan Şiirleri." *Bursalı Lâmiî Çelebi ve Dönemi*, ed. Bilal Kemikli ve Süleyman Eroğlu, Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011, ss. 149-172.

If there is no author name, the name of the editor, preparer or compiler should be given first:

Tarlan, Ali Nihat, pre. *Hayâlî Divanı*. Akçağ Yayınları, 1992.

For **encyclopedia entries**, if the author of the encyclopedia entry is known, the author's surname and name are written first. These are followed by the date of the entry, the title of the entry in quotation marks, the full name of the encyclopedia, its volume number, place of publication, publisher and page numbers:

Example:

İpekten, Haluk. "Azmi-zâde Mustafa Hâletî." *İslâm Ansiklopedisi*, 4. cilt, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1991, ss. 348-349.

For **theses and dissertations**, the surname and name of the thesis author should be followed by the full title of the thesis in italics, the thesis type, the name of the university where the thesis was prepared, the date the thesis was written:

Example:

Karakaya, Burcu. *Garibi'nin Yüsun u Züleyhâ'sı: İnceleme-Tenkitle Metin-Dizin*. Yüksek Lisans Tezi. Ahi Evran Üniversitesi, 2012.

Handwritten manuscripts should be cited in the following way: Author. Title of the Work. Library. Collection. Catalogue number sheet.

Example:

Âsım. *Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr*. Millet Kütüphanesi, A. Emiri Efendi, No. 1326, vr. 45a.

To cite a **study found on the Internet**, it is sufficient to provide the author's surname, name, title of the article, publisher (website name), date of publication, and link address.

Example:

Gökçek, Fazıl. "Mehmet Akif Ersoy." *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü*, 03 Ocak 2018, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/ersoy-mehmet-akif>.

In personal interviews, the surname, name, interview type and date of the source person should be given as follows:

Demir, Adem. Phone Call. 22 May 2018.

An article accepted for publication but not yet published can be cited in the following way:

Example:

Bayram, Bülent. “G.T. Timofeyev’in Notları Çerçevesinde 20.Yüzyıl Başında Orta İdil’de Çuvaşların Etnik-Kültürel İlişkileri.” *bilig*, (yayımlanacak), doi: 10.12995/bilig.9801.

Address

Ahmet Yesevi Üniversitesi

bilig Dergisi Editörlüğü

Aşağı Öveçler Mahallesi, 1314. Cadde, No: 19

Çankaya / ANKARA / TÜRKİYE

Phone: +90 312 216 06 00 • Fax: +90 312 216 06 09

bilig.yesevi.edu.tr

bilig@yesevi.edu.tr

AHMET YESEVİ
ÜNİVERSİTESİ

KÖKLÜ GEÇMİŞTEN GÜÇLÜ GELECEĞE

UZAKTAN EĞİTİM

PROGRAMLARI İLE EĞİTİMDE ZAMAN VE MEKÂN ENGELİ YOK

ALES ŞARTI YOKTUR | KONTENJAN SINIRLIDIR

YÜKSEK LİSANS PROGRAMLARI (Tezsiz)

- Arap Dili Eğitimi
- Bilgisayar Mühendisliği
- Eğitimde Ölçme ve Değerlendirme
- Eğitim Yönetimi ve Denetimi
- Endüstri Mühendisliği
- İngiliz Dili Eğitimi
- İşletme
- İş Sağlığı ve Güvenliği
- Sağlık Kurumları İşletmeciliği
- Siber Güvenlik
- Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
- Turizm İşletmeciliği
- Türk Dili ve Edebiyatı
- Türkçe'nin Yabancı Dil Olarak Öğretimi
- Uluslararası İlişkiler
- Yazılım Mühendisliği
- Yerel Yönetimler
- Yönetim Bilişim Sistemleri
- Yönetim ve Organizasyon

ÖN LİSANS PROGRAMLARI

- Bilgisayar Programcılığı

LİSANS PROGRAMLARI

- Bilgisayar Mühendisliği
- Endüstri Mühendisliği
- Yönetim Bilişim Sistemleri

EN UYGUN KAYIT ÜCRETİ

Bilgi için: bilgi@turtep.edu.tr

İLETİŞİM

Tel : 0 312 216 06 50

Faks : 0 312 216 06 59

Adres : TÜRTEP Başkanlığı
Aşağı Öveçler Mahallesi,
1314. Cadde, No: 19 Çankaya/ANKARA

SOSYAL MEDYA HESAPLARIMIZ

Ahmetyeseviuni

Ahmetyeseviuni

Ahmetyeseviuni

Ahmetyeseviuni

www.ayu.edu.tr

www.turtep.edu.tr

